



# Mitska krajina

## Iz različnih perspektiv

Uredila Katja Hrobat Virloget



**Interreg**   
**SLOVENIJA – HRVAŠKA**  
**SLOVENIJA – HRVATSKA**  
Evropska unija | Evropski sklad za regionalni razvoj  
Evropska unija | Evropski fond za regionalni razvoj

**Projekt Mitski park – skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske krajine**

Glavni cilj projekta je aktivno ohranjanje in valoriziranje kulturne dediščine mitološke pokrajine v luči trajnostnega turizma na območju občin Mošćenićka Draga in Hrpelje - Kozina.

*Začetek izvedbe projekta:* 1. september 2018

*Trajanje projekta:* 32 mesecev

*Vrednost projekta:* 745.050,00 EUR (633.292,00 EUR ESRR)

*Vodilni partner:* Obćina Hrpelje - Kozina

*Projektni partnerji:*

Općina Mošćenićka Draga (HR),

Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu (HR),

Univerza na Primorskem/Università del Litorale, Fakulteta za humanistićne študije (SI),

Turistićka zajednica Općine Mošćenićka Draga (HR),

Arhej d. o. o. (SI) in

Inkubator d. o. o. Sežana (SI).

Publikacija je sofinancirana s sredstvi Evropskega sklada za regionalni razvoj v okviru programa Interreg V-A Slovenija-Hrvaška 2014–2020.

Vsebina te publikacije ne odraža nujno uradnega stališća Evropske unije in je izključna odgovornost avtorjev.

# Mitska krajina

Iz različnih perspektiv

Uredila

Katja Hrobat Virloget



## **Mitska krajina: iz različnih perspektiv**

*Uredila* · Katja Hrobat Virloget

*Recenzentki* · Marijana Belaj in Barbara Ivančič Kutin

*Lektor* · Davorin Dukič

*Oblikovanje in tehnična ureditev* · Alen Ježovnik

*Izdala in založila* · Založba Univerze na Primorskem

Titov trg 4, 6000 Koper

[www.hippocampus.si](http://www.hippocampus.si)

*Glavni urednik* · Jonatan Vinkler

*Vodja založbe* · Alen Ježovnik

*Koper* · 2021

© 2021 Avtorji

*Elektronska izdaja*

<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-060-8.pdf>

<https://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-293-061-5/index.html>

<https://doi.org/10.26493/978-961-293-060-8>



Kataložni zapis o publikaciji (CIP) pripravili  
v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

COBISS.SI-ID = 58959619

ISBN 978-961-293-060-8 (pdf)

ISBN 978-961-293-061-5 (html)

# Kazalo

Mitska krajina: uvod v različne perspektive

*Katja Hrobat Virloget* · 7

Mitska krajina: razmisleki in smernice za Mitski park

*Katja Hrobat Virloget* · 17

Slika Rodika izpred dveh stoletij: vidno, navidezno in hipoteze med zgodovino in ljudskim izročilom

*Aleksander Panjek* · 57

Rodiška mitska krajina: geografski vidik

*Gregor Kovačič* · 101

Arheologija spomina: primer Rodika

*Massimo Medeot, Mario Crevato in Alja Margon* · 123

Poskus orisa izzivov v upravljanju Mitskega parka v Rodiku

*Neža Čebren Lipovec* · 147



# Mitska krajina: uvod v različne perspektive

**Katja Hrobat Virloget**

Univerza na Primorskem

katja.hrobat@fhs.upr.si

## O poenoteni čezmejni turistični destinaciji Mitski park

Knjiga, ki je pred vami, je eden izmed rezultatov mednarodnega projekta »Mitski park«, ki je kot zgleden primer nastal v sodelovanju med lokalno skupnostjo in stroko.<sup>1</sup> Ideja o prezentaciji bogatega pripovednega izročila in arheoloških najdišč v rodiški krajini (Hrobat 2001) je bila razvita in natančneje začrtana v mednarodnem projektu »Living Landscape«,<sup>2</sup> po neuspešni prijavi nadaljevanja projekta so iniciativo prevzeli Rodičani z Občino Hrpelje-Kozina, poiskali projektne partnerje in uspešno prijavi projekt.

Na območju Mošćeničke drage se je ideja o predstavitvi (pra)slovanske mitske krajine porodila že prej, postavljene so bile informativne table, tekom pričujočega projekta pa je bil namen nadgradnja prezentacije in poenotenje z Rodikom v enotno čezmejno turistično destinacijo Mitski park. S prezentacijo mitskega in folkornega izročila *in situ*, tj. v krajini, v kateri je uprostorjeno, polagamo temelje ene najbolj edinstvenih izobraževalnih in izkustvenih turističnih destinacij v Evropi, saj gre za ene redkih primerov celostnega ohranjanja tovrstne nesnovne dediščine, ki je po večini Evrope, sploh v zahodni, izumrla.

Čeprav poenotene v enotno turistično destinacijo, sta si rodiška in trebiška mitska krajina nekoliko različni. V krajini okrog Rodika je prikazan nekakšen palimpsest tradicijskih verovanj oziroma pogledov na svet skozi čas oziroma sinkretična mitska krajina, ki sega skozi najrazličnejše ča-

<sup>1</sup> Mitski park. Skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske krajine/Zajednička prekogranična turistična destinacija za očuvanje, zaščito i promicanje baštine mitskog prostora. Program sodelovanja Interreg V-A Slovenija-Hrvaška 2014–2020. Projekt je sofinanciran iz sredstev ESSR.

<sup>2</sup> Program čezmejnega sodelovanja Slovenija-Italija 2007–2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev, vodja Aleksander Panjek, Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije.

sovne plasti, ki jih lahko grobo ločimo na krščansko in predkrščansko, pri čemer lahko korenine segajo še v čas staroselcev iz arheoloških najdišč, medtem ko je mitska steza v Trebiščih pri Moščenički Dragi osredotočena na eno samo časovno oziroma tematsko raven, to je na rekonstrukcijo (pra)slovanske mitologije. Obe mitski krajini se razlikujeta tudi po svoji vsebini. Medtem ko rekonstrukcija (pra)slovanske mitologije v Trebiščih sloni v glavnem na analizi mitske toponomastike, kjer pripovednega izročila skorajda ni, je prezentacija v krajini Rodika osredotočena prav na bogato pripovedno izročilo, ki je prikazano *in situ*, torej v prostorskem kontekstu, iz katerega izhaja.

V obeh čezmejnih parkih so vzpostavljene učne poti po mitski krajini, po katerih bo lahko vodil posebej v projektu izobraženi turistični vodnik ali bodo obiskovalci na poteh samostojno poslušali interpretacije na GSM-ovi aplikaciji v slovenščini (z rodiškim narečjem), hrvaščini, angleščini in italijanščini (ali v Rodiku o tem prebrali v prilogah ob poti). Na Rodiškem bodo poleg izbrane povedke z določenega mesta poslušali etnološko interpretacijo pripovednega izročila v kontekstu krajine, v Trebiščih bodo poslušali strokovne interpretacije (pra)slovanske mitologije. Ker smo se v projektu želeli izogniti invazivnim tablam v naravi, bodo interpretacije in povedke nadgrajene v vizualni obliki, s kamnitimi skulpturami in kamnitimi označevalci, ki bodo iz lokalnega kamna, iz apnenca v kraškem okolju in iz peščenjaka na Brkinskem slemenu.<sup>3</sup> Za najmlajše bo učna pot popestrjena z interaktivnimi igrami, katerih rešitev bo odprla interakcije na razstavi v obeh centrih za obiskovalce, v Rodiku in v Trebiščih.

### **Glavne vsebinske poteze Mitskega parka v Rodiku in v Trebiščih**

V rodiški krajini prezentacija sloni na bogatem pripovednem izročilu o določenih točkah v krajini, tudi o arheoloških najdiščih. Pripovedna izročila so predstavljena na listu mesta, od koder izhajajo, torej v originalnem prostorskem kontekstu. Pri tem je potrebno opozoriti, da je obiskovalcem predstavljena zgolj selekcija povedk, saj se na vsako točko navezujejo najrazličnejše zgodbe (Peršolja 2000). Izbrane so bile tiste povedke, ki s strokovnega stališča najbolj ponazarjajo etnološko interpretacijo določenega

<sup>3</sup> Vodja projekta oblikovanja kamnitih skulptur in označevalcev na slovenskem delu je bila Špela Šedivy iz Inkubatorja, d. o. o., pri čemer je sama izdelovala in bila hkrati tudi mentorica študentom programa oblikovanja kamna z Višje strokovne šole v Sežani v okviru Izobraževalnega razvojnega središča. V Trebiščih sicer poleg novih oblik prezentacije in skulptur v avtorstvu akademskega kiparja Luba de Karina ostajajo še starejše napisne table avtorja Grge Frangeša.



mesta v pokrajini. Sicer niso bile selekcionirane samo zgodbe, temveč tudi mesta; izbrana so bila le tista, ki se nahajajo v bližini že obstoječih stez, pa čeprav je krajina veliko bogatejša s pripovednim izročilom (Peršolja 2000; Hrobat 2010; Hrobat Virloget 2021).

V Rodiku se je, najbrž zaradi stika dveh različnih populacij, Slovanov in staroselcev iz arheološke naselbine Ajdovščina nad Rodikom, ohranilo bogato pripovedno izročilo, ki lahko sega globoko v preteklost. V Mitski park so vključena štiri arheološka najdišča, poleg Njivic, Tabora in Rodiške pečine s kaštelirjem Debela griža je najpomembnejša Ajdovščina nad Rodikom, prazgodovinski kaštelir (prazgodovinsko gradišče) in poznoantično naselje (obrambna postojanka). Zanimanje za arheološko naselje Ajdovščina nad Rodikom je zabeleženo že od 19. stoletja naprej, ko je bil v bližini najden epigrafski napis iz 1. stoletja n. št. z imenom Rundictov, staroselcev, ki so jih strokovnjaki zaradi podobnosti imena pripisali Ajdovščini nad Rodikom. Obiskovalci se spoznajo z nenavadnimi izročili o mitskih ajdih z Ajdovščine, ki odražajo večtisočletni spomin na prednike in morda na sobivanje ter stike dveh populacij, staroselske in slovanske.

Mitsko-folklorna pot pohodnika popelje mimo dvanajstih točk, ki se nahajajo na nekdanjih mejah rodiške srenjske posesti ali ob glavnih vaških poteh. Zaradi bogate mitske krajine je pot (tako kot vas) razdeljena na dva dela, (zgornjo) brkinsko, ki smo jo poimenovali Lintverjev krog, in (spodnjo) kraško, ki smo jo imenovali Babin krog. Eden od glavnih likov poti je strašni lintver, kačon, ki so ga vaščani s krščanskim obredjem in procesijami kot hudiča izganjali ter skušali pomiriti, da ne bi pošiljal strel, neviht in poplav. Na Jezeru, kjer naj bi lintver prebival, tik nad grobiščem staroselcev z Ajdovščine nad Rodikom, izročila in antropogene dejavnosti verjetno nakazujejo kontinuiteto predkrščanskega (staroselskega?) kultnega mesta. Druga središča točka je (nekdanja) monolitna Baba, materialni ostanek verovanja v arhaični mitski ženski lik tako slovanskega kot romanskega izvora (Hrobat Virloget 2021). Na poti se v krajini odstirajo mesta vstopa v onstranstvo prek kraških brezen, kar je prikazano na primeru Globoke jame,<sup>4</sup> Cikove in Fukove z izročili o samomorih, prehodu na drugi svet in zmaju, prvi lipi kot mitičnem drevesu ter coprniških srečanjih. Sledovi v naravni skali so dali povod za predstavo o šembilji, hudiču z vozom, ki se zdi prežitek slovanskega gromovnika Peruna, božanstva groma in ognja.

<sup>4</sup> V vsej starejši literaturi je bila napačno imenovana Šlavrova jama, kar smo odkrili tekom pričujočega projekta. Njeno pravo ime je Globoka jama ali Jama v Borštu. Za to informacijo se zahvaljujem Valeriji Pučko in Zvonetu Lukovcu.

To mesto je eno izmed številnih mest vzdolž rodiške srenjske meje (Kobilja glava, Njivice, Križen drev, Robida), na katerih se pojavljajo bajeslovna bitja, prikazni, kjer se videvajo duše, ki se vicajo, kjer kovač ubija popotnike, kjer straši krvavo stegno, kjer je grob ubitih vojakov, kjer kače stražijo zaklade, kjer kače izginejo v neznano po magičnem obredu, kjer čarovnice v divjem plesu raztrgajo vedamca, kjer volk ubije kobilo, kjer zakleta kača čuva ruševine gradu itd. (Hrobat Virloget 2020).

Mitska steza v Trebiščih pri Mošenički Dragi s trinajstimi lokacijami informacijskih tabel je za razliko od sinkretičnega mitskega in folklornega izročila v Rodiku osredotočena na rekonstruirano zgodbo (pra)slovanske mitologije v glavnem na osnovi mitskih toponimov, in sicer hriba Perun in zaselka Trebišča. Pripovednega izročila je zelo malo in se navezuje na točko pod hribom Perun, ki je bila prepoznana kot Velesova. Na poti je prikazana celotna rekonstruirana mitska zgodba (pra)slovanske mitologije, pri čemer so le zgoraj omenjeni toponimi *in situ*, na ostalih delih poti pa se razvija mitska zgodba, ki ni povezana z določenimi mesti v krajini (Hrobat Virloget 2020; 2021).

Ime Perun priča o sveti gori najvišjega slovanskega nebeškega božanstva – Peruna; njegovo dejanje povzročanja nevihtnega grmenja z mlinskimi kamni je postavljeno v mlin v Trebiščih, čigar ime priča o mestu za žrtvovanje («treba» pomeni staroslovansko žrtev), torej prinašanja darov Perunu na gori v njenem vznožju. Velesovo mesto je prepoznano v Voloskem kuku, v steni in jamah na izviru Potoka pod vasjo Potoki, kjer se s tipičnim mestom v krajini za božanstvo imetja in mrtvih ujema tudi izročilo o hudici, kot je Veles v krščanstvu pogosto upodobljen. V tem primeru imamo vse elemente osnovne (pra)slovanske mitologije: Perun na vrhu, izpod nje, ob vznožju gore, ob vodi Veles in mesto žrtvovanja v Trebiščih (Katičič 2008, 305–312; Hrobat Virloget 2021). Nadaljevanje zgodbe o mitski svatbi Perunovih otrok (Mare in Jurija/Ivana) je sicer nakazano na (starejših) interpretacijskih tablah z namenom poučevanja, vendar ne izhaja iz *in situ* mitske toponomastike in izročila.

Poudariti je potrebno, da v Evropi nimamo ohranjenih mitov, to je celotnih mitskih tekstov, povezanih z obredi, temveč so se ohranili le drobci verovanj, ki jih zato imenujemo mitsko izročilo. Iz teh drobcev so etnologi in arheologi poskušali rekonstruirati izvorno (pra)slovansko mitologijo oziroma mitično zgodbo, pri čemer se je potrebno zavedati, da so to le poskusi rekonstrukcij. V Trebiščih je tako predstavljena le ena izmed znanstvenih rekonstrukcij slovanske mitologije, ki sledi analizam mitske toponomastike hrvaških raziskovalcev – (pokojnega) Radoslava Katičiča

in Vitomirja Belaja (Hrobat Virloget 2021). Obiskovalci se spoznajo tudi z zgodovino Slovanov in pri cerkvi sv. Petra spoznajo, kako je bila stara vera Slovanov pokristjanjena. Na Počivalih na stezi Petrebišča (drugo mesto možnih darovanj) Voloski kuk (mesto Velesa) je prikazana tretja oseba (pra)slovanskega izročila, to je Mokoš ali Baba, ki tudi ni prisotna na mitski stezi *in situ* (Katičič 2008, 305–312; Belaj in Belaj 2014; Hrobat Virloget 2021).

Glavna mitska lika, Baba v rodiški in Perun v trebiški krajini, sta kot slovanski nebeški božanskipar v (pra)slovanski mitski zgodbi tista, ki park vsebinsko povezujeta. Simbolizirana sta v logotipu Mitskega parka.<sup>5</sup> Baba je stilizirana amorfna oblika s krogi, ki ponazarjajo ženske prsi, Perun je stiliziran element mlinskega kamna, s katerim proizvajata strele in grome. Rdeča barva logotipa ponazarja nebeško božanstvo Peruna, njegov ogenj, blisk, ognjevitost. Siva barva simbolizira Babo, kamen, mati zemljo in je hkrati barva Krasa in Istre, kjer se nahajata oba dela Mitskega parka.

## O vsebini knjige

Ideja knjige sloni na konceptu razstave v Centru za obiskovalce v Rodiku z naslovom »Mitske in druge resničnosti«,<sup>6</sup> ki problematizira različne poglede na svet, lahko bi rekli tudi različne percepcije sveta, različne kulturne konstrukcije resničnosti oziroma v angleščini *world-makings* (van der Port in Meyer 2018, 2). Različni pogledi na svet se razlikujejo skozi čas, vendar tudi soobstajajo kot dominantni in marginalizirani diskurzi, kot, recimo, svet skozi oči znanosti ali različne verovanjske predstave, med drugim danes prevladujoča *new age* (Hrobat Virloget 2021). Ena izmed interpretacij sveta je tudi umetniška, ki jo na razstavi prikazuje UNESCO-v umetnik za mir Marko Pogačnik, ki v svoji umetnosti operira s še eno drugo resničnostjo, to je skozi pogled geomantije (Pogačnik 2020). Poleg te percepcije na razstavi sledimo tudi drugim različnim interpretacijam mitske krajine, in sicer skozi oči različnih znanosti in mitskega pogleda, ki je za razliko od stanja v sodobni družbi postavljen v prvi plan.

Knjiga sledi vsebinskemu konceptu soočanja različnih resničnosti, vendar tokrat le v okviru znanstvenega diskurza. Mitska krajina in pripovedno izročilo, predvsem s poudarkom na Rodiku, sta v pričujoči znanstveni mo-

<sup>5</sup> Avtorica logotipa je oblikovalka Manca Švara.

<sup>6</sup> Avtorice vsebinskega koncepta razstave in besedil smo Katja Hrobat Virloget, Ana Plestenjak in Neža Čebren Lipovec, oblikovalci so Zavod TRANS, Sanja Jurca Avci, Tomaž Budkovič in Dolores Gerbec, vse pod finančnim nadzorom Ester Mihalič iz Občine Hrpelje-Kozina.

nografiji analizirana z vidika različnih strok: etnologije, arheologije, zgodovine, geografije in dediščinskih študijev. Katja Hrobat Virloget, idejna avtorica Mitskega parka, nadgrajuje dosedanje analize mitskih krajin okrog Rodika in Trebišč, na osnovi katerih je že bil postavljen park, predvsem z vprašanji kolektivnega spomina v prostoru, bistva verovanj in »nadnaravnega«, plastenja različnih verovanjskih izročil skozi čas v krajini ter z novimi spoznanji analize obeh mitskih krajin. V zaključku poglavja so zapisane smernice in nekateri problemi pri upravljanju z mitsko nesnovno dediščino parka. Zgodovinar Aleksander Panjek obravnava ruralno zgodovino Rodika z vidika gospodarstva, družbe in okolja 19. stoletja, kar nadgrajuje z izvirno analizo zgodovinske kontekstualizacije pripovednega izročila o preselitvi mitskih ajdov v Rodik in posledično delitve vasi, ki se je do nedavnega izražala v ustnem izročilu ter šegah in navadah. V članku s pomenljivim naslovom »Arheologija spomina« Massimo Medeot, Mario Crevato in Alja Margon podajo arheološko topografijo rodiške krajine s posebnim poudarkom na pripovednem izročilu o arheoloških najdiščih in krajini, pri čemer prikažejo tudi novoodkrita arheološka najdišča. Z vidika geografije rodiško mitsko krajino obravnava Gregor Kovačič. Posebej pozoren je na mesta domovanja lintverja Na Jezeru ter izročil s Kobilje glave in skalo v obliki konjske glave, na šembiljine kolesnice in hudičev stol Pod lisičino in Ajdovščino. Monografija se zaključuje z razpravo Neže Čebrov Lipovec o problemih pri upravljanju Mitskega parka kot kompleksne kombinacije nesnovne in materialne dediščine, kar v tem prostoru predstavlja novost in poseben izziv.

### Literatura

- Belaj, V., in B. Belaj. 2014. *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Hrobat, K. 2010. *Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasa*. Zbirka Razprave. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- . 2020. »Mitsko izročilo Mitskega parka.« V *Mitski park: priručnik za izobraževanje; skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske pokrajine območja*, ur. K. Hrobat Virloget, J. Đurkin Badurina, J. Rudan, N. Brubnjak, Š. Šedivy, E. Mihalič, E. Matijašič in A. Plestenjak, 3–27. <http://mitski-park.eu/wp-content/uploads/2020/09/FINAL-Priro%C4%8Dnik207A6120697A6F627261C5BE6576616E6A65202D204D6974736B69207061726B2E706466.pdf>
- Hrobat Virloget, K. 2021. »Mitska krajina: razmisleki in smernice za mitski park.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 17–55. Koper: Založba Univerze na Primorskem.

Katičić, R. 2008. *Božanski boj: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika; Mošćenička draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga.

Peršolja, J. M. 2000. *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Mladika.

Pogačnik, M. 2020. *Elementarne sile in bitja Rodika*. Ljubljana: Društvo za sožitje človeka, narave in prostora Vitaa.

van der Port, M., in B. Meyer. 2018. »Introduction: Heritage Dynamics; Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real.« *V Sense and Essence: Heritage and the Cultural Construction of the Real*, ur. M. van de Port in B. Meyer, 1–39. New York: Berghahn.

### **Mitska krajina: uvod v različne perspektive**

V uvodu knjige so predstavljene osnovne značilnosti mitske krajine v Rodiku in v Trebiščih pri Mošćenički dragi, ki se povezujeta v enotno čezmejno turistično destinacijo. Pokazane so skupne lastnosti, to je mitsko izročilo v krajini *in situ* v obliki pripovednega izročila in toponimov. Po drugi strani tudi izvemo, v čem se parka razlikujeta: medtem ko v Trebiščih izročilo temelji na mitskih toponimih in skorajda ni pripovednega izročila, je slednje bistvo parka v Rodiku, kjer so zgodbe predstavljene na mestih v krajini, iz katerih izhajajo in ki jih pojasnjujejo. Medtem ko v Trebiščih spoznavamo (pra)slovansko mitsko krajino, je v Rodiku prikazan palimpsest različnih pogledov na svet oziroma sinkretična mitska krajina. V projektu smo se izognili invazivnim tablam in namesto teh mitske točke predstavili na GSM-ovi aplikaciji ali v pisni obliki, po mitski poti vodijo kamniti označevalci, zgodbe pa so interpretirane na kamnitih skulpturah. Najmlajše spremljajo interaktivne igre, katerih rešitev odpre interakcijo v centrih za obiskovalce v Rodiku in v Trebiščih.

V Rodiku prevladujejo izročila, ki pojasnjujejo prostor in ga označujejo, od mitskih ajdov, mitske Babe, šembilje do vstopov v onstranstvo prek jam itd. Na poti v Trebiščih spremljamo rekonstrukcijo (pra)slovanske mitske zgodbe. Pri tem je potrebno opozoriti, da imamo ves čas opravka z mitskim izročilom, torej z drobci nekih mitskih verovanj, ki so se ohranili v ljudskem izročilu, in ne z miti, ki se v Evropi kot sveti teksti niso ohranili. Park v enotno destinacijo povezujeta Perun nad Trebišči in Baba v Rodiku, slovanski božanski mitski par, ki sta upodobljena v logotipu projekta Mitski park.

Na koncu je nakazana vsebina knjige, ki sledi konceptu razstave v Rodiku o različnih pogledih na svet oziroma percepcijah sveta. Ti se menjujejo skozi čas, lahko pa tudi soobstajajo kot dominantni in marginalizirani diskurzi. Na razstavi mitsko krajino spremljamo skozi oči znanstvenega diskurza, mitskega izročila in umetniške vizije preko geomantične raziskave umetnika Marka Pogačnika. Različnim vidikom iste stvarnosti sledi tudi koncept

knjige, vendar omejujoč se le na znanstveni diskurz. V njej je mitska krajina, predvsem izhajajoč iz Rodika, predstavljena skozi različne znanstvene perspektive, od etnološke, zgodovinske, arheološke in geografske do vidika dediščinskih študij.

### **Mythical Landscape: Introduction into Different Perspectives**

The introduction to the book includes basic features on the mythical landscape of Rodik and Trebišće near Moščenicka Draga, which have been combined to create a joint cross-border tourist destination. Their common features are presented, i. e. the mythical tradition in the landscape *in situ*, in the form of narrative tradition and toponyms. On the other hand, we discover the difference between the two parks: while in Trebišće the tradition is based on mythical toponyms, and the narrative tradition is almost non-existent, it is a fundamental feature of the park in Rodik where stories are presented in the places from where they originate and explain them. In Trebišće, we get to know the (old) Slavic mythical landscape, while in Rodik the palimpsest of different views of the world or syncretic mythical landscape is presented. In the project, we avoided using the usual information boards by presenting the mythical landscape points through a GSM app or in written form, stone markers guide along the mythical paths, and stories are interpreted in stone sculptures. The youngest visitors can engage in interactive games where solutions open interaction points in the visitor centres at Rodik and Trebišće.

In Rodik prevail traditions that interpret and mark this space – from the mythical Ajdi, the mythical Baba, ‘Šembilja,’ to the entrance to the world of the dead through caves, etc. On the mythical path around Trebišće we follow the reconstruction of the (old) Slavic mythical story. It should be noted that we deal exclusively with the mythical tradition, i. e. fragments of some mythical beliefs preserved in folklore, and not myths as sacred texts which have not been preserved in Europe. Perun above Trebišće and Baba from Rodik, the Slavic divine mythical couple depicted in the logo of the Mythical Park project, represent the common feature that connects the two locations to create a joint tourist destination.<sup>7</sup>

At the end the content of the book is indicated which follows the concept of the exhibition in Rodik on the different views or perspectives of the world.

<sup>7</sup> Mythical park. Joint cross-border tourist destination for the preservation, protection and promotion of the heritage of the mythical area. Interreg V-A Slovenia-Croatia Co-operation Programme 2014–2020. The project is co-funded by the ERDF. Project duration: 1 September 2018–30 February 2021. Project holder: Municipality of Hrpelje-Kozina; project partnership: Municipality of Moščenicka Draga, University of Rijeka, Faculty of Tourism and Hospitality Management; Inkubator, d. o. o.; University of Primorska/Università del Litorale; Tourist Board of Moščenicka Draga; Arhej, d. o. o., archaeological research and other intellectual services.

These can change over time, and may coexist as dominant and marginalised discourses. On the exhibition we follow the mythical landscape through scientific discourse, mythical tradition and artistic vision through the geomantic research of the artist Marko Pogačnik. The concept of the book also follows different aspects of the same reality, but limiting itself only to scientific discourse. The mythical landscape, especially in the case of Rodik, is presented through various scientific perspectives – ethnological, historical, archaeological, and from the point of view of heritage studies.

### **Mitski prostor: uvod u različite perspektive**

Uvod u knjigu predstavlja osnovne značajke mitskog krajolika u Rodiku i u Trebiščima kod Mošćeničke Drage, koje su povezane u zajedničku prekograničnu turističku destinaciju. Prikazana su njihova zajednička obilježja, odnosno mitska tradicija u krajoliku *in situ*, i to u obliku narativne tradicije i toponima. S druge strane, doznajemo po čemu se ova dva parka razlikuju: dok se u Trebiščima predaja temelji na mitskim toponimima, a narativna tradicija gotovo da i ne postoji, ona je temeljna značajka parka u Rodiku, gdje su priče predstavljene na lokacijama u krajoliku iz kojih potječu i koje ih pojašnjavaju. Dok u Trebiščima upoznajemo (pra) slavenski mitski krajolik, u Rodiku je prikazan palimpsest različitih pogleda na svijet odnosno sinkretični mitski krajolik. U projektu smo izbjegli korištenje uobičajenih informativnih ploča tako što smo mitske punktove predstavili putem GSM aplikacije ili u pisanom obliku, uzduž mitskih staza postavljeni su kameni markeri, a priče se tumače u kamenim skulpturama. Najmlađe posjetitelje prate interaktivne igre čije rješenje otvara interakciju u Centrima za posjetitelje u Rodiku i u Trebiščima.

U Rodiku prevladavaju predaje koje tumače i obilježavaju taj prostor – od mitskih Ajda, mitske Babe, šembilje do ulaza u svijet mrtvih kroz špilje itd. Na putu oko Trebišća pratimo rekonstrukciju (pra) slavenske mitske priče. Pritom valja napomenuti da se cijelo vrijeme bavimo isključivo mitskom tradicijom, odnosno fragmentima nekih mitskih vjerovanja sačuvanih u narodnoj predaji, a ne mitovima koji u Europi nisu sačuvani kao sveti tekstovi. Park povezuju u zajedničku destinaciju Perun iznad Trebišća i Baba iz Rodika, slavenski božanski mitski par koji je prikazan u logotipu projekta Mitski park.<sup>8</sup>

<sup>8</sup> Mitski park. Skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske krajine/Zajednička prekogranična turistička destinacija za očuvanje, zaštitu i promicanje baštine mitskog prostora. Program suradnje Interreg V-A Slovenija-Hrvatska 2014–2020. Projekt sufinancira ERDF. Trajanje projekta: 1. rujana 2018–30. veljača 2021. Nositelj projekta: Općina Hrpelje-Kozina; projektno partnerstvo: Općina Mošćenička Draga, Sveučilište u Rijeci, Fakultet za menadžment u turizmu i ugostiteljstvu; Inkubator, d. o. o.; Univerza na Primorskom/Università del Litorale; Turistička zajednica općine Mošćenička Draga; Arhej, d. o. o., arheološke raziskave in druge intelektualne storitve.

Na kraju je naznačen sadržaj knjige koji prati koncept izložbe u Rodiku o različitim pogledima na svijet, odnosno različitim doživljajima svijeta. Oni se s vremenom mijenjaju, a mogu i koegzistirati kao dominantni i marginalizirani diskursi. Izložba prati mitski krajolik kroz znanstveni diskurs, mitsku tradiciju i umjetničku viziju kroz geomantijska istraživanja umjetnika Marka Pogačnika. Koncept knjige prati i različite aspekte iste stvarnosti, ali ograničavajući se samo na znanstveni diskurs. Mitski krajolik, posebno u slučaju Rodika, u knjizi se prikazuje kroz različite znanstvene perspektive – etnološke, povijesne, arheološke i zemljopisne te sa stajališta proučavanja baštine.



# Mitska krajina: razmisleki in smernice za Mitski park

**Katja Hrobat Virloget**

*Univerza na Primorskem*

*katja.hrobat@fhs.upr.si*

## Uvod: o spominu v prostoru in bistvu verovanja

Da lahko danes raziskovalci sploh pišemo o mitskih krajinah, ki predstavljajo nek palimpsest preteklih verovanj in percepcij sveta, se lahko zahvalimo ohranjanju kolektivnega spomina v krajini. Prvo vprašanje, ki se nam tako zastavi, je, zakaj in kako se spomin ohranja v prostoru. Kako da se ravno prek pripovednega izročila, ki se navezuje na določena mesta v krajini, lahko še danes ukvarjamo z mitsko krajino?

Pomen prostora v konstrukciji kolektivnega spomina je prvi opazil sociolog Maurice Halbwachs. Ugotovil je, da se kolektivne identitete strukturirajo okoli časovno-prostorskih referenc, ki utrjujejo spomin skupne preteklosti (Halbwachs 1971). Da se lahko določena resnica fiksira v spomin skupine, se mora predstaviti v konkretni obliki nekega dogodka, osebe ali kraja (Halbwachs 1971, 124). Primer je krščanski kolektivni spomin, ki se je vpisal v kraje Svete zemlje, zato da bi priskrbel iluzijo trajnosti. Ta ni nastal iz direktnih pričevanj, temveč v skupnosti, oddaljeni od Svete zemlje, ki si je v odsotnosti doživljanja sprememb v prostoru o njem ustvarila lastno simbolno reprezentacijo. Stabilnost, ki omogoča trajanje verovanj, ni v materiji sami, ki je spremenljiva, temveč v podobi, zamenjani s samo sabo. Od Palestine oddaljeni kristjani si lahko v spomin priključijo Jeruzalem kljub temu, da njihova podoba ne ustreza realnosti. Podobi se namreč ni treba prilagajati realnosti, temveč verovanjem. Za predmet kolektivnega spomina je tako značilna dvojnost: po eni strani se naslanja na materialno danost, figuro, kraj, spomenik, po drugi strani pa na simbol, duhovni pomen, ki se v duhu skupine zasidra in naloži na to realnost (Halbwachs 1971, 117–164). Skupine tako svoje oblike rišejo na tla, kjer tudi zapirajo in najdevajo svoje kolektivne spomine (Halbwachs 1971, 130; 2001, 143–77). Spomin skupnosti o sami sebi se osredotoča na specifičnost skupine v kontrastu do drugih in na kontinuiteto v času. Na področju trajanja se skupnost dojema, če ne kot »večna«, pa vsaj kot nespremenljiva v svo-



<https://doi.org/10.26493/978-961-293-060-8.17-55>

Hrobat Virloget, K., ur. 2021. *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*.

Koper: Založba Univerze na Primorskem.

jem bistvu (Halbwachs 1971). Zato »ni kolektivnega spomina, ki se ne bi dogajal v prostorskem okviru, [...] saj nam daje [...] zgolj podoba prostora zaradi svoje stabilnosti iluzijo, da se skozi čas sploh nismo spremenili in da najdemo preteklost v sedanosti« (Halbwachs 2001, 157, 176). V materialni ureditvi življenjskega okolja se je utelesil namen nekdanjih ljudi, zaradi česar bi vsakršen premik ali izbris v prevzeti konfiguraciji prostora pomenil izgubo opore za tradicijo, ki priporoča skupino, se pravi izgubo edinega razloga za obstoj (Halbwachs 2001, 150–151; Hrobat 2010a, 36–37).

Halbwachsovo idejo, da je religiozni kolektivni spomin, ki se umešča v »stabilnost materialnih stvari« preko simbolov, mogoče izbrisati le s fizičnim uničenjem kraja izvajanja kulta (Halbwachs 2001, 150–151, 172–173), nazorno pokaže primer ljudstva Bororo iz Brazilije. Claude Lévi-Strauss je opazil, da je celotna tradicija ljudstva predstavljena v strukturi krožne vasi. Zapleteno načelo delitve vasi na dve polovici s središčno moško hišo in razvrstitvijo klanov je urejalo celo vrsto socialnih vidikov in kulturnih praks, od poroke in pogrebov do pravil druženja, dedovanja itn. Misijonarji so sprevideli pomen strukture za ohranjanje tradicij in spoznali, da je najprepričljivejše orodje pokristjanjevanja razbitje prostorske strukture – da Bororci zapustijo svoje vasi in se preselijo v vasi z vzporednimi hišami. Brez prostorske fiziognomije, v katero niso več umeščene njihove kompleksne tradicije, se zdi, da so bili ljudje oropani načrta in so tako hitro izgubili stik s tradicijo (Lévi-Strauss 2004, 207–214; Hrobat 2010a, 37).

Na kontinuiteto tradicij v prostoru se je naslonilo krščanstvo. Tako je bila rimska poganska dediščina uporabljena kot medij za ojačitev avtoritete papeža. Tradicije namreč niso statične in se prilagajajo zunanjim zahtevam (Harvey 2001, 331). Ta ideja kontinuitete in nadzora določene dediščine je jasna iz navodila sv. Gregorja Velikega, ki je krščanske misijonarje pozval, »naj očistijo poganska svetišča in jih uporabijo kot cerkve«<sup>1</sup> (Harvey 2001, 331). Tudi pri vzpostavljanju ideje Svete dežele se je krščanske spomine vsakič znova umestilo vanjo, kljub temu, da so bili pred tem ti že zabrisani (recimo v času zasedbe muslimanov). Krščanski spomin je vsakemu obdobju prilagajal svoje spomine na podrobnosti Kristusovega življenja in na kraje, na katere so prilepili sodobne potrebe krščanstva. Krščanski spomini so se umestili v starejše židovske lokalizirane spomine, s čimer je bil v začetkih krščanstva omogočen obstoj krščanske tradicije. Ščasoma je ravno z umestitvijo v starejšo tradicijo krščanski kolektivni spomin pridobil na avtoriteti, prestižu. Preroki sv. Abraham, sv. Jakob in Mojzes so tako do-

<sup>1</sup> Angleška beseda *cleanse* je verjetno uporabljena figurativno v pomenu očistiti greha.

bili krščansko svetost, od judovskega pa so ohranili le toliko, kolikor daje verjeti, da je krščanstvo poglajno korenine iz starejše, hebrejske tradicije (Halbwachs 1971, 117–164).

Umeščanje novih tradicij v starejšo dediščino z namenom prilajčanja oziroma pridobivanja avtoritete v sodobnosti je mogoče zaslediti v vseh časih in pri mnogih političnih ter religioznih sistemih (Harvey 2001). O enakem priča epigrafski napis iz baze kipa cesarja Avgusta (14. st. n. št.) v bližini Rodika, v Škocjanu, pri čemer beseda *sacrum* na njem odraža vladarski kult. Rimska državna religija se je s tem umestila v prostor z izjemno močno prazgodovinsko kultno tradicijo in ga s tem simbolno ter ritualno obvladala (Slapšak 1999). Podobno izrabo simbolne moči dediščine za sodobne potrebe je moč zaslediti tudi v ustnem izročilu. Pri t. i. starovercih iz Posočja (Hrobat Virloget 2019, 25–26) tako, recimo, preberemo, da je bila cerkev sv. Jakoba na hribu pri vasi Zapotok zgrajena na predkrščanskem sončnem svetišču po imenu Škeljak. Sveti kamen s podobo sonca in lune ter s kamnitim risom okrog so razbili, namesto njega pa danes stoji cerkveni oltar (Medvešek 2015, 332). Nič nenavadnega ni zaznati nalaganja kulturnih plasti na enem mestu prek daljšega časa trajanja (Pleterski 2014), kar pa je zanimivo pri staroverskem izročilu, pa je to, da se je spomin na to tudi ohranil.

Pri tem nalaganju različnih simbolnih kulturnih plasti eno na drugo ne gre le za nove tradicije, ki se usidrajo v preteklo dediščino, temveč pogosto za njihov soobstoj. Nekateri so pri slovanski mitologiji to imenovali dvojeverje (Pleterski 2014, 140; Belaj 1998, 120). Drugi raziskovalci pri prepletu krščanskih in staroselskih tradicijah govorijo o kulturnih hibridnih in paradoksih, ki po eni strani odražajo konflikt med različnimi verovanji, kontinuiteto, po drugi pa prekinjajo s tradicijo in porajajo nove oblike verovanj (Severi 2015, 291–326).

Paul Veyne je že pri antičnih Grkih pa tudi za sodobnost argumentiral, da gre za različne resničnostne programe, pri čemer namesto o verovanjih govori o resnicah. Raziskovalec antične mitologije razmišlja o pluralnosti načinov verovanja ali pluralnosti meril resnice. Kot pomenljivo pripomni, »Grk je postavil bogove »na nebo«, bil bi pa hudo presenečen, če bi jih tam zares opazil« (Veyne 1998, 33). Vendar gre v tem primeru bolj za vprašanje različnih resničnostnih programov, ki se ne mislijo na isti ravni. Strah pred prikaznimi je namreč drugačen kot strah pred psom, saj gre za strah pred vdorom nekega drugega sveta, s katerim se tudi z današnjimi znanstvenimi orodji ne moremo spopasti (Veyne 1998, 39–40, 127). Kot je nekdo pripomnil pri pogovoru o strahu ponoči na pokopališčih, »ker nikoli ne veš,

kaj se bo zgodilo«. (Hrobat 2010a, 27, 32) Zato človek na kraju, kjer pravijo, da straši, raje pospeši korak, zato se nekaterim zdi, da jih je umrli prišel pozdravit,<sup>2</sup> in zato se ponoči raje izogibamo pokopališč (Hrobat 2010a, 32). Človek je od vedno soočen z dvomom, pa čeprav naj bi danes prevladala resnica, ki jo imenujemo znanstvena, racionalna. Pa vendar se človek očitno težko odloči za eno samo resnico oziroma, kot bi resnico v angleščini poimenovala Mattijs van der Port in Birgit Meyer (2018, 2), *world-making* ali kulturno konstrukcijo resničnosti. In prav napetost med sprejemanjem in dvomom je po Carlu Severiju (2015, 207–228, 242–243) bistvo vsakršnega dejanja verovanja. V nasprotju s splošno veljavnim prepričanjem pri verniku nikoli ne najdemo gotovosti. Severi, recimo, komentira raziskavo o evropskem srednjeveškem čarovništvu Carla Ginsburga (1966), kjer obtoženci pred sodiščem definirajo verovanja na negativen način: »Ne vem, ali čaravnice obstajajo.« S priznanjem, da ne vedo, ali čaravnice res obstajajo, v resnici ne zanikajo krščanskih verovanj, ampak hkrati priznavajo obstoj »nadnaravnih«<sup>3</sup> bitij in jih postavljajo v nek nejasen prostor nekje med verovanjem in neverovanjem, v območje »morda verovanja« (angl. *perhaps belief*). Pri naravi verovanja gre tako bolj za dvom v obstoj kot za prepričano vedenje.

Različni resničnostni programi so prepoznavni tudi v vprašanih verovanja še pred nedavnim oziroma pri dilemi, kateri verovanjski sistem je »bolj pravi«. Tako naj bi ob naročilu apotropijskih simbolov na kamnitih kolumnah v Lokvi na Krasu ljudje klesarju naročili izdelavo obeh tipov simbolov, »krščansk[ih] in on[ih] po običaju« (Čok 2015, 106). Tako so navadno naročali križ na sredini, na oba stebra pa »ta stare« simbole, med katerimi naj bi imel vsak svojo funkcijo varovanja, od hiše in ljudi do živali (Čok 2015, 106–107). To »plastenje« oziroma prepletanje različnih verovanjskih sistemov je konstantni del verovanjskih praks. Primer tega jasno pokaže Peter Jordan v raziskavi svete krajine pri ljudstvu Khanti v Sibiriji. Opaža namreč, da se ljudje gibljejo med različnimi verovanjskimi diskurzi in fluidnimi identitetami, ki so priklicani v različnih časih in v različnih kontekstih. Tako se njihova domovanja, jurte, kažejo kot najbolj kozmopolitska, najbolj na-

<sup>2</sup> Poleg izročila, popisanega v Hrobat (2010a) mi je tudi gospa iz Lucije v intervjuju povedala za doživetje, ko jo je kot otroka prišel pozdravit umrli oče. To videnje jo je pomirilo oziroma rešilo otroških strahov, ko jo je bilo pred tem velikokrat strah neke nenavadne sence. Intervju, opravljen 4. 7. 2014, hranjen v osebnem arhivu.

<sup>3</sup> Pojem »nadnaravno« postavljam v narekovaj, saj gre pogosto le za kategorijo znanstvenega diskurza, ki se ne nujno ujema s predstavami preučevanih, ki »nadnaravnega« in »naravnega« ne ločijo na isti način (glej razpravo v nadaljevanju in Mencej 2019).

videzno pravoslavno ruska, vendar s skrito dimenzijo tradicij Khanti, naj-svetejši kraji so najbližje tradicijam Khanti, medtem ko je pokopališče s simboli pravoslavnih križev in ptic po tradiciji Khanti nekje vmes (Jordan 2003, 95, 229). Ta krščanska prevleka, ki preplasti »domače« tradicije, je razvidna tudi pri t. i. starovercih iz Posočja. O tem priča tudi podatek, da je bila fasada hiše edinega lokalnega svečenika, dehnarja, prekrita s krščanskimi freskami.<sup>4</sup>

## **Mitska krajina**

### **»Nadnaravno«, krščanstvo in lintver**

Na primeru rodiške mitske krajine poskušajmo nadaljevati razpravo o verovanjih, »plastenju« različnih verovanj in o različnih resničnostnih programih, ki so tudi bistvo razstave v Centru za obiskovalce v Rodiku.<sup>5</sup> Na razstavi smo odprli razpravo o različnih sočasnih doživljanjih sveta oziroma resničnostnih programih, od znanstvenega in mitskega/religioznega do umetniškega. V sodobni zahodnjaški družbi vlada avtoritativnost enega samega pogleda kot edinega glasnika resnice, ki je znanstvena, s čimer se vse druge poglede na svet izključuje kot »neresnične« oz. »neverodostojne«. Postavitev sledi Einsteinovi misli, da so religija, znanost in umetnost le različni vidiki iste resničnosti. Znanost v razstavi ni postavljena na piedestal, kot običajno je v zahodnem svetu, temveč na isto raven kot drugi dve resničnosti, tj. umetnost ter mitsko izročilo, ki sta v ospredju razstave. Skozi razstavo spremljamo različne poglede na svet, na preteklost, naravo, smrt itd., ki se tekom časa spreminjajo, ampak tudi soobstajajo kot avtorizirani in marginalni diskurzi, kot npr. znanost in sodobna gibanja *new age*. Znanstvene, psevdoznanstvene, religiozne in mitske interpretacije rodiške mitske krajine na koncu nadgrajuje mednarodno priznani UNESCO-v umetnik za mir Marko Pogačnik s svojo umetniško vizijo, ki temelji na geomantičnih raziskavah (Pogačnik 2020; Hrobat Virloget 2020, 27).

Vprašanje, ki se med drugim zastavlja tudi na razstavi in ki ga srečamo pri večini pripovednega izročila v Rodiku, je obstoj t. i. »nadnaravnega«. Postavlja se vprašanje, koliko je izraz »nadnaravno« zgolj izmišljen znanstveni koncept, ki ustreza definiciji naravnega z vidika ene same, znanstvene, resničnosti. Pri raziskovanju čarovništva se npr. folkloristka Mir-

<sup>4</sup> Podatek iz pogovora s Pavlom Medveškom in kustosinjo Darjo Skrt v času razstave o starovercih v Goriškem muzeju.

<sup>5</sup> Vsebinski koncept in besedila razstave smo pripravile Katja Hrobat Virloget, Ana Plestenjak in Neža Čebrov Lipovec, oblikovalci so Zavod TRANS, Sanja Jurca Avc, Tomaž Budkovič in Dolores Gerbec, vse pod finančnim nadzorom Ester Mihalič iz Občine Hrpolje-Kozina.

jam Mencej sprašuje, koliko koncept »nadnaravnega« odseva emsko perspektivo, torej koliko so ljudje verjeli, da gre pri čarovniških dejanjih za (izključno) »nadnaravna«. Ugotovila je, da ljudje v resnici niso jasno ločili med »naravnimi« in »nadnaravnimi« dejanji, oba tipa dejanj sta bila dojeta kot čarovniška (Mencej 2020, 144, 155). Pri vprašanju soobstoja dveh konceptov verskega pogleda na svet v okviru raziskave »nadnaravnih« bitij v Dalmaciji folklorist Luka Šešo razmišlja, da je Cerkev prav s svojo bitko proti »nadnaravnim« bitjem potrjevala njihov obstoj, pa čeprav jih je uradno negirala in prepovedovala verovanja v njih. V boju proti »nadnaravnim« bitjem so bili vpleteni duhovniki in mnoge cerkvene ter krščanske prakse, kot so molitve, plačevanja maš, posvečena voda ipd. Že cerkveno priznanje obstoja padlih angelov z »nadnaravnimi« močmi, ki se pretvorijo v zla bitja, hudiče, priča o tem, da »nadnaraven« ni le krščanski Bog. Obstoj drugih »nadnaravnih« bitij je Cerkev priznavala z bojem proti čarovnicam, volkodlakom in drugim bajeslovnim bitjem. Izpoveden je primer hriba pri Donjih Raštanih, kjer so ljudje v želji pred tem, da bi se ubranili zlih namenov štrig, ki naj bi se na hribu zbirale in strašile, nanj postavili kapelico Matere Božje. V želji po izkoreninjanju poganskih verovanj je Cerkev potrdila njihov obstoj, pri čemer je poudarila njihovo povezavo s hudičem, proti kateremu se lahko bori le Cerkev (Šešo 2016, 248–262).

Tudi v Rodiku je Cerkev ravno s svojo lastno bitko proti »nadnaravnemu« bitju priznavala njegov obstoj. Duhovnik Matija Sila namreč omenja krščanske procesije vrh hriba Čuk k Jezeru (slika 1), »da so hudobo zarotili: ›Gospodine! Zateri ga in ubi ga, onega vraga, ki tu prebiva!«, kajti od ondi je prihajala večkrat nevihta.« (Sila 1882, 42) Po pričevanjih Matije Sile je bilo do leta 1787 na hrib Čuk do 21 procesij letno, in sicer iz Rodika in Brezovice. Še v 19. stoletju pa so te šege živele le še v spominih in skromnih materialnih ostankih. Obred blagoslavljanja Jezera (zapisano v kroniki kot *jus paludem benedicendi*), ki ga je vodil župnik iz sosednje vasi in fare Brezovice, je potekal ob kamnu z vklesanim križem, od katerega je bil po zapisu leta 1859 viden le še en kos (Slapšak 1997, 20; Peršolja 2000, 196; Hrobat 2004, 63–64; Medeot, Crevato in Margon 2021). »Nadnaravno« bitje je tako jasno izenačeno z zlom, s hudičem, ki ga je Cerkev zaradi povzročanja naravnih nesreč poskušala izkoreniniti s krščanskim obredjem, s čimer je zgolj potrdila njegov obstoj in ga demonizirala. Zaradi neposredne bližine antičnega grobišča Pod Jezerom bi lahko v preživetju »nadnaravnega« bitja in pokristjanjenju njegovega mesta sklepali, da je bilo mesto izvorno povezano z nekim predkrščanskim kultom prebivalcev Ajdovščine nad Rodikom. Pomenljivo se zdi tudi to, da sta v tradicijskih verovanjih kača (lintver) in



**Slika 1** Na Jezeru s skulpturo lintverja Špele Šedivy, pred njo vidna voda, ki občasno tudi izgine, ter za njo umetno narejen nasip (avtorica fotografije Katja Hrobat Virloget)

voda (Jezero) pogosto povezana s kultom mrtvih oziroma prehodom v svet mrtvih. Sicer se pojavlja tudi vprašanje, ali je oblika kače kot lintverja, imenovanega tudi kačon, izvorna ali je to krščanska vizualna oblika demonizacije, vedoč, da je bila kača s krščanstvom spremenjena v simbol zla (Hrobat 2004). Dodaten indic za interpretacijo o predkrščanskem kulturnem mestu je tudi umeten nasip okrog Jezera, predvsem pa kamniti apnenčasti bloki pod njim (Medeot, Crevato in Margon 2021, slika 5), v katere je bilo vložena veliko človeškega truda, da so jih pripeljali na vrh hriba povsem drugačne kamninske sestave, iz peščenjaka in laporovca (Kovačič 2021; Medeot, Crevato in Margon 2021). Zanimivo je opaziti, da ima kraj še danes negativno konotacijo zlega, strašljivega, saj mi je domačin, ki sem ga še leta 2020 v skupini vodila do Jezera, povedal, da še nikoli ni bil na tem kraju, saj so se ga Rodičani vedno izogibali.

Gledano s perspektive slovanskih verovanj bi lahko demonsko bitje, ki z vrha gore ustvarja strele in nevihte, po značilnostih spominjalo tudi na slovansko božanstvo Perun, seveda v svoji demonizirani obliki.<sup>6</sup>

<sup>6</sup> V rodiškem izročilu bi lahko s Perunom povezali nenavadno izročilo o Mariji Ognjenici,

Na izročilo o Čuku kot hribu, polnem vode, spominja vrsta votlih gor, polnih vode, kot so Boč, Sv. Jošt, Konjiška gora, Gorjanci (Šmitek 2004, 48–49). Rodičani delu pod Ajdovščino pravijo Gura, medtem ko v Franciscejskem katastru Ajdovščine ni, je pa namesto nje in 350 m severno od vrha ledinsko ime Na Hora (Na gori), kar je z vidika vidnosti arheološkega naselja Ajdovščine čudno, in sicer da ni bila poimenovana oziroma pokazana piscem katastra v 19. stoletju (Kovačič 2021). Vitomir Belaj in Juraj Belaj (2014, 164) ter Radoslav Katičič (2008) domnevajo, da Gora v mitski krajini pogosto nastopa kot ime, ki poudarja splošne mitske značilnosti, v smislu Gore nad gorami, na kateri živijo bogovi kot središče sveta, oziroma kot pri Potoku pri Trebiščih, ki spominja na vse potoke. Na Krasu je poznanih kar nekaj Gor s takim pomenom (npr. Nanos, Vremščica; Gura nad Plešivico), katerih izročila nakazujejo na svetost oziroma na predkrščanska ali krščanska kulturna mesta vrh njih (Hrobat 2010a, 148–154; Čok 2012, 103). Vprašanje je, ali je tudi ta Gora/Gura povezana z nekim posebnim pomenom, morda bolj v navezavi na ajdovske mitske prednamce.

### ***Slovanska mitska krajina v Trebiščih pri Moščenički Dragi***

Zelo jasen spomin na nebeško (pra)slovansko božanstvo najdemo v hribu Perun v hrvaškem delu čezmejnega Mitskega parka, ki stoji ravno nad vasjo po imenu Trebišča. V stari ruski cerkveni književnosti se pogosto omenjata Perun in njegovo *trebišče*, kar označuje mesto, na katero se mu prinaša *treba*, kar je praslovanska beseda za »žrtev« (Katičič 2008, 306). Nadgradnja hipoteze o povezavi Trebišč s Perunom je tudi mlin v zaselku, od katerega imajo pomembno vlogo mlinski kamni, s katerimi naj bi v slovanskem mitskem izročilu Perun povzročal grmenje. Tretja točka mitske krajine je Veles kot (pra)slovansko božanstvo podzemlja in imetja, živine, ki bi ga lahko glede na izročilo o hudiču, ki se poleg zmaja in kače pogosto uporablja za upodobitev Velesa, umestili v jame pod vasjo Potoki pod Perunom. Na tem mestu, kilometer vzhodno od Trebišča, se nahaja stena na izviru Potoka s pomenljivim imenom Voloski kuk. Podobno ime je Volosko na obali med

ki z ognjem omogoča kaljenje žita v marcu (Hrobat 2010a, 96–97). V Rodiku so pravili, da »Marija wognjenica utkne glovnjo u zemljico. Tisti dan morajo rodiški otroci tekati bosí okrog ognja pri Pili, na sredi Pula. Marija Ognjenica ima god 23. marca. Šele ko je »glovnja« zemljo segrela, so Rodičani orali in sejali.« (Po pisnem sporočilu Jasne Majde Peršolja, 21. 10. 2020, del izročila povedal pokojni Klavdijo Babuder-Mrkelov.) Izročilo spominja na Ognjeno Marijo iz Srbije in Bolgarije, ki velja za ženski korelat Peruna (Šmitek 2004, 119; Hrobat 2010, 96–97). Tudi tu je opazen pomen izročila v krajini, ko torej neko obredno dejanje deluje, ko je postavljeno na pravo mesto v krajini.



Reko in Opatijo. Pri tem je vprašanje, ali obe imeni nimata zveze z imenom slovanskega Velesa ali se pri razlagi imena napačno uporabljajo fonetični zakoni. Vprašanje je, zakaj se staro rusko ime *Volos* za Velesa ne pojavlja nikjer drugje na južnoslovanskem in zahodnoslovanskem območju, kjer se pojavljajo le toponimi tipa *Veles* (Katičič 2008, 311–312; Belaj in Belaj 2014, 159–160). Na tem mestu so tri jame, kar ustreza predstavi, da je Velesovo mesto v votlini, pri korenu hrasta, v jami pod goro, dol pri vodi. Ena od jam, Potuklica, v izročilu velja za mesto »nadnaravnih« sil. Po pripovedi naj bi na njenem vhodu v času procesije na telovo hudič nosil zlato, da bi ga sušil na soncu. Še živi pričevalci so tudi govorili o tem, da jih je pri iskanju zlata v tej jami nekaj močno prestrašilo, nekaj »nadnaravnega«, zaradi česar naj bi se vrnili domov plešasti. Zanimivo, da je jama nasproti Perunove gore in ne direktno pod njo, kar Radoslav Katičič pojasnjuje s tem, da je za razliko od ostalih jam ta osončena, torej primerna za sušenje zlata. Znano je, da se *Veles* v krščanski ikonografiji pojavlja kot hudič. Njegovo bogastvo je živina, imetje, potemtakem tudi zlato. Kot kažejo ruska poganska zaklinjanja Grkom v starem letopisu, *Veles* lahko vse pozlati. V tej sakralni krajini imamo tako osnovne elemente slovanske mitologije: goro *Perun*, pod njo *Velesovo* vodo spodaj, pod *Gromovnikovo* goro, mesto darovanja izpod gore, kjer je hkrati tudi mlin na vodi, kjer je v sakralni interpelaciji mesto, kjer *Gromovnik* s kamnom ubije zmaja, *Velesa* (Katičič 2008, 305–312). Tretji element širše mitske krajine bi lahko bilo žensko božanstvo po imenu *Baba*, interpretirano kot praslovansko božanstvo *Mokoš*. Po eni izmed interpretacij ga lahko prepoznamo v toponimu *Babin grob*, ki leži na vrhovih *Učke* pod *Velbatom* in *Suhim vrhom*, pri čemer je tudi slednje pogosto mesto *Peruna* (Katičič 2008, 312; Belaj in Belaj 2014, 159, 165).

Po drugi interpretaciji naj bi se žensko božanstvo nahajalo izven parka, na rtu *Volosko* v cerkvi *Blažene Device Marije* na *Trsatu* (Belaj in Belaj 2014, 163–164). *Vitimir* in *Juraj Belaj* nakazujeta več mitskih krajin okrog *Peruna* nad *Trebišči*, pri čemer je pomembno to, da so točke med seboj v vizualnem kontaktu, ena je mikrovzorec z *Mošćeničkim Perunom* in *Potokom* pod njim, druga pa je širši vzorec, kjer je hrib *Perun eden od členov*. V vizualnem kontaktu je *Perun* tudi s hribom *Perunčevac*, ki je ravno nad *Gračiščem* v *Istri*, v zvezi s katerim bo v nadaljevanju omenjena najstarejša *Baba* v cerkvi *Device Marije* (*Vince-Pallua* 2018), in celo s paškim sv. *Vidom*, tudi točko slovanske mitske krajine. Še en makrotrikotnik avtorja imenujeta *liburnijski*, in sicer med *Perunom*, *Voloskim* in *Trsatom*. Čeprav je pri slednjem kot večji od t. i. obrednega kota 23°, saj obsega 26°, pravita, da ima pravilo lahko tudi odstopanja (Belaj in Belaj 2014, 178). Av-

torja namreč potrjujeta hipotezo Andreja Pleterskega na več primerih, in sicer da se mitske točke povezujejo v trikotnik, kjer se ponavlja kot  $23^\circ$ . Ta je enak kotu med osjo Zemljinega vrtenja in pravokotnico na ravnino Zemljine orbite okoli Sonca. Zaradi tega kota imamo med drugim letne čase ter enakonočji in sončna obrata kot skrajnosti. Na simbolni strani ta kot označuje razmerje  $1 : \sqrt{2}$ . Smisel simbolike Pleterski prepoznava v vzpostavljanju razmerij med božanstvi kot utelešenju naravnih sil in s tem doseganju pravilnega ravnotežja narave (Pleterski 2014, 11–12; Belaj in Belaj 2014, XVIII). Hipoteza je bila sicer deležna kritike (Bilić 2020), vendar o tem poteka diskusija (Pleterski v tisku). Stranica tega t. i. liburnijskega kota sega iz vrha Peruna v kanjon Rječine, kjer naj bi bilo pod impozantno trsatsko steno Velesovo mesto, a nad njo je pomenljivo postavljena cerkev sv. Jurija, po rekonstrukciji slovanske mitologije Velesovega posinovljeneca. Izročilo se na tem mestu navezuje tudi na Marijo, ki naj bi se zaradi brezbožnosti umaknila drugam, pri čemer se postavlja vprašanje, če brezbožno pomeni pogansko. Volosko je tako točka Mokoš, pri čemer avtorja ugotavljata, da ime nima mitskega ozadja, temveč izhaja iz volov, ki so tam pretovarjali blago. Mokoš je tako v mitskem trikotniku skupaj s Perunom od Velesa ločena z vodo (Belaj in Belaj 2014, 157–166). Zdi se, da je povezav znotraj mitske krajine res lahko več, na kar med drugim nakazuje tudi toponim, ki sem ga opazila v Ekomuzeju Mošćenička draga, kjer je med toponimi na obali okrog mesta naveden tudi rt po imenu Mića Baba, Vela Baba, Puntica.

Tem analizam je potrebno dodati vzorec, ki po svoji podobni strukturi potrjuje, da gre pri manjši mitski pokrajini okrog Peruna in Trebišč za ponovljajoč vzorčen pojav slovanske mitske krajine. Po vzorcu toponimov je namreč zelo podobna mitska krajina okrog Števerjana/San Floriano del Collio na Goriškem v Italiji, kjer se lahko sluti celo kombinacijo obeh tipov mitskih toponimov, tako rodiških kot trebiških. Slovanske mitske krajine so sicer razprostranjene povsod (Belaj in Belaj 2014; Pleterski 2014; Belaj idr. 2018; Čausidis 2008 itd.), vendar gre pri teh dveh za veliko primerljivost, ki lahko potrjuje podobna mitska ozadja.

V Števerjanu imamo na eni strani slovanske mitske toponime, ki kažejo na podoben vzorec kot pri Trebiščih – Trebežišče in nad njim hrib Kresavnik (Klemše idr. 1999; Hrobat 2010a, 217), pri čemer se Kresavnik v slovenskem izročilu pogosto pojavlja kot oblika Gromovnika, ki kreše z ognjem, kamnom (Mikhailov 2002; Kropej 2008, 58–75; Šmitek 2004, 139–178; Pleterski 2014, 100–101; prim. Čok 2012, 38),<sup>7</sup> kar lahko primerjamo z goro

<sup>7</sup> Zmago Šmitek je ekstatičnega kresnika iz slovenskega in hrvaškega pripovednega izročila

Perun in Trebišči pod njim na Hrvaškem; prav tako je v obeh mitskih krajinah prisoten toponim Babin grob. Podatek Radoslava Katičiča (2008, 307), da se v cerkvenih spisih pogosto pojavlja kombinacija Peruna in njegovega *trebišča*, se tako potrjuje tudi v dveh konkretnih mitskih vzorcih v krajini. Da gre resnično za ponavljajoč se vzorec, nakazuje tudi podobna mitska toponomastika drugod s Hrvaške, recimo, kraj z izvirom po imenu Tribišče v mitski krajini Žrnovnice, od koder je lep pogled na cerkev sv. Juraja na Perunu, ali trikotnik s kotom  $23^{\circ}27'$  med mitskimi točkami Trebovec, Veleševac in Sv. Martin v Prozorju ter številni drugi primeri toponimov, ki izhajajo iz besede treba in glede na mitske točke v okolici dokazujejo, da imena teh mest ne izhajajo iz »trebiti« kot fevdalnega krčenja zemljišč (Belaj in Belaj 2014, 187, 241–244, 430).

V mitski krajini Števerjana pozornost pritegnejo tudi tisti mitski toponimi, ki spominjajo na pripovedno izročilo Rodika: V sveti meji, Čuklja in dve Počivali (Klemše idr. 1999; Hrobat 2010a, 217). Podobno je v rodiški krajini Križen drev kot počivalo,<sup>8</sup> Čuk, znotraj katerega naj bi domoval lintver in kjer se domneva predkrščansko kultno mesto, in meja, na kateri se osredotočajo izročila o »nadnaravnem«. Zanimivo, v Števerjanu ima meja pridevek »svetosti«, medtem ko v rodiški krajini na to lastnost meje kaže pripovedno izročilo o srenjski meji, kar bo pokazano v nadaljevanju. Ob tem se velja spomniti na opažanje geografa Gregorja Kovačiča (2021), da je moral imeti Čuk nad Rodikom nek poseben pomen za človeka že glede na to, da mu je bilo dodeljeno ime, dokumentirano v najstarejših kartografskih gradivih, pri čemer nikakor ne izstopa po svoji geomorfološki obliki, saj komajda izstopa iz reliefa. Geografsko opažanje o kulturnem pomenu potrjuje moje domneve o nekem mitskem pomenu krajev, ki izvirajo iz besede Čuk, saj se pogosto pojavljajo v krajinah z mitskimi toponimi. Že samo rodiška krajina s Čukom in števerjanska s Čukljo nakazujeta na neke mitske simbolne pomene krajev, ki izhajajo iz besede Čuk.

sicer primerjal s šamanizmom in Ginzburgovimi *benandanti* iz furlanskega izročila (Ginzburg 1966; Šmitek 2015; 2019, 299–347).

<sup>8</sup> Potrebno je poudariti, da mi je Križen drev kot »mrtvo počivalo«, to je obredno mesto na pogrebni poti (Hrobat 2010b), pokazal samo pokojni domačin Rado Lukovec. Slišal je, da so se na tem mestu ustavili in zmolili s pogrebno procesijo na stari poti iz Artviž v Gročano. Na tem mestu naj bi stal zimzelen hrast, v katerega so bili vrezani križi. Koliko je to izročilo verodostojno, ne morem presoditi. Zanimivo je, da ga pred objavo knjige, v kateri pišem o »mrtvih počivalih«, nisem slišala, zato se postavlja vprašanje kontaminacije izročila. Tudi Jasna Majda Peršolja o tem ni vedela ničesar. Sicer so na Križen drevu druga izročila, ki zaznamujejo mejo s strašljivim, glej v nadaljevanju.

### **Baba in njena umestitev v mitski krajini**

Jasna primerjava z mitsko krajino okrog Trebišć je kamnit monolit na Rodiškem po imenu Baba (slika 2), ki je bila v dosedanjih raziskavah prepoznana kot ostanek najstarejše izpričanega ženskega (pra)slovanskega božanstva, Mokoš, vendar hkrati tudi neslovanskega mitskega lika v krajini. Naj povzamem nekaj ključnih ugotovitev, saj je bilo o babah že veliko napisanega. Babe kot kamniti monoliti ali deli pokrajine so na sploh povezani z mokroto, njihovi vzdevki pa z blatom, »šmrkavostjo« ali deževnim vremenom v slovanskem svetu ali Italiji (it. *La vecchia*). Pri tem je zanimivo, da je tudi slovanska boginja Mokoš povezana z mokroto, vlago, vodo, dnom. Na Krasu, v okolici Vipavske doline, v Istri in v Kvarneju so otroke strašili, da bodo morali ob prvem odhodu mimo kamnite Babe slednjo poljubiti, pihati v rit, odjesti njen »šmrkelj«, udariti s palico ipd., tako da je ta bajeslovni lik igral vlogo družbene kontrole; zaradi strahu, sploh pred Babo iz Trsta, so se otroci držali doma. V zvezi z babami so navadno zabeleženi tudi različni rituali, darovanja, opazovanja ob solsticiju, kot, recimo, na Golcu v Čičarji, na Velebitu ipd., Babja jama je bila na Posoškem v izročilu starovercev osrednja obredna točka v osrednjem tročanu.<sup>9</sup> V slovanskem izročilu ima baba mnogo pomenov, od ženskega bitja in demona atmosferskih pojavov do povezav z različnimi nebesnimi telesi, zadnjim snopom žita, boleznimi, obrednim kruhom itd. Analiza njenih različnih besednih pomenov v slovenskem jeziku je pokazala na njeno dvojnost med rodovitnostjo in smrtjo: po eni strani označuje iztrošen, neploden vidik, po drugi strani pa ploden, temeljni, vitalen element s spolno močjo (npr. nosilni element v konstrukciji). Toponimi dele babinega telesa enačijo z elementi gora oziroma krajine (Babin nos, Babino koleno, glava, kolk, popek ...). Izročilo iz Krasa in Ligurije v severni Italiji govori, da ko pade otrok na tla, poljubi Babo. Baba torej ni nič drugega kot zemlja sama. V slovanskem svetu je Baba povsod interpretirana kot spomin na edino praslovansko žensko božanstvo, Mokoš, pri čemer pa primerjave presegajo zgolj slovanski svet. Podobna izročila o starkah, personificiranih v krajini, poznajo v Franciji kot *La vieille* ali v severni Italiji kot *La vecchia*, kjer ravno tako nastopa v groteskni otroški folklori o poljubu ob prvem mimohodu, kot zadnji snop žita in v napovedovanju deževnega vremena v po njej imenovanih hribih (Hrobat Virloget 2013; 2015; Hrobat 2010a, 183–226; Pleterski 2014; več v Belaj in Belaj 2014; Katićić 2011; Kropelj 2008, 106–120; Toporov 2002, 42–53).

Veliko primerjav je bilo že nakazanih s folkloro v Franciji in Italiji (Hro-

<sup>9</sup> O tročanih glej v nadaljevanju.



**Slika 2** Razbitine razstreljene kamnite Babe ob urejanju v mandorlo kot simbol maternice življenja po umetniški interpretacije UNESCO-vega umetnika za mir Marka Pogačnika (Pogačnik 2020, 95; avtorica fotografije Katja Hrobat Virloget)

bat 2010a, 183–226; Hrobat Virloget 2013; 2015), zato naj v tem prispevku dodam le nove primerjave s pripovednim izročilom iz Španije,<sup>10</sup> ki tako potrjuje vsesplošno evropsko razširjenost lika starke oziroma babe. Pisala sem že o zelo podobnih pastirskih šegah, pri katerih so na Veliki Planini pred odhodom v planine na pašo darovali kruh stari babi, da ne bi prinesla toče, na kar spominja šega iz doline Améscoa v Španiji, kjer so pastirji iz planin otrokom prinesli »kruh starke z gora« (Hrobat 2013, 155–156; Lapuente Martínez 1971, 116). Podobno izročilo o *pan de Mari del monte* v španščini ali »kruh Mari« z gora je ravno tako v navarskem območju v dolini La Burunda. Izročila o »starki z gora« je mogoče najti tudi severneje v Španiji v pokrajinah León in Asturija, kjer otrokom prenaša kruh prek njihovih očetov, ki se vračajo z dela na polju. Podobno kot v slovanski folklori mavrico tu imenujejo *arco de la vieja* ali *cinturón de la vieja* v pomenu loka ali pasu starke. Hkrati se pojavlja podobno kot predica in je povezana z luno, v Asturiji se pojavlja tudi v nekaterih jamah ali gorskih bivališčih. V jami La Cueva la Maruxina v okrožju Villamexín pri kraju Proaza so otroci

<sup>10</sup> Za primerjave v Španiji se zahvaljujem Nicolásu Bartoloméju Pérezu.

na pustno nedeljo stekli do jame prosit starko za hrano (Bartolomé Pérez in Gancedo 2014; 2015; 2016). Vsa ta zelo podobna izročila namigujejo na to, da je bil mitski lik starke, pogosto povezan s krajino, zelo razširjen po Evropi, ne le v slovanskem svetu, temveč tudi v romanskem, kar skoraj gotovo nakazuje tudi arhaičnost tega vseevropskega izročila.

Žal pa starosti izročil ni mogoče datirati, prav pri babi pa je mogoče zaradi njenega materialnega vidika zaznati vsaj nekaj časovne globine z okvirnimi datacijami. Najstarejša doslej znana monolitna Baba je namreč narisana kot kamnita kolona na meji med Tinjanom in Sv. Lovrečem v Istri na Hrvaškem, na meji med Beneško republiko in Avstrijo v notranjosti Istre, in sicer na zemljevidu iz 18. stoletja oziroma po originalu iz 16. stoletja (glej zemljevid v Panjek 2015, 124).<sup>11</sup> Še starejši pisni dokaz o verovanju v Babo pa izhaja iz cerkve sv. Marije v Gračišču v hrvaškem delu Istre, kjer je na notranji omet cerkve vrisana figura debele ženske s pripisom Stara Baba Vukoša. Jelka Vince Palua domneva, da je nastala kot prošnja za rodovitnost neke ženske, ki je še v 15. stoletju ohranila staro vero in vrisala svojo prošnjo v še svež omet v votivni cerkvi device Marije, ki je pogosta krščanska zamenjava za Mokoš oziroma Babo (Vince Pallua 2018).

Opaziti je mogoče, da so kamnite babe kot pomembne simbolne točke v prostoru tudi označevale katastrske meje. Kot je bilo pokazano zgoraj, se ena najstarejših kamnitih bab nahaja ne le na mejah katastrskih posesti, ampak tudi na (nekdanji) državni meji. Kot bo vidno v nadaljevanju, so bile meje v krajini posebnega simbolnega pomena, morda lahko rečemo celo svetega značaja (Hrobat 2010a, 66–67; Risteski 2005, 216–217; Guettel Cole 2004, 67–68, 77; Dragan 1999, 42–45, 93, 99, 101). Samo v okolici sta taka primera hrib in skala Železna babica na meji med Lokvijo in Povirjem na Krasu (Hrobat 2010a, 67) ali skala po imenu Baba na meji med katastrskima občinama Vrbovo in Jablanico, in sicer med naseljema Vrbovo in Vrbica v bližini Ilirske Bistrice (Placer 2020, 216). Tudi ta Baba ima jasno krščansko preobleko z železnim krščanskim križem in dvema podobama sv. Marije (slika 3).

Gregor Kovačič me je opozoril, da je Baba na meji vrisana že v Franciscej-skem katastru, pri čemer je pomenljivo ravno pod njo prečrtana beseda Na Divin. Raziskovalci so namreč opazili določeno pomensko zvezo v krajini med toponimi po imenu Baba in Deva. Domnevali so, da se za pogostimi

<sup>11</sup> Mejni kamen po imenu Baba med nekdanjima državnima ozemljema in hkrati katastrskimi območji še danes stoji (glej Bradara idr. 2017); za informacijo se zahvaljujem Aleksandru Panjeku.



**Slika 3** Baba z železnim križem in podobo Sv. Marija na meji med Vrbovim in Jablanico (avtorica fotografije Manica Radivo)

toponimi, ki izhajajo iz besede deva, skriva slovanska mitična zgodba. Zanimiv je grad Devin pri Trstu, kjer je v povedki prisoten motiv »devinega skoka«, pri čemer naj bi na dekle, ki je skočilo z gradu, danes spominjala kamnita Baba na pečini pod gradom (Beguš, Hrobat Virloget in Panjek 2015, 59). Zmago Šmitek toponim in povedko povezuje z mitično pripovedjo o tem, da je Perun kaznoval Mokoš zaradi njene nezvestobe (Peisker 1928, 1–36; Bezljaj 2003, 548–554; Šmitek 2008, 21–23; Placer 2020, 218–220; Toporov 2002, 49–52). Izpovedno je, da se oba toponima pogosto nahajata v neposredni bližini (Hrobat 2010a, 217–218). V Preložah pri Lokvi je Andrej Pleterski devo in babo interpretiral kot dva aspekta ženskega božanstva, vezana na zimski in poletni čas; v obredni jami Triglavci se pojavljata kot mitski plodnostni par Deva in Devač, njima so bile namenjene prošnje za rodovitnost, medtem ko v Preložah obstaja neplodnostni vidik v kamnih Baba in Dedec, kjer naj bi se po izročilu prišla pomirit zakonca po sporu (Pleterski 2015, 30–32). Mitski pomen omenjenih toponimov nadgrajuje raziskava Ladislava Placerja (2020), ki v pokrajini nad Ilirsko Bistrico prepoznava mitsko obredno pokrajino, v katerih sta dve mesti po imenu Devin in

Mala ter Velika Milanja povezani z že omenjenim obrednim kotom, izven strukture pa se v neposredni bližini nahaja tudi zgoraj omenjena Baba nad Vrbovim in še en Devin.

Iz razporeditve v mitski krajini avtor sklepa, da so mesta po imenu Devin povezana s čaščenjem Mokoš, katere poletni in zimski vidik identificira v toponimih Milanja in Baba. Tudi v Rodiku je prisoten toponim, ki bi lahko izhajal iz imena Devin, to so Devce nad Pod lisičino, kjer je postavljena ena izmed mitskih točk zaradi izročila o divjanju mitske šembilje na tem mestu. V Franciscejskem katastru je to mesto najbrž mogoče prepoznati v ledini Douze pod Ervido, torej današnjo Robido, mitsko točko nad Pod lisičino (slika 4). Da bi lahko tudi v tem primeru šlo za neke mitske povezave, nakazuje ime potoka v neposredni bližini po imenu Zdrava voda. Voda iz Zdrave vode, ki je po besedah Jasne Majde Peršolja izvir, in voda iz Devc se zlivata v potok Sešica (Sušica?), ki teče mimo Pod lisičine. Že ime samo nakazuje, da naj bi imela po ljudskem izročilu neke zdravilne moči. To potrjuje tudi povedka, v kateri kragulj ozdravi odlomljeno roko fanta, ki je po Cikovi jami padel v oni svet (o pomenu jam v ljudskem izročilu glej Hrobat 2015), tako, da štrcelj roke ozdravi v potoku Zdrava voda (Peršolja 2000, 17).

Baba je morala v mitskem konceptualnem prostoru igrati eno temeljnih struktur, saj jo je kot element prostora še danes mogoče zaznati v mnogih vaških krajinah. Samo v zadnjih letih so me mnogi sogovorniki s Krasa in iz Brkinov obvestili, da imajo tudi na širšem območju njihove vasi kamen po imenu Baba, recimo v Slopah, na Barki, v Divači, Lokvi, Preložah, Gropadi na Tržaškem Krasu (Hrobat in Kavrečič 2015a, 79–80), in gotovo se bodo našli še drugi, ponekod so tudi jame ali drugi deli krajine. Če gledamo izročila, ki jih je pri t. i. starovercih zbral Pavel Medvešček, vidimo, da je baba pogosto nastopala kot del strukture tročana, pri čemer je lahko baba tudi gora, recimo Matajur kot Velika baba ali Vedrna baba (Medvešček 2015, 118, 377), ali jama, npr. Babja jama (Medvešček 2015, 330–332, 385–386, 412–475), Duja Baba (Medvešček 2015, 333), Divja baba (Medvešček 2015, 337), ali kamnit monolit (Medvešček 2015, 384, 521) itd. Po ustnem izročilu tročan predstavlja verovanje v tri naravne sile, ogenj (sonce), vodo in zemljo (Pleterski 2015, 16; Medvešček 2015, 114). Po enem izmed pripovedovanj je »tročan navidezna povezava treh točk v trikotniku. Povedano po domače je to verovanje v trojnost. Vse nevidne sile, ki so v tročanu potekale od ene do druge točke, pa so blagodejno vplivale na človeka, živali in rastline. Točka, ki povezuje dva ali več tročanov, pa je imela tudi čarno moč.« (Medvešček 2015, 41) Znotraj tročana je tako govora o blagodejnih si-



**Slika 4**

Ob večjem deževju priteče Pod lisičino potok, ki teče čez kolesnice, ki naj bi jih po izročilu v skali puščala šembilja, in se nahaja na stiku prehoda višje ležečih flišnih kamnin (peščenjak in laporovec) v nižje ležeči apnenec (avtorica fotografije Katja Hrobat Virloget)



lah, za kar se striktno uporablja beseda »moč« in ne energija. Da so tročane staroverci povezovali z območjem blagodejnih moči, lahko sklepamo tudi iz pripovedi o tem, da se je njihov svečenik, dehnar, odločil znova vzpostaviti ravnovesje v prostoru tako, da naj bi tročane »očistil« negativne nesnage prve svetovne vojne, pri čemer sta mišljena tako človeško trpljenje oziroma bolečina kot vojna nesnaga v materialnem smislu (Medvešček 2015, 117). V teh širših krajinskih tročanih baba pogosto nastopa kot ena izmed treh temeljnih elementov, tako, recimo, naj bi bil na desnem bregu Soče tročan z dvema vrhovoma, Stolom in Gradom, ter Babjo jamo, in s Stolom, Kresnikom, ki zopet spominja na Gromovnikovo mesto, ter Babjo jamo, na levem bregu Soče pa so bili v tročan povezani Gošče, Mali vrh in Babja jama (Medvešček 2015, 41). Čeprav se po pripovedih sodeč Nikrmana zdi glavna božanska sila t. i. starovercev, je iz ene pripovedi, v kateri se je sogovornik nekoliko zapletel, razvidno, da je Velika Baba, enako kot Velika mati ali Nikrmana, morda le ime za ušesa neposvečenih (Pleterski 2015, 23; Medvešček 2015, 114). Baba oziroma žensko mitsko božanstvo je kot

ena izmed treh točk dokazana tudi v raziskavah t. i. svetih trikotnikov v slovanski mitologiji, ravno tako trikotnih povezav med mesti treh mitskih likov, pogosto povezanih s t. i. svetim oziroma obrednim kotom (Pleterski 2014; Belaj in Belaj 2014). Pri tem bi lahko sklepali, da so se za trikotniki, ki so jih zaznali raziskovalci mitologije, skrivajo verovanja v podobne strukture, kot so tročani, o katerih izvemo iz »staroverskih« izročil (Pleterski 2015, 23–31; Hrobat 2019, 27).

Zanimivo je tudi opazovati, kako se toponimi in s tem tudi tisti mitski pomeni skozi čas spreminjajo. To je lepo vidno v Rodiku prav na primeru babe. Na zemljevidu iz 18. stoletja se namreč severozahodno od Rodika nahaja hrib po imenu Babina gora,<sup>12</sup> ki verjetno danes ustreza hribu Gabrova stran s prazgodovinskim gradiščem (Medeot, Crevato in Margon 2021). O tem imenu danes v spominu Rodičanov ni več ne duha ne sluha, edina znana Baba je monolitna skala pod rodiškim poljem, ki je bila ob gradnji vodovoda leta 1989 razstreljena.

Tekom projekta Mitski park se je še enkrat pokazalo, da je izročilo spremenljivo in tudi različno interpretirano. Ko smo iskali točno lokacijo Babe, je prišlo do diskusij med Rodičani, kateri kamen je Baba. Krajina se je iz časa njihovega otroštva, ko so kot pastirčki ure preždeli na kamnu, povsem spremenila, tudi pogled nanjo je bil v očeh otrok drugačen kot s perspektive odraslih. Po spominu se je Baba namreč nahajala na najvišji vzpetini na gmajni, od koder je bil razgled na živino in pašnike okrog, medtem ko je danes ta krajina povsem poraščena in zaradi drevja ter grmičevja ni več nikakršnega širnega razgleda. Nekdo je tako zatrdil, da je Baba drug kamen v bližini trase vodovoda, ki deluje kot dolmen, a je po mnenju geografa Gregorja Kovačiča gotovo naravnega izvora. Vendar se je naposled večina sogovornikov vseeno strinjala in potrdila, da je Baba prvotno identificirana lokacija razstreljenega monolita ob vodovodni napeljavi (Hrobat 2010a, 186).<sup>13</sup> Spomnim pa se, da je pokojni informator Rado Lukovec večkrat brezuspešno poskušal najti nek kamnit »dolmen«, kot je opisoval ne navadno kamnito strukturo, v bližini Babe, kar je verjetno bilo to. Avtorica objavljenega rodiškega pripovednega izročila Jasna Majda Peršolja se je na vprašanje o tem kamnu megleno spominjala, da se ji zdi, da so temu kamnu rekli Babec, ampak da ni bila pozorna nanj, ker ni bilo nobenega pripovednega izročila v zvezi z njim.

<sup>12</sup> Glej <http://www.mapire.eu>.

<sup>13</sup> Za terensko delo z Rodičani tekom projekta in posredovanje informacij se zahvaljujem Valeriji Pučko iz Rodika.



**Slika 5** Skulpture na Kobilji glavi v avtorstvu Špele Šedivy, Sibile Leskovec in Ive Vite Hostnik, ki ponazarjajo zgodbo o tem, da so čarovnice na tem mestu raztrgale vedamca (avtorica fotografije Katja Hrobat Virloget)

### ***Katastrske meje v Rodiku in drugod***

Pet od dvanajstih postavljenih mitskih točk v Rodiku leži na ali v neposredni bližini vzhodne katastrske meje. Sicer so pripovedno izročilo in njegove interpretacije za vseh dvanajst izbranih točk iz Mitskega parka v Rodiku povzeti na drugem mestu (Hrobat Virloget 2020; Beguš, Hrobat Virloget in Panjek 2015, 67–79), vendar je potrebno opozoriti, da je vsaka točka veliko bogatejša s pripovednim izročilom (glej Peršolja 2000). Za namen turistične prezentacije smo ga bili namreč primorani osiromašiti, selekcionirati, saj smo morali izbrati le po eno povedko, vezano na določen kraj. Ko beremo iz knjige pripovednega izročila Rodika (Peršolja 2000), je tudi jasno, da je krajina pripovednega izročila veliko pestrejša in bogatejša, saj se ogromno povedk navezuje še na druga mesta, izbrane pa so bile le točke v bližini že obstoječih poti. Gotovo lahko med izpuščenimi pripovedmi izpostavimo povedke o grofu Petaču, ki morda predstavljajo neko mlajšo fazo izročila z mitskimi vsebinami. V parku je samo enkrat prikazana njegova zgodba, in sicer na enigmatični ledini Kobilja glava, kjer naj bi volkovi raztrgali grofovo kobilo (Hrobat 2010a, 74; slika 5). Na tem mestu naj bi čarovnice raztrgale vedamca, bila naj bi kobilja lobanja na kolu, najden je



**Slika 6** Apnenčasta skala v obliki konjske glave na Kobilji glavi, ki je po mnenju geografa Gregorja Kovačiča tujek na brkinskem slemenu iz peščenjaka in laporovca (avtorica fotografije Katja Hrobat Virloget)

bil tudi apnenčast kamen v obliki konjske glave (slika 6), pokopan naj bi bil dojenček, zaklad, skratka, v večini strašljiva izročila, povezana s smrtjo. Sicer je imel konj že v tradiciji poseben simbolni pomen, od njegove apotropijske vloge, povezave z božanskim do vloge psihopompa. Po slovanskih tradicijskih verovanjih naj bi konjska lobanja na kolih na ogradah ščitila pred vdori zla (Hrobat 2009a, 76–77, 214; Dragan 1999, 105). V slovanski mitologiji naj bi bila glavna mitska lika, Juraj in Mara, Perunova otroka in dvojčka, podobna konju, zato imena, ki izhajajo iz besede konj, Vitomir in Juraj Belaj pogosto interpretirata v kontekstu slovanske mitske pokrajine (Belaj 1998, 168–206; Belaj in Belaj 2014, 49, 107, 129, 167, 322). Zanimivo, tudi iz naslova drugačnega resničnostnega programa, geomantičnega, je Kobilja glava povezana z dušami mrtvih (Pogačnik 2020, 123). Da je moralo imeti ledinsko ime Kobilja glava poseben simbolni pomen, nakazujejo tudi druge sorodne raziskave mitske krajine, npr. o ledini Kobilja z izročilom o zakopanih zakladih pri Sodražici (Češarek 2015) ali pri starovercih ledina Kobilja glava, ki naj bi bila po pripovedih »obremenjen« prostor, na katerega so se ravno tako kot v primeru Rodik navezovale strašljive pripovedi o strašenju, pokopih, grobovih starovercev itd. Zanimivo,

ledina se nahaja pod zgoraj omenjenim sv. Jakobom oziroma nekdanjim predkrščanskim svetiščem Škeljak in po pripovedih naj bi bil tu tudi daritveni prostor (Medvešček 2015, 333).

Po umestitvi pripovednega rodiškega izročila v krajino se je pokazalo, da je Kobilja glava eno izmed številnih mest na katastrskih mejah, kot so Njivice, Križen drev, Robida, Pod lisičino, ki jih označuje stik z onstranskim. Na točkah ob meji se odpirajo prehodi v onstranstvo, videva se ogenj, v katerem se vicaajo duše (Njivice, Prelovec), na mejah se dogajajo umori, razkosanje trupel bitij tega in onega sveta ter pokopi (Njivice, Prelovec, Križen drev, Kobilja glava), prikazujejo se nadnaravna bitja, kot sta krvavo stegno in šembilja, bitja, ki so povezana s posredovanjem med obema svetovoma, kot so kovač, čaravnice, vedamec itd. Razkosanje trupel na mejah in tromejeh najbrž nakazuje simboliko žrtvovanj, ki jih lahko zasledimo tudi drugod po Evropi (Hrobat 2010a, 86–87; Dragan 1999, 42–65, 99; Kvideland 1993, 19). Kot ugotavlja zgodovinar Simon Young, kraji niso nujno vezani z neko specifično »nadnaravno« prikaznijo, ampak jih lahko označuje nek občutek splošne »nadnaravne« nevarnosti (Young 2020, 2). Hipotezo o označevanju katastrskih mej z »nadnaravnim«, s kraji, kjer straši, potrjuje njegova analiza umeščanja »nadnaravnega« v krajino 19. stoletja v Veliki Britaniji. Ugotavlja tri značilnosti krajevnega prikazovanja prikazni, kar so pokazale tudi moje raziskave (Hrobat 2009a; 2010a; Hrobat Virloget 2014): koncentrirajo se okrog naselij, na mejah, pogosto se nahajajo na strateških mestih – na križiščih, mejah, mostovih in ob rekah. Prikazni na splošno ne živijo znotraj človeške skupnosti, ampak v odnosu do njih (Young 2020, 15, 22). Te prikazni označujejo mejna območja, liminalna mesta v pokrajini, kjer »nadnaravno« vstopa v »naš« svet, svet živih. Tako mejna območja predstavljajo meje »našega sveta« v funkcionalnem pomenu, to je kot meje vasi s sosednjo, kot tudi v kozmološkem smislu kot meja med »svetom živih« in onstranskim (Hrobat 2010a, 62–106, 180–182; 2009a; 2009b, 349; Hrobat Virloget 2014). Če jemljemo sveto v prostorskem pomenu, kot ga Radu Dragan (1999, 62) uporablja za označevanje onstranskega ali francosko *altérité*, »drugost«, <sup>14</sup> bi lahko meje pojmovali kot svete. V teh liminalnih območjih pomeni prekinitev z mejo vstop v alternativno resničnost oziroma se s prestopom iz enega ozemlja v drugo človek v materialnem in magično-religioznem smislu znajde med dvema svetovoma (Harte 1994, 6; Van Gennep 1909 [1981], 24; Young 2020, 15). Kot je bilo

<sup>14</sup> Termin »sveto« je bil sicer vpeljan v 19. stoletju v »znanost o religiji« iz potrebe po novem pojmu, ki bi obsegal vse fenomene (glej Kravanja 2007, 49–64).

že pokazano, se folklorni vidik meja kot posebnih razmejitvenih prostorov v kozmološkem pomenu nadgrajuje z ritualnimi dejavnostmi. Na meje se namreč vežejo tudi posebne ritualne aktivnosti, kot so, recimo, mrtva počivala, mesta obrednega postanka s pokojnikom v pogrebni procesiji prav na katastrskih mejah, ali tudi druge ritualne dejavnosti skozi čas, od rednih obrednih letnih obhodov in obnavljanj vaških mej v Sloveniji in drugod do čaščenja mejnih božanstev (lat. *Terminus*) v antiki, sankcij za prestop in premik meje, postavljanja svetih točk nanje, zakopavanja predmetov itd. (Hrobat 2010a, 107–188, 278–279; Hrobat 2009b).

### **Smernice in problemi pri ohranjanju pripovednega izročila v Mitskem parku**

Ob koncu novih spoznanj o mitski krajini Rodika in Trebišč, ki sta v projektu Mitskega parka poenotena v enotno turistično destinacijo, naj nakažem še nekaj smernic in problemov pri upravljanju parka, ki temelji na nesnovni dediščini (Čebtron Lipovec 2021). Pri nesnovni dediščini pripovednega izročila v parku je glavni problem to, da smo jo na eni strani rešili iz pozabe in umiranja, vendar smo jo za potrebe turistične predstavitve »zamrznili« v obliko sodobnih avdiovizualnih posnetkov, kamnitih skulptur in zapisov (v knjigi in na razstavi v Sprejemnem centru v Rodiku). Ob tem se zavedamo, da so glavne značilnosti nesnovne dediščine ravno nasprotno od tega, kar si predstavljamo kot »avtentično«, torej nekaj »fiksnega, »ukoreninjenega« v času in prostoru, saj nesnovno dediščino označujejo spremenljivost skozi čas, kreativnost, domišljija, izvedba, ki ni nikoli enaka« (Scounti 2009; Hrobat 2019, 34). Pri tem se zastavlja vprašanje, ali je v svoji »okameneli« obliki (selekcijirano) pripovedno izročilo Rodika še vedno nesnovna dediščina? Odgovor bomo verjetno dobili šele v bodoče, ko bo postalo jasno, v kakšne smeri se bo park oziroma njegovo pripovedno izročilo razvijalo. Na tem mestu podajam nekaj smernic za upravljanje z nesnovno dediščino v parku, ki naj bi pomagale pri tem, da bi nesnovna dediščina pripovednega izročila tam kljub svoji »zamrznitvi« še vedno živela.

Najpomembnejši in skupni napotek vsem ciljnim skupinam, ki bodo pri svoji dejavnosti uporabljale pripovedno oziroma mitsko izročilo, je, naj se pripovedno izročilo ne banalizira, še posebej znotraj procesov poblagovljenja (Čebtron Lipovec 2021). Pri pregledu uporabe ali celo zlorabe pripovednega izročila v javnosti je namreč opazno, da so mitske vsebine dandanes pre pogosto banalizirane. Prav zato v tem projektu skušamo slediti dejstvu, ki bodo čim bližje temu, kar je o preteklosti znano na strokovni ravni. Zelo pogosto se namreč zlorablja predstave o nekih namišljenih ro-

mantičnih prednikov (recimo za fotografije, videe, gledališke skupine, oblačila, nakit . . .), ki nimajo nikakršne znanstvene podlage. Podobe prednikov, ki jih navadno take rekonstrukcije predstavljajo, so podobnejše »new age« reinterpretacijam, kjer so predniki predstavljeni v vlogi nekakšnih »surovih, pogosto poslikanih divjakov«, ki so ravno stopili iz divjine, kar je mogoče videti tudi v igranih prizorih slovanske mitologije v Trebiščih. Tega si v strokovno osnovanem Mitskem parku ne smemo dovoliti. Ljudje so bili stoletja in tisočletja pred nami enaki današnjim ljudem, morda so res imeli drugačne obleke, drugačne posode, ampak obnašali so se, čustvovali in živeli podobno kot mi danes . . . Medtem ko se ima današnji tehnični človek za razvitejšega, lahko predpostavljamo, da so bili nekoč na področjih, ki ne zadevajo tehničnosti, temveč zaznavanje ali podobno, razvitejši naši predniki. Obiskovalcu moramo v parku dati občutek, da gleda samega sebe, svoje prednike, edina razlika med nami je v tem, da smo različno zaznavali svet – eni danes verjamejo v Kristusa ali znanost, eni so v Peruna in Babo, eni dvomijo in so dvomili v vse . . . To prvo opozorilo velja predvsem turističnim operaterjem in ponudnikom, ki prepogosto zapadejo v t. i. »uprizorjeno avtentičnost« (Poljak Istenič 2013, 106) oz. »ponarejanje«: izdelovanje domnevnih replik oblek, ki naj bi jih nosili nekoč; izdelovanje kičastih spominkov ali uvajanje povsem novih festivalov in dogodkov, ki izročilo spojijo v novo in preveč popreproščeno obliko, katere cilj je zgolj dobičkonosni »show«, ne pa zavedanje in spoštovanje dediščine in narave, ki vodita v trajnostno sobivanje. Obratno pa lahko prav odkrivanje te dediščine posebej lokalnemu prebivalstvu odpre nove možnosti za kreativnost in ustvarjanje novih produktov, ki črpajo iz izročila, a so produkt sodobnega časa. Ob tem je pomembno to, da se tudi po vzpostavitvi Mitskega parka ohranja strokovni nadzor nad njegovimi vsebinami v prihodnosti. Medtem ko se pri Rodiku prisotnost stroke zdi logična tudi v bodoče, saj je bil park ustvarjen prav v tesnem sodelovanju med stroko in lokalno skupnostjo (Hrobat Virloget 2019, 33–35), se pri Trebiščih to zdi bolj vprašljivo, saj v bližini ne deluje noben strokovnjak s področja mitologije, ki bi še po postavitvi parka imel dovolj avtoritete pri lokalni skupnosti. S tega stališča se postavlja tudi vprašanje, koliko demokratičnosti lahko stroka dopusti različnim laičnim interpretacijam, da te ne zaidejo na stranpoti, kot je žal pogosto prav pri mitskih vsebinah (glej Hrobat Virloget 2019).

Že v času projekta sem bila sama priča mnogim izkrivljenim interpretacijam, ki so izhajale predvsem iz laičnih interpretacij mitskega izročila. Že samo ime parka je za nestrokovnjake pogosto zavajajoče, saj na njegovi podlagi večina ljudi pričakuje, da bo govora o mitih. Vendar je na področju

folkloristike znano, da v Evropi ni ohranjenega niti enega samega mitskega teksta, sploh takega, ki bi imel sveti obredni kontekst. Kar pa se je ohranilo, je mitsko izročilo, to so drobci nekih mitskih verovanj, ki jih najdemo v različnih šegah in navadah, toponimih, pripovednih izročilih, zapisih itd. (Belaj 1998; Mikhailov 2002). Na ime parka sem kot strokovnjakinja pristala bolj zaradi rekonstrukcije (pra)slovanske mitologije v Trebiščih, medtem ko imamo v Rodiku opraviti zgolj z mitskim izročilom, ki se kaže v posameznih mitskih bitjih (npr. šembilja, lintver, Baba itd.) ali kulturnih mestih. Največjo bitko sem tako tekom trajanja projekta morala voditi proti uporabi besede mit, saj so tako partnerji kot novinarji pogosto govorili, da bomo v Mitskem parku spoznavali mite (npr. Race 2020) – v Rodiku zagotovo ne, v Trebiščih pa zgolj eno izmed rekonstrukcij slovanske mitologije. Tako sem kot strokovnjakinja popustila pri senzacionalističnem imenu parka, ki naj bi bil atraktivnejši za širšo javnost, kar pa bo v bodoče predstavljalo problem za stroko, če bo (v njeni odsotnosti) namesto o pripovednem izročilu zopet govora o mitih.

Drugi poudarek projekta je krajina, prostor! Vse pripovedi, vsi toponimi v parku so se ohranili zato, ker se »lepijo« na krajino, prostor. Zgodbe in toponimi pojasnjujejo krajino, nekdanje človekovo dožemanje prostora in njegovo umestitev v nekdanji kozmološki svet. Medtem ko danes v pojasnjevanju krajine prevladuje znanstveno-tehnični diskurz, je nekoč prevladoval drugačen pogled na svet, ki ga danes zasledimo v pripovednem izročilu. Pri vsakršnem predajanju ustnega izročila je potrebno imeti v mislih, da govorimo o (trajnostnem in sonaravnem) načinu sobivanja ljudi z naravo oziroma z okoljem, v katerem je človek živel. Enakovredno pozornost naj se posveča tako vidikom kulturne dediščine kot tudi naravnim vrednotam, pri čemer velja poudariti tudi prakse sonaravnega načina bivanja (npr. gradnja suhozidov, upravljanje gozdov, srenjske zemlje ...) (Hrobat Virloget in Čebren Lipovec 2020).

Tretji poudarek projekta je pripovedovanje ustnega izročila. Do danes so se nam ohranili mitski toponimi in pripovedno izročilo, na osnovi česar je bil park postavljen. Vendar če park ostane zamrznjen v tej obliki prezentacije, če bodo pripovedi obstale le še v kamnu in če bodo izumrle v življenju ljudi, če se ljudsko izročilo ne bo pripovedovalo naslednjim rodovom in obiskovalcem, bo park izgubil smisel. Smisel je v prenosu nesnovne dediščine na bodoče generacije. Ne smemo pozabiti tudi, da prenos nesnovne dediščine pomeni tudi spreminjanje, saj se nesnovna dediščina nikoli ne izvede na isti način in se ves čas prilagaja. Pomembna je zatorej tudi ustvarjalnost. Teme iz Mitskega parka se lahko preoblikujejo v različne raziskovalne in





**Slika 7** Pokojni informator Lado Lukovec ob pripovedovanju zgodb učencem italijanske šole Pier Paolo Vergerio iz Kopra. Lado Lukovec me je kot strokovnjakinjo vodil po terenu in na osnovi njegovega poznavanja krajine smo vzpostavili Mitski park. Da bi Mitski park zares (za)živel, bi morali turistični vodniki in lokalni prebivalci tudi sami doživeto pripovedovati zgodbe na terenu.

ustvarjalne dejavnosti, kot so zbiranje spominov starih staršev, raziskovanje doslej nepoznanega pripovednega izročila, učenje t. i. *storytellinga* od strokovnjakov itd. Da bi pripovedno izročilo (o)živel, smo v parku izobrazili turistične vodnike, katerih naloga je poleg interpretacije povedati zgodbo določenega kraja na zanimiv način, v stilu t. i. *storytellinga* (slika 7).

Četrty poudarek, ki ni zgolj poudarek projekta, temveč celotnega razpisa, je čezmejnost, preseganje nacionalnih meja in nacionalizmov. Zavedati se moramo, da so narodi nov pojav v zgodovini, star komajda dve stoletji, zato starodavnih mitskih predstav nikakor ne moremo povezovati s sodobnimi nacionalnimi skupinami, recimo Slovenci ali Hrvati. Takrat jih namreč ni bilo oziroma vsaj ne v taki obliki, kot si jih »zamišljamo« danes (Anderson 2007). Žal se iz napisov na starejših informacijskih tablah v Trebiščih večkrat sluti nacionalistično ideologijo oziroma povezovanje Slovanov in slovanske mitologije s sodobno hrvaško nacionalno identiteto. Danes taka

namigovanja veljajo za strokovno sporna; če pogledamo zgodovinski kontekst postavitve tabel, sprevidimo, da je do tega prišlo ravno v času osamosvajanja hrvaškega naroda.<sup>15</sup> Danes lahko govorimo o širših temah, kot so različna zaznavanja sveta, o rekonstrukciji (pra)slovanske mitologije in različnih hipotezah itd. Izogibati pa se moramo povezovanju (slovanske) mitologije s sodobnimi nacionalnimi identitetami, kar je, recimo, vse pogostejši problem sodobnih verskih gibanjih, kot recimo teh, ki se navezujejo na tradicijo ti. »staroverstva«. Zato mora biti stroka še toliko bolj kritična in angažirana pri dekonstrukciji političnega mita (glej Hrobat Virloget 2019; Rihtman Avguštin 2001, 210).

### **Zaključne misli in vprašanja**

Po Ulrichu Kocklu (2007) tradicija postane dediščina, ko se ne več uporablja v našem vsakodnevem življenju, se ne prenaša in se uporablja zven izvirnega konteksta. V Rodiku je bilo pripovedno izročilo na poti v izumrtje rešeno prav z Mitskim parkom, pri čemer je prišlo do prenosa na druge, sodobne oblike prenosa v obliki avdio-vizualnega gradiva. Izvorni kontekst se je tako umaknil sodobni tehnologiji. Od tu izhaja glavni izziv parka z vprašanjem, kako danes ponovno oživeti lokalno pripovedno izročilo, da bo vsebovalo vse značilnosti nesnovne dediščine, kot so spremenljivost, variabilnost, kreativnost? Ali lahko dediščina spet postane (vsakdanja) tradicija, pa čeprav v drugih oblikah in z drugačno publiko?

Pri Mitskem parku je stroka skupaj z lokalno skupnostjo ustvarila dediščino »od zgoraj navzdol« kot odgovor na sodobno iskanje unikatnosti, »avtentičnih« (pred-krščanskih) tradicij, h katerim se sodobna družba tako pogosto zateka (primer ti. »starovercev«), kot odgovor na preoblikovanje kolektivne identitete, zakoreninjene v lokalnih specifikah prostora in časa, ter kot odgovor na sodobne potrebe po prepoznavnosti, zelenem in dediščinskem turizmu (Hrobat Virloget 2019). Po koncu projekta bo ta predan v upravljanje lokalni skupnosti, občini Hrpelje-Kozina, v sodelovanju s Krajevno skupnostjo in Turističnim društvom Rodik. Pomembno pri tem je vprašanje, koliko bo stroka v bodoče ohranila nadzor nad vsebinami parka.

Čisto za konec naj podam svojo subjektivno misel kot strokovnjakinja, ki je na osnovi dolgoletnega raziskovanja zasnovala vsebine Mitskega parka v Rodiku od prve ideje (Hrobat Viroget 2011) do idejne zasnove v projektu Li-

<sup>15</sup> Zahvaljujem se prof. dr. Marijani Belaj iz Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete Univerze v Zagrebu, ki me je opozorila na zgodovinski kontekst.

ving Landscape<sup>16</sup> (Beguš, Hrobat Virloget in Panjek 2015; Hrobat Virloget in Kavrečič 2015b) in realizacije v okviru Mitskega parka.<sup>17</sup> Že na drugem mestu sem razmišljala o vlogi stroke pri prepoznavanju dediščine in posledično o njenem vplivu na izumljanje tradicij (Hrobat Virloget 2010a). Kot etnologinja, postavljena v aplikativno delovanje, namreč že vrsto let spremljam, kako se dediščina »iz mojih rok« spreminja in prilagaja širši javnosti (npr. selekcija pripovednih izročil, selekcija točk izročila v krajini . . .). Tudi ob poslušanju pripovedi lokalnih turističnih vodnikov sem opustila upanje, da bodo moje strokovne interpretacije podane naprej točno tako, kot sem si zamislila. Ob koncu postavitve Mitskega parka si tako postavljam dve temeljni vprašanji. Kako se bo nesnovna dediščina spremenila z intervencijo turizma in etnologije? In bistveno, ali bo lokalno pripovedno izročilo preživelo zgolj v svoji »okameneli« obliki ali bo znova oživel v svoji kreativnosti? Pustimo času naj pokaže uspešnost tega velikega skupnega izziva, rojenega iz sodelovanja stroke in lokalne skupnosti.

### Literatura

- Anderson, B. 2007. *Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bartolomé Pérez, N., in E. Gancedo. 2014. »La vieja del monte«: La bruja buena de los montes leoneses.« *Diario de León*, 12. januar. <https://www.diariodeleon.es/articulo/revista/bruja-buena-montes-leoneses/201401121227001404439.html>.
- . 2015. »La vieja del monte I: A casa da Tía Prieta.« *Diario de León*, 27. december. <https://www.diariodeleon.es/articulo/revista/a-casa-da-tia-prieta/201512270400011563837.html>.
- . 2016. »La vieja del monte III: Mitos hermanos.« *Diario de León*, 10. januar. <https://www.diariodeleon.es/articulo/revista/mitos-hermanos/201601100400021566541.html>.
- Beguš, I., K. Hrobat Virloget in A. Panjek. 2015. *Med kamenjem: snovna in nesnovna krajina Krasa*. Trst: Pokrajina Trst.
- Belaj, V. 1998. *Hod kroz godinu: mitska pozadina hrvatskih narodnih običaja i vjerovanja*. Zagreb: Golden marketing.
- Belaj, V., in B. Belaj. 2014. *Sveti trokuti: topografija hrvatske mitologije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Belaj, J., M. Belaj M., S. Krznar, T. Sekelj Ivančan in T. Tkalčec, ur. 2018.

<sup>16</sup> Program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013 iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj in nacionalnih sredstev, vodja Aleksander Panjek, UP FHŠ.

<sup>17</sup> Program sodelovanja Interreg V-A Slovenija–Hrvaška 2014–2020. Projekt je sofinanciran iz sredstev ESSR. Vodja Občina Hrpelje-Kozina.

- Sacralization of Landscape and Sacred Places*. Zagreb: Institute of Archaeology Zagreb.
- Bezljaj, F. 2003. »Problematika imen Vir in Skočidjevojka.« V *Zbrani jezikoslovni spisi 1*, ur. M. Furlan, 548–555. Zbirka *Linguistica et philologica*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Bilić, T. 2020. »Mit o »svetim trokutima« temeljenima na »sunčevom kutu« – analiza »astronomije« ranih Slavena.« *Studia mythologica Slavica* 23:35–50.
- Bradara, T., M. Joksimović, J. Šipoš, E. Barbalich-Geromella, K. Radoš-Perković, B. Budicin in D. Juričić Čargo. 2017. *Mletačko-austrijska granica u Istri/Il confine veneto-austriaco in Istria*. Pulj: Arheološki muzej Istre/Museo archeologico dell'Istria.
- Čausidis, N. 2008. »Mythologization of the Mountain (A Diachronic Survey of Examples from Macedonia and the Wider Balkan region).« V *Memory & Art: Interpretations*, ur. K. Kulavkova, 2:261–303. Skopje: MANU.
- Čebtron Lipovec, N. 2021. »Poskus orisa izzivov v upravljanju Mitskega parka v Rodiku.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 147–175. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Češarek, D. 2015. »Izročilo o psoglavcih, volkodlakih, volčjem pastirju in Atili v mitski krajini Sodražice.« *Studia mythologica Slavica* 18:131–152.
- Čok, B., 2012. *V siju mesečine: ustno izročilo Lokve, Prelož in bližnje okolice*. *Studia Mythologica Slavica: Supplementa* 5. Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2015. »Kamnoseško izročilo o znamenjih na portalih in kolonah po Krasu.« V *Nesnovna krajina Krasa*, ur. K. Hrobat Virloget in P. Kavrečič, 99–134. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Dragan, R., 1999. *La représentation de l'espace de la société traditionnelle: les mondes renversés*. Pariz: L'Harmattan.
- Ginzburg, C. 1966. *I benandanti: stregoneria e culti agrari tra Cinquecento e Seicento*. Torino: Einaudi.
- Guettel Cole, S., 2004. *Landscapes, Gender, and Ritual Space: The Ancient Greek Experience*. Berkeley, CA: University of California Press.
- Halbwachs, M. 1971. *La topographie légendaire des évangélis en terre sainte: étude de mémoire collective*. Pariz: Presses Universitaires de France.
- . 2001. *Kolektivni spomin*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Harte, J. 1994. »Haunted Lanes.« *The Ley Hunter* 121:1–7.
- Harvey, D. C. 2001. »Heritage Pasts and Heritage Presents: Temporality, Meaning and the Scope of Heritage Studies.« *International Journal of Heritage Studies* 7 (4): 319–338.
- Hrobat, K. 2004. »Ustno izročilo o lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščine nad Rodikom.« *Studia mythologica Slavica* 7:63–78.
- . 2009a. »Folklor v vlogi označevanja vaških mej kot prostorskih vr-

- zeli v onostranstvo: primer Rodika.« *Studia mythologica Slavica* 12:207–222.
- . 2009b. »Percepcija prostora skozi folkloro: »mrtva počivala« in voda v vlogi meje z onostranstvom na Krasu.« *Annales: Series historia et sociologia* 19 (2): 341–352.
- . 2010a. *Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasa*. Zbirka Razprave. Ljubljana: Znanstvena Založba Filozofske fakultete.
- . 2010b. »Prostorska struktura vasi v ustnem izročilu, šegah in navedbah na Krasu.« *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 39 (2): 87–105.
- Hrobat Virloget, K. 2011. »Mitično-arheološki parki: predlog kakovostnega dediščinskega turizma.« V *Uporaba prostorov: strokovni zbornik*, ur. S. Klaus in A. Kvartič, 7–12. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- . 2013. »The Snooty Baba in the Landscape of Karst, Slovenia: About a Slavic Ambivalent Female Mythical Figure.« *Cosmos: The Yearbook of the Traditional Cosmology Society* 29:141–171.
- . 2014. »Conceptualization of Space through Folklore: On the Mythical and Ritual Significance of Community Limits.« V *Archaeological Imaginations of Religion*, ur. T. Meier, 359–382. Budimpešta: Archaeolingua Alapítvány.
- . 2015. »Mythical Tradition in the Stone: The Snooty Babas as Elements of Rites of Passage and Social Control.« V *Stone Narratives: Heritage, Mobility, Performance*, ur. K. Hrobat Virloget in I. Weber, 55–64. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- . 2019. »O aktivni in pasivni vlogi stroke ter javnosti pri ustvarjanju nesnovne dediščine: primer mitskega parka in starovercev.« V *Nesnovna dediščina med prakso in registri: 15. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, ur. A. Svetel in T. Petrovič Leš, 26–45. Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 53. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo; Zagreb: Hrvatsko etnološko društvo.
- . 2020. »Mitsko izročilo Mitskega parka.« V *Mitski park: priručnik za izobraževanje; skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske pokrajine območja*, ur. K. Hrobat Virloget, J. Đurkin Badurina, J. Rudan, N. Brubnjak, Š. Šedivy, E. Mihalič, E. Matijašič in A. Plestenjak, 3–27. <http://mitski-park.eu/wp-content/uploads/2020/09/FINAL-Priro%C4%8Dnik207A6120697A6F627261C5BE6576616E6A65202D204D6974736B69207061726B2E706466.pdf>
- Hrobat Virloget, K., in N. Čebon Lipovec. 2020. »Povzetek analize za izobraževalne aktivnosti: projekt Mitski park.« <http://mitski-park.eu/wp-content/uploads/2020/05/DT1.1.2-Povzetek-analize-za-izobra%C5%BEevalne-aktivnosti-slo-hrv-koncno-3.pdf>.

- Hrobat Virloget, K., in P. Kavrečič. 2015a. »Mitska krajina Gropade v okviru ustnega izročila na Krasu in širše.« V *Nesnovna krajina Krasa*, ur. K. Hrobat Virloget in P. Kavrečič, 69–84. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- . 2015b. »O »stari tradiciji« Krajine: predgovor.« V *Nesnovna krajina Krasa*, ur. K. Hrobat Virloget in P. Kavrečič, 13–18. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Jordan, P. 2003. *Material Culture and Sacred Landscape: The Anthropology of the Siberian Khanty*. Oxford: AltaMira Press.
- Katičič, R. 2008. *Božanski boj: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika; Mošćenička draga: Katedra Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga.
- . 2011. *Gazdarica na vratima: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis grafika; Mošćenička Draga: Katedra Čakavskog sabora Općine.
- Klemše, V., R. Petaros in A. Rupel. 1999. *Goriško ozemlje (kartografsko gradivo): zemljevid in seznam krajevnih in ledinskih imen*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut; Gorica: Narodna in študijska knjižnica.
- Kockel, U. 2008. »Putting the Folk in Their Place: Tradition, Ecology, and the Public Role of Ethnology.« *Anthropological Journal of European Cultures* 17 (1): 5–23.
- Kovačič, G. 2021. »Rodiška mitska krajina: geografski vidik.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 101–122. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Kravanja, B., 2007. *Sveti svet: topografija religioznega prostora na primeru Brežinjskega kota*. Zbirka Županičeva knjižnica 23. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kropej, M. 2008. *Od ajda do zlatoroga: slovenska bajeslovna bitja*. Celovec, Ljubljana in Dunaj: Mohorjeva.
- Kvideland, R., 1993. »Establishing Borders: The Narrative Potential of a Motif.« V *Boundaries & Thresholds: Papers from a Colloquium of the Katherine Briggs Club*, ur. H. E. Davidson, 13–20. Woodchester: Thimble.
- Lapuente Martínez, L. 1971. *Estudio etnográfico de Améscoa*. Pamplona: Gobierno de Navarra.
- Lévi-Strauss, C., 2004. *Tristi tropici*. Milano: Il Saggiatore.
- Medeot, M., M. Crevato in A. Margon. 2021. »Arheologija spomina.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 123–146. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Medvešček, P. 2015. *Iz nevidne strani neba: razkrite skrivnosti staroverstva*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Mencej, M. 2020. »Čarovništvo – diskurz ali praksa?« *Studia mythologica Slavica* 23:137–158.

- Mikhailov, N. 2002. *Mythologia slovenica: poskus rekonstrukcije slovenskega poganskega izročila*. Trst: Mladika in Knjižnica Dušana Černeta.
- Panjek, A. 2015. *Kulturna krajina in okolje Krasa*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Peisker, J. 1928. »Koje su vjere bili stari Slovjeni prije krštenja?« *Starohrvatska prosjeta* 2:1–36.
- Peršolja, J. M. 2000. *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Mladika.
- Placer, L. 2020. »Kulturno in zgodovinsko sporočilo Milanje (Slovenija).« *Annales: Series historia et sociologia* 30 (2): 215–234.
- Pleterski, A. 2014. *Kulturni genom: prostor in njegovi ideogrami mitične zgodbe*. Zbirka *Studia mythologica Slavica: Supplementa* 10. Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2015. »Staroverstvo in pričevanja starovercev.« V *Iz nevidne strani neba*, avt. P. Medvešček, 15–33. Zbirka *Studia Mythologica Slavica: Supplementa* 12. Ljubljana: Založba ZRC.
- . V tisku. »An Example of Scholasticism in the 21st Century.«
- Pogačnik, M. 2020. *Elementarne sile in bitja Rodika*. Ljubljana: Društvo za sožitje človeka, narave in prostora Vitaa.
- Poljak Istenič, S. 2013. *Tradicija v sodobnosti: Janče – zeleni prag Ljubljane*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Race, H. 2020. »Rodiški miti v 40 tonah kamna.« *Primorske novice, Sobota*, 6. junij.
- Rihtman Auguštin, D. 2001. *Etnologija i etnomit*. Zagreb: Naklada Publica.
- Risteski, L. S. 2005. *Kategorite prostor i vreme vo narodnata kultura na Makedoncite*. Skopje: Matica Makedonska.
- Scounti. 2009. »The Authentic Illusion: Humanity's Intangible Cultural Heritage; The Moroccan Experience.« V *Intangible Heritage*, ur. L. Smith in N. Akagawa, 74–92. London: Routledge.
- Severi, C. 2015. *The Chimera Principle: An Anthropology of Memory and Imagination*. Chicago, IL: Hau Books.
- Sila, M. 1882. *Trst in okolica: zgodovinska slika*. Trst: Opravništvo »Edinosti«.
- Slapšak, B. 1997. »Starejša zgodovina Rodika.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 19–64. Koper: Ognjišče.
- . 1999. »Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi.« V *Kras: pokrajina, življenje, ljudje*, ur. A. Kranjc, 145–163. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šešo, L. 2016. *Živjeti s nadnaravnim bićima*. Zagreb: Znanje.
- Šmitek, Z. 2004. *Mitološko izročilo Slovencev: svetinje preteklosti*. Ljubljana: Študentska založba.
- . 2008. »The Sacred Language of the Toponyms.« V *Post-Yugoslav Lifeworlds*, ur. Z. Šmitek in A. Svetieva, 13–35. Zbirka Županičeva knjižnica 15/1. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- . 2015. »Nočni bojevnik: kmečke herezije in čarovništvo na Slovenskem in v Furlaniji.« V *Nesnovna krajina Krasa*, ur. K. Hrobat Virloget in P. Kavrečič, 35–48. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- . 2019. *Šešest divjine: zeleno dno našega kozmosa*. Ljubljana: Beletrina.
- Toporov, V. N. 2002. *Predzgodovina književnosti pri Slovanih: poskus rekonstrukcije*. Zbirka Županičeva knjižnica 9. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- van der Port, M., in B. Meyer. 2018. »Introduction: Heritage Dynamics; Politics of Authentication, Aesthetics of Persuasion and the Cultural Production of the Real.« V *Sense and Essence: Heritage and the Cultural Construction of the Real*, ur. M. van de Port in B. Meyer, 1–39. New York: Berghahn.
- Van Gennep, A. 1981. *Les Rites de Passage*. Pariz: Picard.
- Veyne, P. 1998. *So Grki verjeli v svoje mite? Esej o konstitutivni imaginaciji*. Ljubljana: Založba /\*cf.
- Vince-Pallua, J. 2018. »A Newly Discovered Figurative Representation of the Mythical Baba – 'Old Baba Vukoša' in St. Mary Church of Gračišče in Istria.« V *Sacralization of Landscape and Sacred Places*, ur. J. Belaj, M. Belaj, S. Krznar, T. Sekelj Ivančan in T. Tkalčec, 105–116. Zagreb: Institute of Archaeology.
- Young, S. 2020. »Public Bogies and Supernatural Landscapes in North-Western England in the 1800s.« *Time and Mind* 14 (4): 399–424.

### **Mitska krajina: razmisleki in smernice za mitski park**

Članek obravnava nove vidike v raziskovanju mitske krajine na primeru skupne turistične destinacije Mitski park v Rodiku na Krasu in v Trebiščih pri Moščenički Dragi. Preden lahko sploh analiziramo ohranjenost mitske krajine, je potrebno najprej razumeti, kako in zakaj se kolektivni spomin sploh ohranja v prostoru, kar avtorica pokaže v prvem delu, predvsem na osnovi razprav o materializaciji krščanskega kolektivnega spomina v Sveti deželi (Halbwachs 1971; 2001). Poleg materialnosti krajine, ki daje iluzijo o večnem trajanju, igra pomembno vlogo tudi plastenje dediščine, saj prek usidranja novih v stare tradicije prve pridobijo na avtoriteti in si prilastijo simbolni pomen starejše dediščine. Ob tem se sproža vprašanje različnih verovanjskih sistemov oziroma, po Veynu (1998), resničnostnih programov, ki se lahko nalagajo drug čez drugega v prostoru oziroma lahko tudi soobstajajo. O tem priča izročilo s Krasa, pri katerem so ob krščanskih apotropijskih znakih hkrati podali še starejše (Čok 2015). To dvojnost verovanj je mogoče pojasniti s trditvijo, da temelj verovanj ni prepričanje, ampak, prav nasprotno, dvom (Severi 2015), zato smo mnogokje priča različnim fluidnim verovanjskim identitetam, odvisnih od konteksta prostora in časa (Jordan 2003).

Pri analizi mitske krajine Rodika in Trebišč si avtorica najprej zastavi vpra-



šanje o tem, kaj je »nadnaravno«. To je tudi eno izmed vprašanj na razstavi v Centru za obiskovalcu v Rodiku, ki prikazuje različne poglede na svet oziroma v angleščini worldmakings (van der Port in Birgit Meyer 2018, 2), od mitskega in znanstvenega do umetniškega in psevdoznanstvenega. Ali je »nadnaravno« zgolj izmišljen koncept znanstvenega diskurza, ki se ne ujema s pojmovanjem ljudi (Mencej 2020)? Prav primer »nadnaravnega« bitja lintverja z mesta Jezero na Čuku ponovno potrjuje tezo, da je Cerkev prav s svojo bitko proti »nadnaravnim« bitjem v resnici potrjevala njihov obstoj, pa čeprav jih je uradno negirala in prepovedovala verovanja v njih (Šešo 2016). Krščanski obredi in pripovedno izročilo o lintverju z Jezera nakazujejo verjetno nek predkrščanski kult prebivalcev arheološkega naselja Ajdovščina nad Rodikom, pri čemer na antropogene dejavnosti kažejo tudi veliki apnenčasti bloki, ki so tujki na brkinskem grebenu iz peščenjaka in laporovca. Če gledamo v kontekstu slovanske mitologije, pa bi lahko v demoniziranem bajnem bitju z vrha mitske Gore, polne vode, ki ustvarja bliske in nevihte, prepoznali nebeškega Peruna, gromovnika.

Analiza mitske krajine se nadaljuje v Trebiščih, ime katerih verjetno izhaja iz staroslovanske besede »treba«, žrtev, na mestu, ki se nahaja pomenljivo pod hribom z imenom staroslovanskega nebeškega gromovnika. V jamah pod Perunom je identificirano tudi mesto boga podzemlja in imetja Velesa in nedaleč stran več možnosti povezav v t. i. mitski trikotnik s staroslovansko žensko boginjo Mokošjo oziroma Babo (Katičič 2008, 305–312; Belaj in Belaj 2014, 157–166). Glede na pogosto omembo Peruna in njegovega *trebišča* v ruski cerkveni književnosti je zanimivo, da se enak vzorec toponimov v krajini pojavi tudi v Števerjanu/San Floriano del Collio na Goriškem v Italiji, kjer je hrib Kresavnik, ki pogosto nakazuje na gromovnikovo mesto, in pod njim Trebežišče (Klemše idr. 1999; Hrobat 2010a, 217). Primerjave so vidne tudi v zvezi z drugimi vzorci slovanskih mitskih krajin. Poleg slovanske mitske krajine toponimi Števerjana nakazujejo tudi primerjavo z rodiško večplastno mitsko krajino, predvsem v toponimih V sveti meji, Čuklja in dve Počivali, pri čemer se kaže nek mitski pomen imen, ki izvirajo iz besede Čuk.

Nadaljnje analize nadgrajujejo dosedanja spoznanja o mitskem liku Babe, ki jo prepoznamo tako v slovanskem kot romanskem pripovednem izročilu in v krajini. Poleg doslej poznanih primerjav iz Italije in Francije so nakazane analogije s starko, babo v španskem pripovednem izročilu, ki se ravno tako navezuje ne dele krajine. Tolikšna razprostranjenost ustnega izročila o starkah, babah, najverjetneje nakazuje tudi njihovo arhaičnost. Žal izročila ni mogoče datirati, je pa to lažje, ko se izročilo navezuje na materialni svet. Najstarejša Baba kot kamnit monolit iz Istre na meji med Beneško republiko in Avstrijo je s pomočjo zemljevida datirana v 18. in 16. stoletje (glej zemljevid v Panjek 2015, 124), medtem ko je risba Babe v steno cerkve v Gračišču v Istri datirana v 15. stoletje (Vince-Pallua 2018). Analizirane so tudi mejne

pozicije bab in njihova navezava na mitske toponime, ki izhajajo iz besede deva ter drugi toponimi. Po izročilih sodeč je baba temeljni element v kozmološkem sistemu, saj jo še danes najdemo v mnogih vaških prostorih. Med drugim je tudi ena izmed temeljnih točk v sistemu tročana pri t. i. starovercih (Medvešček 2015; Pleterski 2015). Avtorica hkrati opozarja na spremenljivost izročila in s tem tudi mitskih toponimov, ki se prav na primeru Babe iz Rodika izkažejo za nestalne in za predmet različnih interpretacij.

Analiza mitske krajine se zaključuje v nadgradnji spoznanj o »svetosti« katarskih mej, na katerih folklorna in obredna izročila nakazujejo ne le stik med dvema vaškima prostoroma, temveč tudi stik med svetom živih in onstranskim svetom (Hrobat 2010a; Young 2020).

Poglavje se zaključuje s smernicami in problemi pri ohranjanju pripovednega izročila v Mitskem parku. Posebej je poudarjeno, da bo park, v kolikor bo pripovedno izročilo ostalo le v »okameneli« obliki sodobne prezentacije in ne bo (znova) zaživelo v pripovedovanjih ljudi, izgubil smisel. Avtorica posebej svari pred nevarnostmi banalizacije pripovednega izročila, napačnih interpretacij, ko se namesto o pripovednem ali mitskem izročilu napačno govori o mitih, ki v Evropi niso ohranjeni. Poudarja tudi pomen povezave pripovednega izročila s krajino. Zadnje svarilo velja povsem zmotnemu povezovanju mitskega izročila s sodobnimi nacionalnimi identitetami, pri čemer mora biti stroka še posebej kritično angažirana. Avtorica, ki je na podlagi raziskav v sodelovanju z lokalno skupnostjo zastavila Mitski park, se v zaključku sprašuje, koliko bo pripovedno izročilo, ki smo ga v parku »okameneli«, tudi zaživelo v svoji kreativnosti, spremenljivosti, torej, ali lahko dediščina spet postane tradicija? In kako se bo nesnovna dediščina spremenila z intervencijo turizma in etnologije?

### **Mythical Landscape: Reflections and Guidelines for the Mythical Park**

The article discusses new aspects of research into the mythical landscape based on the example of the joint cross-border tourist destination, Mythical Park, in Rodik in the Karst region and in Trebišće near Moščenicka Draga. Before any analysis regarding the preservation of the mythical landscape, it is necessary to understand how and why the collective memory preserves itself in the space, which the author presents in the first part, mainly on the basis of discussions on the materialisation of Christian collective memory in the Holy Land (Halbwachs 1971; 2001). In addition to the material aspect of the landscape that creates the illusion of eternal duration, an important role is played by the stratification of heritage, because through the rooting of new traditions in ancient ones, the former gain authority and carry symbolic meaning of the older heritage. This raises the question of different belief systems or, according to Paul Veyne (1998), reality programmes that can be built on each other in space or can coexist. The evidence of this can be

found in the Christian tradition of the Karst, in which other, older symbols were added to the Christian apotropaic symbols (Čok 2015). This dichotomy of belief can be interpreted by claiming that the foundation of belief is not conviction, but rather the opposite – doubt (Severi 2015), that is why we can witness a number of different fluid belief identities depending on the context of time and space (Jordan 2003).

By analysing the mythical landscape of Rodik and Trebišće, the author first asks herself what is the ‘supernatural’ that so often appears in the narrative tradition. This is also one of the issues of the exhibition at the Rodik Visitor Centre, which shows different views of the world or, in English, ‘world makings’ (van de Port, Birgit Meyer 2018, 2), from mythical, scientific to artistic and pseudo-scientific. Or is ‘supernatural’ just a fictional concept of scientific discourse that does not coincide with the people’s perception (Mencej 2020)? The example of the ‘supernatural’ being Lintver, from the place of Jezero na Čuku, once again confirms the thesis that the Church, by its fight against ‘supernatural’ beings, actually confirmed their existence, although it officially denied them and forbade believing in them (Šešo 2016). Christian rites and the narrative tradition of Lintver from Jezero probably indicates a pre-Christian cult of the population of the ancient settlement at Ajdovščina above Rodik, whereby anthropogenic activities are evidenced in the large limestone blocks, unusual for the Brkini ridge, which is formed by sandstone and marl. If we look from the perspective of Slavic mythology, the demonised mythical creature from the top of the mythical mountain full of water could be interpreted as the heavenly god Perun, the creator of thunder who brings lightning and storms.

The analysis of the mythical landscape continues in the landscape of Trebišća, whose name probably derives from the Old Slavic word for sacrifice, ‘treba,’ and is located below the hill named after the Old Slavic celestial creator of thunder Perun. In the caves below it, the residence of Veles – the god of the underworld and livestock – was identified, as well as several possible connections in the so-called mythical triangle with the ancient Slavic goddess Mokoš or Baba (Katičič 2008, 305–312; Belaj in Belaj 2014, 157–166). Given the frequent mention of Perun and his location Trebišća in Russian ecclesiastical literature, it is interesting that the same pattern of toponyms in the landscape occurs in Števerjan/San Floriano del Collio in the Province of Gorizia in Italy, where the hill Kresavnik is located, which is often linked to the heavenly creator of thunder, as well as the place Trebežišče (Klemše idr. 1999; Hrobat 2010a, 217). Apart from the comparison with the Slavic mythical landscape, these toponyms also point to a comparison with the multi-layered mythical landscape of Rodik, especially with the toponyms V sveti meji, Čuklja and the two toponyms of Počivala, where a mythical connotation of the word Čuk is indicated.

Further analyses build on the previous knowledge about the mythical figure

of Baba, which can be recognised in both the Slavic and the Romance narrative tradition and landscape. In addition to the comparisons known so far, based on examples from Italy and France, similarities with the old woman also exist in the Spanish narrative tradition which is also associated with some parts of the landscape. Such a prevalence of oral tradition concerning old women most likely indicates their archaic nature. Unfortunately, tradition cannot be dated, unlike cases where it refers to the material world. By using maps, the oldest Baba as a stone monolith from Istria, on the border between the Venetian Republic and Austria, dates back to the 18th and 16th century (see map Panjek 2015, 124), while the drawing of Baba on the church wall in Gračišće in Istria dates back to the 15th century (Vince-Pallua 2018). Further analyses were undertaken of the Baba boundary locations and their connection with mythical toponyms derived from the word 'deva' (meaning girl, a virgin) and other toponyms. According to tradition, Baba is a fundamental element of the cosmological system, as it is still found in many villages' areas today. Among other things, it is one of the fundamental points of the 'tročan' system in the so-called 'staroverci' tradition ('Old Faith Believers') (Medvešček 2015; Pleterski 2015). At the same time, the author draws attention to the changeability of the tradition, and thus the mythical toponyms, which, in the case of the Baba from Rodik, proved to be unstable and the subject of different interpretations.

The analysis of the mythical landscape ends with a revision of our knowledge regarding the 'sacredness' of cadastral boundaries, where folklore and ritual traditions indicate not only contact between two areas of neighbouring villages, but also contact between the world of the living and the dead (Hrobat 2010a; Young 2020).

The chapter concludes with guidelines and problems related to the preservation of the narrative tradition of the Mythic Park. It is especially emphasised that if the narrative tradition remains only in today's, 'petrified' form of presentation and does not come to life (again) in people's stories, then the park will lose its meaning. The author especially warns of the danger of trivialising the narrative tradition and misinterpretations, when instead of the narrative or mythical tradition, we are talking about myths that have not been preserved in Europe. She also emphasises the importance of the connection between narrative tradition and landscape. The last warning refers to the completely wrong connection between mythical tradition and contemporary national identities, where it is especially important the active critical engagement of the professionals. The author, who based on her research conceptually designed the Mythic Park in cooperation with the local community, concludes with the question to which extent the 'petrified' narrative tradition of the park will come to life in its creativity and variability, and whether heritage can become tradition again. And how will intangible heritage change under the influence of tourism and ethnology?

### **Mitski krajolik: razmišljanja i smjernice za Mitski park**

Članak razmatra nove aspekte u istraživanju mitskog krajolika na primjeru zajedničke turističke destinacije Mitski park u Rodiku na Krasu i u Trebišću kod Mošćeničke Drage. Prije bilo kakve analize očuvanja mitskog krajolika potrebno je razumjeti način i uzrok očuvanja kolektivnog pamćenja u prostoru, što autorica u prvom dijelu prikazuje uglavnom na temelju rasprave o materijalizaciji kršćanskog kolektivnog pamćenja u Svetoj zemlji (Halbwachs 1971; 2001). Uz materijalni aspekt krajolika koji stvara privid vječnog trajanja, važnu ulogu ima i slojevitost naslijeđa jer kroz ukorijenjenost novih tradicija u stare, prve stječu autoritet i prisvajaju simbolično značenje starije baštine. Pritom se postavlja pitanje različitih sustava vjerovanja ili, prema Paulu Veynu (1998), programa stvarnosti koji se u prostoru mogu nastavljati jedan na drugoga ili u njemu mogu koegzistirati. O tome svjedoči kršćanska predaja Krasa u kojoj su kršćanskim apotropijskim znakovima pridodani i drugi, stariji znakovi (Čok 2015). Ova podvojenost vjerovanja može se protumačiti tvrdnjom da temelj vjerovanja nije uvjerenost, već upravo ono suprotno, sumnja (Severi 2015), stoga svjedočimo brojnim različitim fluidnim identitetima vjerovanja ovisno o kontekstu prostora i vremena (Jordan 2003).

Analizirajući mitski krajolik Rodika i Trebišća, autorica si najprije postavlja pitanje što je to »nadaravno« koje se tako često pojavljuje u narativnoj tradiciji. To je ujedno jedno od pitanja u sklopu izložbe u Centru za posjetitelje u Rodiku, koja prikazuje različite poglede na svijet ili, na engleskom, »worldmakings« (van de Port, Birgit Meyer 2018, 2), od mitskog, znanstvenog do umjetničkog i pseudoznanstvenog. Ili je »nadaravno« tek izmišljeni koncept znanstvenog diskursa koji se ne podudara s konceptom ljudi (Mencej 2020)? Primjer »nadaravnog« bića lintvera iz mjesta Jezero na Čuku još jednom potvrđuje tezu da je Crkva svojom borbom protiv »nadaravnih« bića zapravo potvrdila njihovo postojanje, iako ih je službeno negirala i zabranjivala vjerovanje u njih (Šešo 2016). Kršćanski obredi i narativna tradicija lintvera iz Jezera vjerojatno upućuju na pretkršćanski kult stanovnika arheološkog naselja Ajdovščina iznad Rodika, pri čemu o antropogenim aktivnostima svjedoče i veliki vapnenački blokovi, neobični za pobrde Brkina koje je građeno od pješčenjaka i lapora. U kontekstu slavenske mitologije, u demoniziranom mitskom biću s vrha mitske gore pune vode mogli bismo prepoznati nebeskog Peruna, gromovnika koji stvara munje i oluje.

Analiza mitskog krajolika nastavlja se u mjestu Trebišća čiji naziv vjerojatno potječe od staroslavenske riječi za žrtvu, »treba«, a smješteno je ispod brda nazvanog po staroslavenskom nebeskom gromovniku. U špiljama ispod Peruna identificirano je mjesto Velesa, boga podzemlja i stočarstva i nekoliko mogućnosti povezivanja u takozvanom mitskom trokutu s drevnom slavenskom ženskom božicom Mokoš ili Babom (Katičić 2008, 305–312; Belaj in Be-

laj 2014, 157–166). S obzirom na često spominjanje Peruna i njegovog *trebišća* u ruskoj crkvenoj književnosti, zanimljivo je da se isti obrazac toponima u krajoliku javlja i u Števerjanu/San Floriano del Collio u Goričkoj pokrajini u Italiji, gdje se nalazi brdo Kresavnik koje se često označava kao gromovnikovo mjesto i mjesto Trebežišče, smješteno ispod brda (Klemše idr. 1999; Hrobat 2010a, 217). Osim usporedbe sa slavenskim mitskim krajolikom, toponimi upućuju i na usporedbu s višeslojnim mitskim krajolikom mjesta Rodik, posebno s toponimima V sveti meji, Čuklja i dva toponima Počivala, koji indiciraju mitski značaj toponima Čuk.

Daljnje analize nadovezuju se na dosadašnje spoznaje o mitskoj figuri Babe koju prepoznajemo kako u slavenskoj, tako i u romanskoj narativnoj tradiciji i krajoliku. Uz dosad poznate usporedbe s primjerima iz Italije i Francuske, sličnosti sa staricom postoje i u španjolskoj narativnoj tradiciji koja se također povezuje s nekim dijelovima krajolika. Takva rasprostranjenost usmene predaje o staricama najvjerojatnije ukazuje i na njihovu arhaičnost. Nažalost, predaja se ne može datirati, za razliku od slučajeva kada se predaja odnosi na materijalni svijet. Najstarija Baba kao kameni monolit iz Istre na granici između Mletačke Republike i Austrije datirana je uz pomoć zemljovida u 18. i 16. stoljeće (vidi zemljovid Panjek 2015, 124), dok je crtež Babe na zidu crkve u Gračišću u Istri datiran u 15. stoljeće (Vince-Pallua 2018). Izvršene su i analize graničnih položaja Baba i njihova povezanost s mitskim toponimima izvedenim iz riječi »deva« i drugim toponimima. Prema tradiciji, Baba je temeljni element kozmološkog sustava, kakav se i danas nalazi u mnogim seoskim područjima. Između ostalog, jedna je od temeljnih točaka sustava tročana kod tzv. starovjercima (Medvešček 2015; Pleterski 2015). Istodobno, autorica skreće pozornost na promjenljivost predaje, a time i mitskih toponima, koji su se, u slučaju Babe iz Rodika, pokazali nestabilnima i predmetom različitih interpretacija.

Analiza mitskog krajolika završava nadogradnjom spoznaja o »svetosti« katarskih granica, gdje folklorna i obredna tradicija ukazuju ne samo na kontakt između dvaju seoskih prostora, već i na kontakt između svijeta živih i svijeta mrtvih (Hrobat 2010a; Young 2020).

Poglavlje završava smjernicama i problemima koji se odnose na očuvanje narativne tradicije u Mitskom parku. Posebno se naglašava da će, ako narativna tradicija ostane samo u današnjem, »okamenjenom« obliku prezentacije i (ponovno) ne zaživi u pričama ljudi, park izgubiti svoje značenje. Autorica posebno upozorava na opasnost od banaliziranja narativne tradicije, pogrešnih interpretacija, kada se umjesto o narativnoj ili mitskoj tradiciji govori o mitovima koji nisu sačuvani u Europi. Također naglašava važnost veze između narativne tradicije i krajolika. Posljednje upozorenje odnosi se na potpuno pogrešnu povezanost mitske tradicije sa suvremenim nacionalnim identitetima, pri čemu je naročito važan kritički angažman struke. Autorica, koja je na temelju istraživanja u suradnji s lokalnom zajednicom osnovala

Mitski park, u zaključku se pita u kojoj mjeri će »okamenjena« narativna tradicija u parku zaživjeti i u svojoj kreativnosti i promjenjivosti, odnosno može li baština ponovno postati tradicija? A kako će se nematerijalna baština promijeniti pod utjecajem turizma i etnologije?





# Slika Rodika izpred dveh stoletij: vidno, navidezno in hipoteze med zgodovino in ljudskim izročilom

**Aleksander Panjek**

*Univerza na Primorskem*

*aleksander.panjek@fhs.iupr.si*

## Uvod

S tem prispevkom o zgodovini primorskega podeželja se osredotočam na vas Rodik, ki je doslej pritegnila več arheološke in etnološke znanstvene ter strokovne pozornosti kot zgodovinskih raziskav.<sup>1</sup> Tudi pričujoča zgodovinska slika ni vseobsegajoča, saj je pogled usmerjen predvsem v gospodarstvo, družbo in okolje ter v kratko obdobje, a obenem v preverjanje lokalnega ustnega izročila o nastanku in strukturi naselja skozi daljše obdobje. Osrednjo podlago tvorijo podatki in informacije iz Franciscejskega katastra, ki jih dopolnjujem z znanstveno in s strokovno literaturo.

Franciscejski kataster je že dolgo znan in cenjen vir za raziskovanje, posebej med zgodovinarji in geografi, a tudi etnologi (Baš 1952; Natek 1979; Ribnikar 1982; Golec 2010). Odlikuje ga izjemno bogastvo informacij, ki prvič v zgodovini našega prostora omogočajo tako sistematičen in detajlni vpogled, tj. do ravni posamezne njive in hiše, ter obenem širši pregled stanja, in sicer na osnovi standardiziranih podatkov v kartografski, besedilni in številčni obliki. Zaradi tega je uporaben in uporabljan tako za študije na mikroravni posameznih naselij kot za obsežnejše regionalne analize.<sup>2</sup> Po Blazniku (1980, 120) je Franciscejski kataster »eden osnovnih virov za študij gospodarske zgodovine našega podeželja«. Njegova dragocenost je tudi v tem, da je nastal v obdobju prehoda iz predindustrijske družbe v dobo industrializacije, tako da nam predstavlja sliko stanja ob koncu dolgega srednje- in novoveškega zgodovinskega razvoja ter hkrati izhodiščne

<sup>1</sup> Za etnologijo Hrobat Virloget (2005; 2010a; b); za arheologijo Slapšak (2003) s tam navedeno literaturo; strokovni monografiji sta Pregelj (1997) in Peršolja (2009).

<sup>2</sup> Kot primere novejših študij lokalnega obsega glej Baš (2008), Kačičnik Gabrič (2004), Vodopivec (2011) in Ratkajec (2014), širše zastavljenih analiz za Primorsko pa Panjek (2015b) in Kolega (2018), za Koroško Drobeshch (2013). V vseh je navedena dodatna literatura.



razmere na začetku pronicanja modernih gospodarskih in družbenih pa tudi kulturnih sprememb.

V primeru Rodika imamo to srečo, da je ohranjenega veliko gradiva, ki pripada spisovnemu delu Franciscejskega katastra. Izmed njegovih opisnih delov razpolagamo tako z obrazcem cenilnega operata v obliki vprašalnika, ki je zgodnejšega nastanka (1819), kot s kasnejšim v obliki poročila (1830), ki ju bomo uporabili za okvirni oris (AST, CF, SE, 619/1, Q-CSO S/4 ter 619/2, Oec S/5). Informacije, ki jih je mogoče povzeti iz obeh dokumentov, se razlikujejo že zaradi njunega drugačnega nastanka. Prvi je zapis odzivov vaških mož »župe Rodik«, in sicer župana Antona Šumana ter predstavnikov zbora skupnosti (*Gemeinde Ausschuss Männer*) Martina Čebolina in Jožefa Raceta, na standardni vprašalnik, pri čemer je mogoče zaznati njihovo težnjo po izpostavljanju pomanjkljivosti naravnih virov in skromnosti kmetijstva, a obenem po poudarjanju vidikov, ki so se krajanom zdeli posebje omembe vredni.

Druga vrsta dokumenta (uradno poročilo) pa teži k objektivnosti in sloni na številčnih meritvah ter drugih kolikor mogoče natančnih podatkih. Poleg teh bomo uporabili še dva pisna dokumenta iz Franciscejskega katastra, in sicer seznama posestnikov (zapisnika) stavbnih parcel in kmetijskih zemljišč (1820).<sup>3</sup> Pisne vire bomo integrirali z informacijami, ki jih je mogoče razbrati iz katastrskih kart.

Pričujoči analiza in interpretacija nikakor ne izčrpata vseh možnih razsežnosti povednosti podatkov in informacij, ki jih nudi Franciscejski kataster. To niti ni namen te razprave, s katero nameravam na eni strani podati zaokroženo sliko izbranih gospodarskih, socialnih in okoljskih vidikov neke skupnosti na pragu modernizacije in s tem pokazati potencial povednosti Franciscejskega katastra kot zgodovinskega vira, na drugi pa opozoriti tudi na potencialno zavajajoči vtis, ki nam ga daje. V drugem delu se razprava osredotoča na vprašanje, ali je v posestni strukturi zemljišč in razporejenosti bivališč v Rodiku mogoče zaslediti vzorce, ki bi lahko predstavljali materialno sled vaškega ljudskega izročila o nastanku naselja in o notranjih delitvah skupnosti, kakršne izpričujeta etnološka in folklorna literatura. Preveriti želim, ali je izsledke etnoloških raziskav mogoče potrditi z rezultati zgodovinske metode, ali so eni in drugi skladni ter, nenazadnje, kaj lahko zgodovinska obravnava prispeva k poznavanju skupnosti in razumevanju njenega izročila.

<sup>3</sup> AST, CF, SE, 618/2, PGP ter 618/4, PBP. V vseh primerih sledimo izvornim zapisom v katastru in ne upoštevamo kasnejših popravkov (1834 in 1836).

## O kmetijstvu in prehrani onkraj prvega vtisa zaostalosti

Rodiški župan Anton Šuman ter predstavnik skupnosti Martin Čebohin in Jožef Race so v odgovorih na vprašalnik, datiran z 19. junijem 1819, zatrjevali, da na njivah niso imeli nobenega pridelka posebne kakovosti, v vrtovih pa naj ne bi pridelovali nič posebnega ali omembe vrednega. Od sadnega drevja so na vasi gojili le nekaj češpelj, a jih ni bilo veliko. Tudi njihovo vino, poimenovano »Vremščinec«, je bilo »najslabše kakovosti in pogosto sploh ni pitno«. Premogli so nekaj malega vinogradov, trt na njivah niso sadili.

Navedli so, da v poljedelstvu sledijo »nekemu natriletnemu načinu obdelovanja« brez prahe in da njive gnojijo na tri leta. Prahe naj ne bi uporabljali zaradi tega, ker če se njivo pusti v prahi, se plevel »preveč razmahne«. Ker pa je opuščanje prahe ena temeljnih značilnosti modernizacije v kmetijstvu, velja pripomniti, da neprekinjeni kolobar pomeni boljšo izrabo in intenzivnejše obdelovanje zemlje, kar poveča skupni pridelek. A ne samo to: iz poročila 1830 izhaja, da v resnici niso uporabljali enostavnega natriletnega kolobarja brez prahe, temveč kompleksna dolgoletna zaporedja posevkov, katerih niz je trajal 5, 15 ali celo 17 let, odvisno od kakovosti zemlje, po principu boljša zemlja – daljši niz. Izjemo so predstavljale njive najboljše kakovosti (1. razreda), kjer je bil kolobar le dveleten in neprekinjen ter zelo intenziven, na dve leti so zemljo tudi gnojili: prvo leto so na pognojeni zemlji pridelovali zelje, drugo leto pa rž in nato še ajdo. V daljših nizih pa so si v zapletenih zaporedjih sledile različne poljščine: poleg že omenjenih (rž, ajda, zelje) še pšenica, ječmen, fižol, repa, koruza in krompir (preglednica 1). Medtem ko koruza na rodiških njivah na začetku 19. stoletja ne more biti večje presenečenje, saj se je marsikje na Primorskem med pridelki pojavila najkasneje v teku 18. stoletja, je smiselno izpostaviti prisotnost krompirja.

Še posebej zanimivo pa je to, da sta obe »novi« kulturni rastlini dotlej že zavzeli pomembno vlogo v prehrani, zaradi česar moremo reči, da so bili v Rodiku povsem v skladu z najnovejšimi trendi na tem področju. Koruza je v prehrani že imela tolikšno vlogo, da je niso pridelovali dovolj za lastne potrebe, zato so jo dodatno kupovali v Trstu. Zelje, krompir in repa pa so bili presežni pridelki, ki so jih prodajali deloma v okolici in delno v Trstu, kjer so Rodičani z iztržkom poleg dodatne koruze nabavljali še »sol, olje in druge kmečkim družinam neobhodno potrebne vrste blaga«. A vrnimo s k hrani, za katero katastrski vir za Rodik navaja, da je taka, kot je opisana v Naklem: »Njihovo običajno prehrano so sestavljali kruh iz mešanice ajde

**Preglednica 1**

Zaporedje posevkov na  
boljši zemlji (2. razreda)  
v Rodiku (1830)

**Opombe** Naslovi  
stolpcev: (1) skupno  
zaporedje (leto),  
(2) obdobje, (3) leto  
znotraj obdobja,  
(4) gnojenje,  
(5) vrsta kulture.

(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
1.	I.	1.	da	zelje
2.		2.	ne	rž, ajda
3.	II.	1.	da	rž, ajda
4.		2.	ne	koruza, fižol
5.		3.	ne	koruza, fižol
6.		4.	ne	pšenica
7.		5.	ne	oves
8.	III.	1.	da	krompir
9.		2.	ne	rž, ajda
10.		3.	ne	oves
11.	IV.	1.	da	zelje
12.		2.	ne	rž, ajda
13.	V.	1.	da	rž, ajda
14.		2.	ne	koruza, fižol
15.		3.	ne	koruza, fižol
16.		4.	ne	pšenica
17.		5.	ne	oves

in koruze, mineštra iz sveže ali kisle repe, nekaj stročnic, zelenjava z vrta in polenta.« V Naklem svojega vina niso pridelovali, zaradi česar »so ga bili prisiljeni kupovati v zelo majhnih količinah naenkrat, in dobro razvodenelega; pogosto uporabljajo tudi kis z vodo« (AST, CF, SE, 468/2, Oec S/5). No, v Rodiku so imeli svoje vino. A k temu, da je bila v Rodiku »običajna prehrana taka kot v Naklem, je treba dodati še krompir, katerega ti kmetje porabijo zelo veliko«.

Da so bili v Naklem prisiljeni kupovati vino, deluje kot potrditev že znane vloge vina kot sestavnega dela prehrane na Primorskem. Tudi prvo mesto kruha v navedenem nizu vrst hrane zrcali njegovo osnovno mesto v kmečki prehrani, če pomislimo, da so pomanjkanje kruha in na zelenjavi temelječo prehrano stoletje poprej kraški kmetje enačili s človeka nevrednim načinom prehranjevanja (Panjek 2018a). Sicer pa je v tem okviru mogoče zaslediti tudi vsaj dva elementa modernejših vrst hrane, saj sta pomembno vlogo v rodiškem jedilniku z začetka 19. stoletja zasedala tako koruza (v kruhu in v obliki polente) kot izrecno poudarjena velika količina krompirja. Zlasti v slednjem je zaznati modernost za takratne razmere, posebej za Primorsko, kjer je krompir zaostajal za koruzo, ki je bila sestavni del jedilnika kraških kmetov vsaj od sredine 18. stoletja. V notranjosti slovenskih dežel

pa je bilo stanje obratno, saj »se je krompir na Kranjskem v drugi polovici 18. stoletja povsem uveljavil in postal skoraj glavna hrana podeželskega in mestnega prebivalstva«, pri čemer pa koruzi »dolgo ni uspelo, da bi zavzela pomembnejše mesto med posevki in je ponekod, zlasti v prvi polovici 19. stoletja, zaostajala daleč za krompirjem« (Britovšek 1958/1959, 127). V Rodiku so torej najkasneje do leta 1830 usvojili obe »novi« kulturni rastlini, to je »primorsko« (koruzo) in »kranjsko« (krompir).

Kljub vsemu pa so v navedenem načinu prehranjevanja povsem odsotni proteini, kar je mogoče interpretirati kot preplet spozabe zapisovalcev in dejansko skromnega obsega jedi ter sestavin živalskega izvora, kakor ga v 18. stoletju poznamo tudi drugod po Krasu in po navedbah Franciscejskega katastra za druge vasi, kjer nastopata vsaj sir in nekaj svinjine v joti ob praznikih. K taki hipotezi, to je o obstoju sestavin živalskega izvora vsaj občasno in vsekakor v skromnem obsegu, napeljuje živina, popisana v Rodiku. Tu najdemo tako ovce (sir) kot prašiče (slanina). Kot potrditev lahko upoštevamo določila »pogodbe« s prvim župnikom v Rodiku (M. J. Muha, 1786–1820), po kateri se je vsaka družina zavezala, da mu bo jeseni izročila »zaboj zelja, repe itd.« ter »slanino in koline«. S kasnejšim dogovorom (1837) so bili Rodičani župniku dodatno dolžni »8 funtov sira« (Zupet 1997, 77; Peršolja in Pregelj 1997, 111).

### **O navidezno neobstoječih naravnih virih**

V vprašalniku iz leta 1819 so predstavniki rodiške skupnosti trdili, da nimajo gozdov, temveč samo nekaj grmovja oziroma goščave. Na travnikih je bilo najti nekaj hrastov, katerih les so uporabljali za domače potrebe (orodje, kurjavo). Povsem v skladu s splošnim takratnim mnenjem kraških kmetov (Panjek 2015b, 92) so tudi v Rodiku izrazili stališče, da hrasti za pridobivanje lesa v gradbene namene postanejo primerni šele pri starosti od 100 do 200 let. V resnici so k Rodiku sodili tudi gozdovi na pobočju hriba za vasjo, ki pa niso bili na kraških tleh, temveč na brkinskih, lapornatih. Tako je iz poročila razvidno, da so se na območju katastrske občine nahajali čisti bukovi gozdovi ali pa so bila gozdnata tla poraščena v mešanem sestoju redkejših bukev in hrastov ter jesenov, pomešanih z gabri, leskami in drugimi vrstami drevja. Nekaj podobnega kot za gozdne velja tudi za vodne vire, v smislu, da je bilo dejansko stanje nekoliko drugačno od vtisa ob prvem branju.

V primeru vode sta si vprašalnik in poročilo operata skladnejša, saj se v prvem trdi, da v Rodiku »ni potokov, ribnikov, jezer ali močvirij«, v drugem pa, da »na celotnem občinskem območju ni nobene reke, potoka, hudour-

nika, jezer ali ribnikov z vodo«, a s pojasnilom, da zraven vasi »obstajajo razni mali izviri, iz katerih priteka bistra in zdrava voda, ki jo uporabljajo« vaščani. Vendar pogled na katastrske karte kaže nekoliko drugače: sredi njiv in travnikov v podolju severno od vasi poteka jasno zarisana modra struga z nekaj stranskimi rokavi in manjšim zajetjem, v katerega pritekata dva manjša vodotoka; v bližini je še kal. Posebej zanimiva so ledinska imena na tem območju. Ob kalu je zapisano ime »Per Kalush«, vzdolž navedene struge pa beremo »Na Mlaka«, »Pod Jeserom« in še »Jeseron«. Jezera sicer ni videti, je pa videti, da parcelacija poteka v obliki, ki spominja na obliko jezera, ki ga očitno ni bilo več. Nekoliko vzhodnjeje, vzporedno z navedeno večjo strugo, je zarisana druga, tanka struga s pripisom »Pottok Leszishino« ob ledinskem imenu »Pod Liscizno« (Lisično), ta potok pa ima štiri manjše pritoke. Drugje najdemo ledinski imeni »Pod Wodiza« (na skrajnem severovzhodnem robu katastrske občine) in »Pod Stirna« (na skrajnem jugozahodnem robu), kjer pa voda ni vidno vrisana. Na južnem koncu pod vasjo srečamo še ledinski imeni »Per Kale« in »Pod Kallem Dolina«, vode pa ni vrisane. Tik ob vasi Rodik na severni strani najdemo ledinsko ime »Per Kalushe«, kar je sicer območje, ki smo ga z istim imenom (»Per Kalush«) že navedli na drugem odseku karte. Prav sredi vasi se najdeta še dva s krajšim vodotokom med seboj povezana kala oziroma vodni zajetji, iz drugega od katerih teče skozi vas ob cesti tanka struga potoka, ki se nato prekine in izgubi. Izpod pobočja nad vasjo pa izvirata dva potočka. Ta se stekata v prvo omenjeno, večjo strugo oziroma njeno vodno zajetje. Nazadnje na Kozini zasledimo še zadnji kal. Na skrajnem jugovzhodnem koncu katastrske občine krajši odsek njene meje teče vzdolž »Globokega Potoka«, tam je zarisano tudi vodno zajetje, ledinsko ime je tu »Mühle Misnik«, torej istoimenski mlin.

V opisu meja k. o. Rodik, ki se začneja v njenem jugozahodnem kotu pri Kozini in poteka v smeri od zahoda proti vzhodu, se omenjajo sledeče obmejne vode. Prva se nahaja šele blizu jugovzhodnega konca občine, in sicer na mejni točki »Pischienuz«, sredi vzpona na Čuk (v kraju »Navlachi-Czucki«), »kjer izvira ena močvirnata voda«. Kmalu se potek meje preusmeri in sledi toku potoka, imenovanega »Marin Pottok«, ki se nato preimenuje v »Polaschitza in nadaljuje do sotočja [pri mlinu Misnik Andreja Dujca iz Rodika] Polaschitze in Globokega Potoka«. Od tod se meja obrne v severovzhodno smer in sledi Globokemu potoku do sotočja z drugim, imenovanim »Serabotin Pattok ob vznožju hriba Scalino Berdo«, kjer je tromeja med Rodikom, Brezovico in Artvižami. Naslednji mejni vodotok srečamo šele na nasprotni, severni strani občine Rodik, kjer meja poteka od

izvira (drugega a istoimenskega) Globokega potoka vzdolž njegove struge »do točke, kjer sreča tok [ali morda drčo, slap: *Wasserieß*] Potoka pod Lisično, ki priteka z območja občine Rodik« (A S T, C F, S E, 618/1, G B).

Čeprav se je na podlagi vseh teh navedb težko znajti v prostoru, nam ta niz informacij vendarle daje nekaj sporočil. Prvič, območje katastrske občine Rodik je vsaj na dveh koncih mejilo na vodo in je bilo znotraj prepredeno z vodotoki ter posejano s kali. Drugič, nekateri teh kalov in jezero so do izdelave katastra na začetku 19. stoletja presahnili. Tretjič, Rodik je premogel tudi svoj mlin, sicer na skrajnem koncu svojega teritorija in dokaj daleč od vasi. Temu mlinu oziroma po ljudskem izročilu dvema mlinoma so rekli »Mišnik ali po mlinarju Dujčev mlin« (Peršolja 2009, 479–480). V Franciscejskem katastru je opredeljen kot »podlivni mlin z dvema mlinščicama« (nem. *eine unterschlagtige Mühle mit 2 Gängen*) in pripisan lastniku Andreju Dujcu.

Dodatno zanimivo pa je to, da ob večkrat omenjeni večji strugi na severni strani katastrske občine, ob kateri so se nahajala ledinska imena z jezerom, in natančneje na mestu, kjer je na katastrski karti vrisano vodno zajetje, stojita dve stavbni parceli. Ena od obeh je v seznamu lastnikov stavbnih parcel poimenovana »Stari mlin«, kar seveda pomeni, da je nekoč tudi tu deloval mlin, in potrjuje sklep, da je bilo v času nastanka Franciscejskega katastra vode manj kot v bolj oddaljeni preteklosti. Kljub temu pa je možen še nadaljnji sklep, in sicer da je bilo vode vseeno več, kot kažeta zapisa tako v vprašalniku kot v poročilu katastrskega operata (slika 1). Potrditev navedene interpretacije in pojasnilo o tem, kakšne vrste voda so navedene na katastrskih kartah, je najti v seznamu zemljiških parcel, saj imajo mlake in največja struga, kot smo jo doslej poimenovali, svojo katastrsko številko. Tako oštevilčenih vodnih enot je v katastrski občini skupaj devet: tri so v seznamu zemljiških parcel opredeljene kot »lokev v vasi Rodik« (nem. *Laach in Dorf Rodig*), preostalih šest pa so opredelili kot »lokve in odvodni kanali« (nem. *Lach und Ableitungs Gruben*).

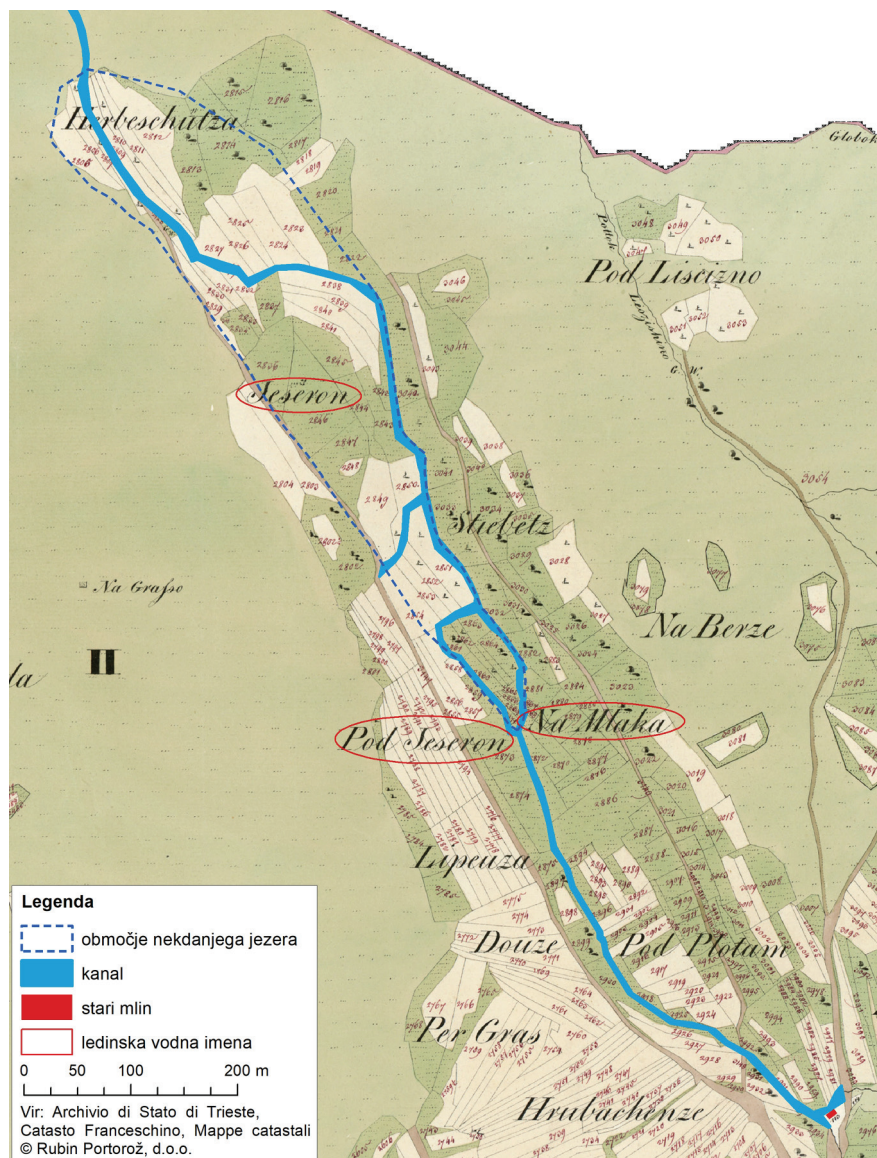
Naša, širša, struga, ki se začenja pri zajetju ob »starem mlinu«, je torej odvodni oziroma vodni kanal, vsekakor rezultat umetne regulacije voda na območju, kjer je nekoč ležalo »jezero« (slika 2). O tem, starejšem, mlinu (v Franciscejskem katastru sta kot njegova lastnika navedena Bernechich Anton oziroma Illucig Michail, vulgo Sirg, ležal pa je na območju z ledinskim imenom »Za Loch«) in bližnjem kanalu je mogoče najti omembe tudi v ljudskem izročilu.

Sirkova hiša je nekoč bila pri Malnih, saj so bili Sirkovi mlinarji. [...]



**Slika 1** Območje k. o. Rodik z označenimi vodnimi površinami in ledinskimi imeni





**Slika 2** Območje starega mlina z umetnim zajetjem, kanalom in bivšim jezerom

Sirkov mlin, ali po rodiško Malen, je bil v kraju pod Zalogom [...] Sirkovi so naredili jez in mleli, ko je bilo več dežja in je bil Pod koriti močnejši zvrk. Poleti, ob suši, ni bilo vode in niso mleli. Zato so Rodičani skovali zbadljivo pesmico: Sirkov malen melje po malen, če je

suša, posluša, če je muoča, stuča. Danes je od Sirkovega mlina ostalo le ledinsko ime Pri malnu. [Peršolja 2009, 39–40]

Ljudsko izročilo torej potrjuje obstoj mlina in izgradnjo umetnega zajetja z jezom, vsaj v navedenem pričevanju pa ne pozna več daljšega kanala ter še starejšega jezera. Drugje je zabeležena časovno neopredeljena informacija, vsekakor iz novejšega obdobja, da so prali v »Pravniku ob melinskem vodnem zajetju ali pa v Zalogih« (Peršolja 1997, 139), kar verjetno pomeni isti kraj ob starem mlinu. Na podlagi vsega navedenega je možno postaviti hipotezo, da se je z zajezitvijo (sezonskih, morda hudourniških) voda, ki so ustvarjale (občasno) jezero, ustvarila regulacija, ki je omogočala vsaj sezonsko delovanje mlina in preprečevala poplavljanje zemljišč (kanal namesto bivšega »jezera«), tako da jih je bilo mogoče obdelovati, ne da bi zaradi tega izgubili vodni vir (voda je ostajala v kanalu). Preostali, na karti Franciscejskega tanjše narisani, vodotoki pa so bili verjetno občasnejše narave, to je hudourniške ali pa kraške, saj so vznikali in ponikali.

### **O navidezni izključno kmečki podobi vasi**

Poročilo iz leta 1830 stanje vasi opisuje v turobnih odtenkih, ki so sicer skupni večini katastrskih opisov naselij in kmečkih domovanj na tem območju, kar kaže na to, da poleg stvarnosti zrcalijo tudi pogled zunanjega urbanega opazovalca. A v našem primeru izstopa izreden dejavnik. »V vasi Rodik se hiše tiščijo vse skupaj, med njimi se nahaja župnijska cerkev [. . .] Tu ni nobene šole, niti nobenega omembe vrednega predmeta, tudi se ne ve za kak zgodovinski dogodek.« Hiše v Rodiku so bile »vse grajene iz kamna, vezanega z malto in krite z rženo slamo. Njihovo stanje je bedno, posebej po nesrečnem požaru, ki so ga utrpele decembra 1816, ko so bile v tej okolščini v veliki večini uničene. Njihovo sedanje stanje je tesno, nizke in mračne so, grajene brez vsakega reda. Taka so tudi gospodarska poslopja.« Turobnost te slike je torej izrecna posledica uničujočega požara, kar po vsej verjetnosti velja tudi za slamnato kritino. Na Krasu so bila namreč tedaj s slamo krita le redka domovanja, medtem ko je bila slamnata kritina pravilo za gospodarska poslopja. Zato lahko sklepamo, da so v Rodiku po požaru ukrepali tako, da so hiše prekrili s slamo kot obliko čim hitrejši in cenejše obnove ostrejši ter da je tako stanje vztrajalo še desetletje in pol kasneje.

V rodiškem protokolu stavbnih parcel iz leta 1820 je mogoče naštetih skupaj 109 različnih stavb, od katerih je 7 sestavljalo zaselek Kozina, ki ga izvzemamo iz nadaljnje analize, tako da sta samemu Rodiku pripadali 102.

**Preglednica 2** Vrste in višina stavb v Rodiku po številu (leto 1820)

Vrsta poslopja	(1)	(2)	(3)	(4)
Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	48	12	17	77
Gospodarsko poslopje	6	0	0	6
Stanovanjska hiša	4	1	0	5
Javno poslopje	2	1	0	3
Podrtija in ruševina	7	0	0	7
Drugo	4	0	0	4
Skupaj	71	14	17	102

**Opombe** Naslovi stolpcev: (1) pritlično, (2) enonadstropno, (3) enonadstropno stanovanjsko in pritlično gospodarsko, (4) skupaj.

Tu so odločno prevladovali enote, ki so združevale stanovanjsko in gospodarsko poslopje, takih je bilo 77, kar pomeni približno tri četrtine vseh. Vse ostale tipologije in funkcije stavb so bile posledično manj zastopane: tako je bilo popisanih 6 izključno gospodarskih poslopij, 4 stanovanjske hiše in ena nedograjena, 6 podrtij in ena ruševina (nem. *Steinhausen* – dobresedno kup kamenja) ter tri javna poslopja, in sicer srenjska hiša (občinski dom), župnišče in cerkev. Popisanih je bilo še nekaj drugih gospodarskih stavb, h katerim se vrnemo kasneje. V opisu vasi smo prebrali oceno, da so bile hiše v Rodiku »nizke«, a to še ne pomeni, da so bile vse pritlične. Iz popisa stavbnih parcel namreč izhaja, da so pritlična poslopja res prevladovala, bilo pa je tudi kar nekaj enonadstropnih. Povsem pritličnih stavb je bilo okoli 70 % (z vštetimi podrtijami), povsem enonadstropnih pa okoli 14 %, vključno s cerkvijo, ki so jo kot tako opredelili v samem v popisu. Znotraj najbolj razširjene tipologije stavb, to je kombinacije stanovanjskega in gospodarskega poslopja, je bil dokaj pogost vzorec, pri katerem je bil stanovanjski del enonadstropen, gospodarski pa pritličen. Zato lahko polovico tovrstnih poslopij dodamo v izračun in ugotovimo, da je bilo dejansko 20 % vseh stavb benonadstropnih (če bi ne upoštevali podrtij, pa bi ta vrednost dosegla skoraj četrtino) – toliko višjih ostrešij je štrlelo iz res pretežno pritličnega rodiškega »skylina«. Z vidika bivanjskih razmer je zanimiv delež obeh tipologij stavb med samimi stanovanjskimi poslopiji: teh je bilo 82, izmed katerih je bilo 30 enonadstropnih, kar pomeni dobra tretjina (36,6 %; preglednica 2).

Z namenom, da si ustvarimo še nekoliko jasnejšo predstavo o bivanjskih razmerah, je na podlagi podatkov o številu in tipologijah stavb (preglednica 2) ter površine stavbnih zemljišč (preglednica 7) mogoče približno izračunati stanovanjsko površino, s katero je okoli leta 1830 razpolagal vsak od

476 Rodičanov. Ko odštejemo javne stavbe, dvorišča, gospodarska in druga poslopja in ob upoštevanju deleža enonadstropnih stanovanjskih stavb ter dejstva, da so bili hišni zidovi dokaj debeli, pridemo do ocene, da je vsak Rodičan v povprečju razpolagal z 11 do 14 kvadratnih metrov bivalne površine v stanovanjskih stavbah.<sup>4</sup>

Pri gospodarskih poslopijih so v popisu stavb kot obliko meritve njihove zmogljivosti navedli število glav različne živine, za katere je bil prostor v hlevskem delu. Na tej podlagi je mogoče izračunati, da je bilo v rodiških hlevih prostora za skupaj 158 glav goveda, 458 ovc, 84 prašičev in enega konja, s čimer so ocenjene zmogljivosti presegale popisani stalež živine, kakršnega izkazujejo podatki tako v vprašalniku (1819) kot v poročilu operata. Slednji je povzet po uradni konskripciji iz leta 1827 (prašiči so prešteti kasneje, posebej za namen katastra), med njima pa so opazne razlike (preglednica 3). Bistveno nižje število ovc in goveda v letu 1819 je lahko stvar namernega prikrivanja s strani predstavnikov Rodičanov ali pa dejstva, da so tedaj vaški možje navedli število le za vas Rodik, ne pa tudi za zaselek Kozino, katere podatki so zajeti v vrednostih za leto 1827/1830. Kljub temu je razlika v vrednostih tolikšna, da je kot dodatno razlago mogoče pomisliti na posledice požara, ki je Rodik zajel le poltretje leto pred zapisom vprašalnika in prav gotovo poškodoval hleve, morda povzročil tudi pogin živine in njeno prodajo za pridobivanje sredstev, potrebnih za obnovo stavbnega fonda. Vsekakor podatki nakazujejo izboljšanje staleža živine med letoma 1819 in 1830 (preglednica 3).

Gospodarskih poslopij, uporabnih v hlevske namene, je bilo v Rodiku 66, na Kozini pa le 3, a je bila njihova zmogljivost zelo različna, saj so bili na Kozini nadpovprečno prostorni, tu je tudi najti največjega, ki je zmožel 14

<sup>4</sup> Stavbnih površin je bilo po Franciscejskem katastru skupaj za 62 m<sup>2</sup> na prebivalca. Ocenimo, da so dvorišča (pri cerkvi pokopališče) obsegali polovico stavbnih površin, in nam tako ostane 31 m<sup>2</sup> na prebivalca. Od te površine odštejemo 7% iz naslova podrtij in ruševin (7 primerov od skupaj 102 stavb), 4% za 3 javna poslopja (cerkev obračunamo z dvojno površino, ker je večja od povprečne stavbe) ter dodatne 4% za 4 druga poslopja, tako da skupaj odzvamemo 15% stavbnih površin, ostane 26,35 m<sup>2</sup> na prebivalca. To vrednost razpolovimo na podlagi ocene, da je na gospodarska poslopja odpadla polovica površine, nakar nam preostane 13,175 m<sup>2</sup> bivanjske površine na prebivalca. Tej vrednosti dodamo 36,6% površine na podlagi odstotka enonadstropnih stavb, s čimer dobimo 18 m<sup>2</sup> bivanjske površine na prebivalca, ki pa je bruto vrednost v smislu, da vsebuje tudi zidove stanovanjskih stavb. Ker so bili ti dokaj debeli, je mogoče oceniti, da so zasedali med 20 do 40% bruto površine, odvisno od velikosti stavbe (manjša je stavba, večji delež površine odpade na zidove). Po tej poti je mogoče oceniti, da je vsakemu Rodičanu pripadlo med 10,8 in 14,4 m<sup>2</sup> neto bivanjske površine v stanovanjski stavbi.

**Preglednica 3** Stalež živine in zmogljivost hlevskih prostorov (1819/1830)

Vrsta živine	Stalež Rodik (brez Kozine?) 1819	Stalež Rodik in Kozina 1827/1830	Zmogljivost hlevov 1820		
			Rodik (66 hlevov)	Kozina (3 hlevi)	Skupaj
Konji	2	3	1	0	1
Voli	8	2	158	14	172
Krave	84	157			
Ovce	200	410	458	170	628
Prašiči	35	30	84	0	84

glav goveda in 100 ovc; pripadal je Blažu Gropajcu, daleč največjemu živinorejcu v katastrski občini Rodik. V večini hlevov v vasi Rodik pa je bilo prostora za do dve kravi (44), veliko je bilo tudi takih, v katerih so lahko domovale do štiri ovce (40), in takih, kjer je svoj prostor mogel najti največ en prašič (45). Po drugi strani so le trije hlevi zmogli pet ali več glav goveda, za trideset ali več ovc jih je bilo 5, za več kot dva prašiča pa le 5. Te vrednosti nam povedo, da je bila večina hlevov majhnih in nam na svoj način nakazujejo, da je bila razslojenost na vasi precejšnja, čeprav so navedeni podatki merilo velikosti prostorov, ne pa neposredno tudi socialnih razlik, saj je v nekaterih primerih posamezen gospodar lahko posedoval po več poslopij, v drugih pa je bilo pod isto hišno številko povezanih več gospodarjev in vsak od njih je razpolagal s svojimi prostorskimi zmogljivostmi. Poleg tega velikost hleva še ne pomeni, da je bil tudi zapolnjen z živino. Vsekakor je največji hlev v Rodiku pripadal Andreju Prelcu, v njem je bilo prostora za 5 glav goveda in 50 ovc, Martin Čebihin pa je imel največ prostora za govedo, in sicer za 8 glav, a skoraj polovica vseh hlevov na vasi je zmogla do 2 kravi, 5 ovc in 2 prašiča (preglednici 4 in 5).

Prevladujoča usmerjenost katastra v kmetijsko dimenzijo prostora, zemlje in naselij se neizogibno zrcali v informacijah, ki jih nudi, vključno z opredelitvijo dejavnosti in stanu prebivalstva kot izključno kmečkega. Kljub temu se s pozornejšim naborom raztresenih omemb slika razširi in obogati do mere, ko se vaška stvarnost vendarle izkaže za kompleksnejšo. Tako ob trditvi, da se v katastrski občini Rodik »ne izvaja nobena gospodarska dejavnost [*industria*] razen obdelovanja zemlje«, poročilo cenilnega operata že v naslednjem stavku pove, da je tu mogoče naštetih ne ravno zanemarljivo število »14, ki imajo patent, in to so mali trgovci, gostilničarji, mesarji, krojači, čevljarji in drugi, ki izvajajo nek poklic« ter so kot taki pri-glašeni (imajo patent).

**Preglednica 4**

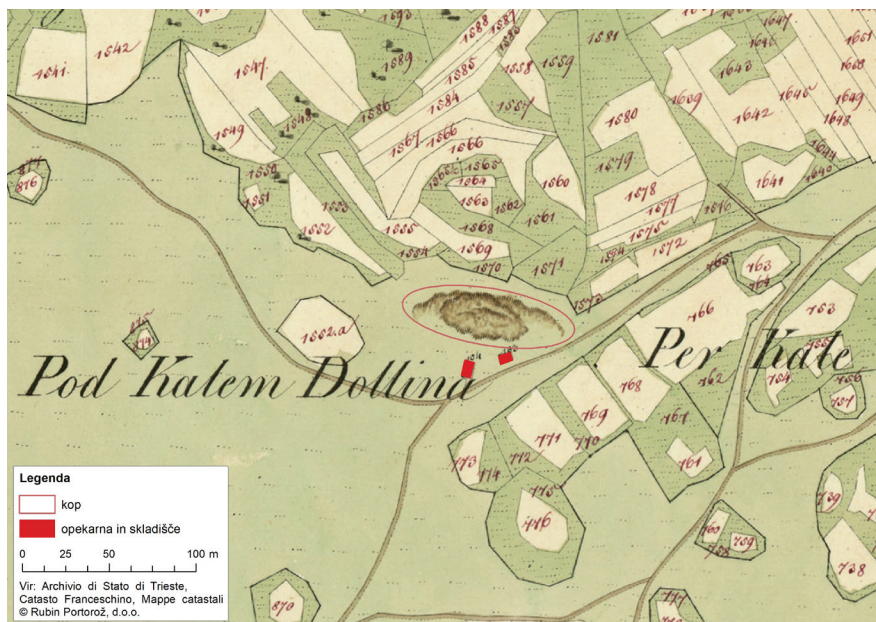
Prostornost hlevov v  
Rodiku po velikostnih  
skupinah (1820)

Zmogljivost hleva	Število hlevov
1–2 kravi, 0–1 prašič	12
1–2 kravi, 1–4 ovce, 0–1 prašič	11
2 kravi, 3–5 ovc, 1–2 prašiča	10
2 kravi, 8–15 ovc, 1–3 prašiči	7
3 krave, 0–6 ovc, 0–2 prašiča	7
3 krave, 10–30 ovc, 0–2 prašiča	4
4 krave, 5–10 ovc, 1–2 prašiča	4
4–5 krav, 15–35 ovc, 2–4 prašiči	4
5 krav, 50 ovc, 6 prašičev	1
8 krav, 8 ovc, 2 prašiča	1
Drugo	5
Skupaj hlevov	66

**Preglednica 5** Lastniki štirih največjih in najmanjših hlevov v Rodiku (1820)

Št.	Gospodar	Katastrska/ hišna št.	Zmogljivost hleva, izražena s številom živine			
			Govedo	Ovce	Prašiči	Skupaj
1.	Andrej Prelec	84/63	5	50	6	61
2.	Jožef Cerkvenik	98/9	4	40	4	48
3.	Martin Bernejčič	68/76	5	35	4	44
4.	Jožef Race	61/24	4	30	3	37
63.	Štefan Babič	38/49	1	0	0	1
63.	Anton Komar	51/50	1	0	0	1
65.	Ivan Žiberna	56/55	0	0	1	1
65.	Štefan Jerman	54/53	0	0	1	1

Poleg tega je v seznamu stavbnih parcel zaslediti nekoga, ki je opredeljen kot »kmet in mizar« (Martin Čebohin). Prav tam izvemo tudi, da je gostilničar (Ivan Samsa) živel in deloval na Kozini in ne v samem Rodiku, kjer se gostilna ne omenja, zato pa so navedene druge stavbe, namenjene nekmetijskim gospodarskim dejavnostim. Taka je v sami vasi kovačija, ki jo je posedoval Valentin Sluga, zunaj središča vasi se je nahajal že omenjeni Dujčev mlin, ki je pripadal Andreju Dujcu, čeprav sta oba (Sluga in Dujc) opredeljena le kot »kmeta« in ne kot kmet in kovač oziroma kmet in mlinar. Nekoliko oddaljeni od vasi sta navedeni še dve stavbi, namenjeni proizvodnji, ki sta obenem zanimivi zaradi tega, ker ju ne bi nujno pričakovali: to sta bili opekarna (nem. *Ziegel Brennofen*, dobesedno »peč za opeke«) in zraven nje »skladišče opek« (nem. *Ziegel Schupfen*), ki sta bili po tlorisu sodeč si-



**Slika 3** Opekarna s skladiščem in kopom v bivšem kalu

cer manjši stavbi. Tako mlin kot območje opekarne smo v resnici že srečali, ko smo obravnavali vodne vire. Dujčev mlin je isti, ki smo ga že srečali pod imenom »mlin Misnik«. V neposredni bližini opekarne in skladišča opek pa je na katastrski karti jasno razpoznaven tudi kop, kjer so očitno črpali potrebno surovino za to dejavnost. Opekarna in kop sta se nahajala na obočju pod vasjo z ledinskim imenom »Per Kale«, kjer pa voda ni vrisana. Povsem razumno je sklepati, da so kot surovino za izdelavo opek uporabljali dno bivšega, presahlega kala, tako da se je kop nahajal na mestu bivšega kala (slika 3).

Kot lastnik opekarne je naveden Jožef Race, kot solastniki skladišča pa Jožef Komar, Martin Babuder in Anton Bernečič. Sklepamo lahko, da so delovali kot nekakšni družabniki. Nekaj dodatnih drobcov na to temo je najti v seznamu posestnikov kmetijskih zemljišč. Kot »gostilničar na Kozini« je v tem dokumentu naveden Edger Samson, v Rodiku pa so s specifičnim poklicem omenjeni še Lovrenc Felicijan, »kmet in tkalec«, Štefan Čebohin, »mali trgovec s tobakom« (*Toback Verschleisser*), Andrej Čebohin, »kmet in kovač«, Martin Čebohin, »kmet in mizar« ter že omenjeni Andrej Dujc, »mlinar«.

Če vse navedene drobce združimo v preglednico, ugotovimo, da je bilo v

**Preglednica 6** Seznam neagrarnih dejavnosti v Rodiku (s Kozino)

Št.	Poročilo*	Seznam lastnikov stavbnih parcel	Seznam lastnikov zemljiških parcel
1.	Mali trgovci		Mali trg. s tobakom Štefan Čebohin
2.	Gostilničarji	Gostilničar na Kozini Ivan Somsa	Gostilničar na Kozini Edger Samson
3.	Mesarji		
4.	Krojači		
5.	Čevljarji idr.		
6.		Kmet in mizar Martin Čebohin	Kmet in mizar Martin Čebohin
7.		Kovačija, Valentin Sluga	
8.			Kmet in kovač Andrej Čebohin
9.		Mlin, Andrej Dujc	Mlinar Andrej Dujc
10.		Opekarna, Jožef Race	
11.		Skladišče opek, Jožef Komar	
12.		Skladišče opek, Martin Babuder	
13.		Skladišče opek, Anton Bernečič	
14.	Skupaj 14		Kmet in tkalec Lovrenc Felicijan

**Opombe** \* Operata, poklici s patentom.

k. o. Rodik dejansko vsaj 14 posameznikov, ki so se ukvarjali z neagrarno dejavnostjo, pri čemer je mogoče naštetih vsaj deset različnih poklicev (gostilničar, mali trgovec, mizar, kovač, mlinar, tkalec, proizvajalec in prodajalec opek ter mesar, krojač in čevljar), s tem da za nekatere od navedenih nimamo omenjenega nosilca dejavnosti, da seznam ni nujno popoln in da vsi niso bili nujno uradno priglašeni s svojo dejavnostjo poleg kmetijske (preglednica 6). Z vidika virov denarnega dohodka je smotno spomniti še na razširjeno prakso, ki jo navaja poročilo operata, to je prodajo presežka določenih kmetijskih pridelkov v okolici Rodika in v mestu Trst, in sicer zlasti zelja, krompirja in repe.

Kakor pred tem v primeru koruze in še bolj krompirja lahko o prodoru modernih dobrin v vsakdanje življenje rodiške skupnosti govorimo tudi za tobak, ki ga je preprodajal vaščan Štefan Čebohin, in sicer prav gotovo ne le na vasi, temveč tudi v njeni okolici. Tudi v primeru tobaka ne gre za neko absolutno noviteto, ki bi bila časovno avantgardna, saj se je v tem prostoru njegova poraba širila že v 18. stoletju, vseeno pa predstavlja zanimiv dokaz o razširjenosti vedenjskega in potrošnega vzorca na primorskem podeželju v povezavi z modernim blagom, ki ni povezan z zadovoljevanjem preživetvenih potreb.

Kolikšna pa je bila razširjenost neagrarnih dejavnosti v skupnosti? Poročilo operata kot skupno število družin v k. o. Rodik na podlagi konskripcije



iz leta 1827 navaja število 82, ki odgovarja številu hišnih števil v dokumentaciji katastra (prav tako 82). Če pa to primerjamo s poimenskim seznamom lastnikov stavbnih parcel, ugotovimo, da je bilo navedenih vsaj 8 gospodarjev več (kar bi skupaj nanese 90 družin), saj se pod isto hišno številko, in sicer v isti ali v drugih stavbah, navajata tudi po dve imeni. Ti »presežni« gospodarji v seznamu lastnikov zemljiških parcel izkazujejo tudi posest nad kmetijskimi zemljišči, kar bi lahko potrjevalo sklepanje, da gre za dejanske dodatne družinske poglavarje. Po drugi strani pa bi ti dodatni gospodarji vendarle utegnili biti povezani v širše, razčlenjene družine, kar bi bilo podlaga za to, da so jim prisodili isto hišno številko, čeprav so se njihove hiše nahajale na drugem koncu vasi ali celo na Kozini. Verjetno lahko to neskladje razumemo kot sliko procesa členitve družin in vzpostavljanja novih. Vsekakor je na Kozini mogoče naštetih 5 gospodinjev v seznamu lastnikov stavb in 6 v seznamu lastnikov zemljišč. To pomeni, da je bilo v sami vasi Rodik 77 družin (če upoštevamo tudi dodatne gospodarje, pa 84; katastrsko poročilo sicer navaja še drugačno število, in sicer 85 gospodarjev). Če kot število izvajalcev neagrarnih dejavnosti upoštevamo (vsaj) 14 posameznikov in kot število družin vzamemo 82 ter presodimo, da je bil v vsaki družini dejaven po en član, ugotovimo, da so se v petini (vsaj 17 %) družin ukvarjali tudi z drugimi dejavnostmi poleg kmetijske.<sup>5</sup> Prebivalcev, ki so se ukvarjali (tudi) z neagrarnimi dejavnostmi, pa je bilo po vsej verjetnosti bilo več, kar izkazuje kataster. K taki presoji napeljuje že samo dejstvo, da med izvajalci nekmetijskih dejavnosti ni navedena nobena ženska, za kar lahko podvomimo, da bi predstavljalo resnično sliko. Viri za starejše obdobje nakazujejo precejšnjo razširjenost obrtniških poklicev in nasploh neagrarnih dejavnosti med Rodičani (Peršolja 2009). Predlagana je bila npr. domneva, da je že pred sredino 17. stoletja »v Rodiku delovala stavbarska delavnica«, v okolici vasi pa se je nahajal tudi »kamnolom«, izpričan najkasneje leta 1675.<sup>6</sup> Ker pa zgodovina ne poteka nujno enosmerno v smeri rasti in razvoja, pričevanj za starejša obdobja ne moremo jemati kot dokaz za začetek 19. stoletja, temveč kvečjemu le kot indic.

Uvodoma ugotovljeno intenzivno obdelovanje kmetijskih zemljišč in poseganje na trg s prodajo pridelkov ter pravkar omenjena prisotnost neagrarnih dejavnosti sta tvorila pomembna dejavnika vzdržnosti večsto-

<sup>5</sup> Do enakega deleža pridemo tudi za sam Rodik ob upoštevanju 13 izvajalcev neagrarnih dejavnosti (brez kozinskega gostilničarja) in 77 družin.

<sup>6</sup> Premrl (2004, 287, 295–296), ki je kamnolom lokaliziral v odkopih v dolini »v Bodenjivcu na območju Male griže pri Rodiku«.

**Preglednica 7** Obseg različnih vrst površine po namembnosti v k. o. Rodik (1830)

Vrsta površine	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
Navadna orna zemljišča	245	346	141,11209	11,686	0,296
Navadni travniki	273	538	157,29399	13,026	0,330
Navadni pašniki	891	570	512,93977	42,478	1,078
Pašniki z lesom	53	1.021	30,86643	2,556	0,065
Bukovi gozdovi	47	977	27,39785	2,269	0,058
Mešani gozdovi	559	69	321,70694	26,642	0,676
Vrtovi s sadjem	8	910	4,93082	0,408	0,010
Skupaj obdelovalna zemljišča	2.078	1.231	1.196,24842	99,066	2,513
Stavbna zemljišča	5	190	2,94560	0,244	0,006
Neplodna tla, vodne in cestne površine	14	779	8,33649	0,690	0,017
Skupna površina k. občine	2.098	600	1.207,53078	100,000	2,536

**Opombe** Naslovi stolpcev: (1) oralov, (2) sežnjevi, (3) skupaj hektarjev, (4) delež v odstotkih, (5) hektarjev na prebivalca (476 preb.). 1 oral = 0,57546 ha; 1 seženj (*Klafter*) = 3,595 m<sup>2</sup>.

letnega procesa drobljenja kmečkih gospodarskih enot in posameznih zemljišč. Slednji je do leta 1830 privedel do stanja, ko po besedah katastrskega poročila v Rodiku »eno večjih posesti sestavljajo 2–3 oralna njiv in 7–8 oralov travnikov« – to pomeni 1,15 do 1,73 hektarjev njivskih in 4 do 4,6 hektarjev travnatih površin, kar seveda predstavlja kar majhen obseg za največje kmetije na vasi (skupaj 5–6 ha). V konskripciji iz leta 1827 so v k. o. Rodik skupno naštel 476 prebivalcev (240 moškega in 236 ženskega spola), kar pri 82 družinah nanese povprečje 5,8 družinskih članov.<sup>7</sup> Vsak prebivalec Rodika je tedaj v povprečju lahko računal na le okoli 0,3 ha njiv in prav toliko travnikov, na približno 1 ha pašnika in 100 m<sup>2</sup> vrta (preglednica 7).

Na temo prebivalcev je mogoče kako besedo nameniti tudi vprašanju njihove pismenosti. V sklopu poročila operata se nahajata dva »protokola« iz leta 1826, na katerih so podpisani vaški možje, ki so sodelovali pri zbiranju podatkov za namene katastra, med njimi je bil tudi rodiški župan. Samo eden od njih je znal pisati in ta je zapisal vsa imena, nakar se je vsak zraven svojega podpisal s križem:

*X Anton Benetiz Shopan*

*X Martin Zhebohin*

*X Anton Shuman*

<sup>7</sup> Na tej podlagi lahko število prebivalcev Kozine ocenimo na 29 in posledično samega Rodika na 447.

*X Josef Raze  
X Andrey Raze  
X Anton Bernetiz  
X Jerni Babig  
Skosi mene  
Mihal Shuman  
Tako proshen*

Ali je bil zunaj kroga teh bolj obveščenih osmih mož (poleg župnika) tedaj pismen še kdo drug, nam kataster ne pove.

Rodiška skupnost pa ni premogla le svojega župana, temveč je bila lastnica nezanemarljivega deleža nepremičnin na vasi, tudi če odmislimo srenjsko zemljo. V Franciscejskem katastru je namreč kot lastnina skupnosti navedenih skupaj sedem stavbnih parcel oziroma objektov, in sicer občinska hiša, cerkev s pokopališčem, župnišče, dvorišče, dve podrtiji in ena ruševina ter še eno poslopje, oddano v najem. S tem je bila skupnost ena večjih lastnic nepremičnin, o razlogu za razmeroma veliko število poškodovanih stavb v njeni lasti pa na tem mestu ne bomo ugibali. V vsakem primeru se v Rodiku potrjuje znani vzorec, po katerem so vaške skupnosti upravljale s posestjo lokalne cerkve, in sicer pogosto preko posebne institucije, bratovščine.<sup>8</sup> Tudi v Rodiku je delovala bratovščina. Iz informacij, raztresenih v Peršoljini knjigi o rodiških rodovih in povzetih po računskih knjigah rodiške bratovščine svetega Valentina iz 17. stoletja, je mogoče razbrati, da je bratovščina tudi tu imela svoje ključarje, ki so bili izvoljeni izmed njenih članov (ti so plačevali članarino) in so vodili njene račune (prihodke in izdatke) ter upravljali s cerkveno posestjo. Med dejavnostmi rodiške bratovščine zasledimo stavbe, oddane v najem, zemljišča, oddana v kmetovanje, živino, oddano v rejo, dajanje posojil in podobno (Peršolja 2009, 21, 45–46, 385–386; Peršolja in Pregelj 1997, 95).

### **Med vidnim, navideznim in zastrtim**

Izvorna namembnost Franciscejskega katastra močno opredeljuje tipologijo podatkov in informacij, ki jih vsebujeta tako njegov spisovni kot kartografski del. Posledično odločno prevladuje poudarek na vsebinah in značilnostih, povezanih s kmetijstvom. Kljub temu je na podlagi uradnih usmeritev in zavzetosti sestavljavcev v nekaterih njegovih delih mogoče zaslediti tudi informacije, ki presegajo ožjo sfero kmetijskih vidikov, čeprav so

<sup>8</sup> Panjek (2018b) ter tam navedena literatura.

vselej v podrejeni vlogi in dokaj daleč od sistematičnosti, natančnosti in zanesljivosti, ki kataster odlikujejo na področju kmetijstva. To nas sicer ne preseneča, saj zgodovinar vselej dela na osnovi dokumentov, ki so nastali v namene, drugačne od zgodovinskega raziskovanja, in mora to upoštevati.

Podobno velja za različne subjekte, ki so bili vključeni v njegov nastanek. Predstavnikom lokalne skupnosti ni bilo v interesu, da bi poudarjali pozitivne vidike svojega gospodarstva, saj je bila končni rezultat katastra vendarle obdavčitev. Zato v njihovih opisih in mnenjih prevladuje poudarek na šibkosti in pomanjkanju gospodarskih in naravnih virov. Na drugi strani so stali uradniki, ki so zaradi samih značilnosti vsakega katastra na eni strani težili k poenostavljanju lokalne stvarnosti, da bi jo lahko ukalupili v standardizirane obrazce in vnaprej predvidene kategorije. Obenem so bili večkrat nosilci kmečkemu svetu zunanjega pogleda, kar pa ni privedlo do pozitivnih učinkov v smislu večje »objektivnosti«, temveč je zlahka povzročilo, da so prezrli lokalna znanja, prakse, značilnosti in vrednote (Scott 1998, 12–15; Panjek 2015a, 80). V tem prispevku je morda najjasnejši tovrsten primer ocena zapisovalcev poročila cenilnega operata iz leta 1830, po kateri naj bi v Rodiku ne bilo »nobenega omembe vrednega predmeta, tudi se ne ve za kak zgodovinski dogodek«, ko pa so se na vrhu hriba nahajale ostaline prazgodovinskega naselja, ki so bile prvih znanstvenih obravnav deležne le par desetletij zatem in so bile močno vpete v samopodobo skupnosti (Slapšak 1997, 22, 28; 2003, 247; Hrobat Virloget 2005).

Če se izognemo ponavljanju vsebinskih ugotovitev o Rodiku, ki so dovolj jasno izpostavljene, in preidemo k specifičnejšim metodološkim sklepom, velja izhajati iz samoumevnega, to je, kako ima vsak del Franciscejskega katastra svoj poudarek. Vsak protokol, seznam in obrazec ter karta prinašajo drugo vrsto podatkov in podob. Obenem se v vsakem najdejo tudi najključnejši oziroma bolj nesistematični podatki in informacije, ki so nam lahko še kako koristni. Opazili smo tudi, da se le-ti med seboj ne samo dopolnjujejo, ampak so si mestoma protislovni, in sicer zaradi same namembnosti vira in specifik njegovih sestavnih delov kakor tudi zaradi nosilcev različnih interesov in pogledov, ki so sodelovali pri njegovem nastajanju. Menim, da prispevek nazorno izkazuje bogastvo podatkov in informacij, ki jih nudi Franciscejski kataster, še posebej pa dokazuje, kako lahko v primeru študije na mikronivoju in z doslednim kritičnim pristopom izluščimo in razumemo bistveno več, če jih med seboj povežemo in dopolnjujemo na načine, ki jih sam vir ni predvidel. Kadar se ne osredotočimo le na enega ali dva protokola in kombiniramo več vrst spisovnih in kartografskih dokumentov, bistveno povečamo povednost vira. Na ta način se pokažejo na prvi

pogled zakrite značilnosti lokalne stvarnosti ter dosežemo globlji in celovitejši vpogled vanjo – takega, ki seže onkraj vidne in navidezne katastrske upodobitve. V tem smislu se razkrivajo tudi meje med vidnim, navideznim in zastrtim v Franciscejskem katastru.

### **O delitvah vasi z zgodovinskega vidika**

V nadaljevanju bomo preverili ali je v posestni strukturi zemljišč in razporejenosti bivališč med rodiškimi gospodinjstvi in gospodarji mogoče zaslediti vzorce, ki bi lahko predstavljali materialno sled vaškega ljudskega izročila o nastanku naselja in o notranjih delitvah skupnosti, kakršne izpričujeta etnološka in folklorna literatura. Posebej bomo poskusili preveriti, ali je izsledke etnoloških raziskav mogoče potrditi z rezultati zgodovinske metode, ali so eni in drugi skladni ter, nenazadnje, kaj lahko zgodovinska obravnava prispeva k poznavanju skupnosti in razumevanju njenega izročila. V mislih imam zlasti dva vidika lokalne tradicije. Prvi je bolj mitskega značaja in govori o izvoru vasi, ki naj bi nastala iz dveh ločenih komponent, to je iz »Rodičanov« kot (staro)slovenskih naseljencev ter iz »Ajdov« kot staroselcev Rundiktov z vrha rodiške Ajdovščine in obenem priseljencev v novoustanovljenem dolinskem naselju. Drugi vidik je bistveno jasnejše in zanesljiveje izpričan v donedavnih vaških običajih, ki izkazujejo delitev vasi in njenih prebivalcev na dva nasprotujoča si »tabora«, ki sta se ločeno udeleževala verskih in posvetnih obredij (Hrobat Virloget 2005; 2010a; 2010b). Razumeti je, da omenjeni delitvi sovpadata, saj naj bi zajemali ista dela vasi, ki ju ločujeta glavna vaška ulica in vzporedni potok. Rodik se poleg te osnovne dvodelnosti deli na pet sestavnih delov, ki jim bomo rekli vaške četrti, na kar se bomo v nadaljevanju oprli pri preverjanju materialnih sledi omenjenega ljudskega izročila.

Že na prvi pogled je iz navedenih notranjih členitev jasno, da imamo opraviti z razčlenjenim vaškim mikrokozmosom, kar pa nas ne bi smelo presenetiti ali avtomatično navesti k misli, da je (bil) v tem pogledu Rodik izjemen primer. Predstave o enolični in enostavni kmečki družbi, v kateri malodane ni bilo prostora in časa za kaj drugega kot za garaško udinjanje golemu preživetju iz rok v usta in ki je nespremenjena ter pasivna pregazila večstoletna zgodovinska obdobja, so lahko le slika, posneta z visokoleteče ptičje perspektive kulturno ali kronološko oddaljenih opazovalcev brez pravega občutka za vsakdanje življenje in s pomanjkanjem pozornosti za vse, kar ne prenese nalepke velike in zato pomembne zgodovine. Nizka ločljivost take slike še vedno močno vpliva na prevladujoče videnje zgodovine slovenskega podeželja, da ne rečem »naroda«. Če pa se spustimo na

bolj »mikro« raven in podeželsko stvarnost pogledamo поблиže, nam večje število slikovnih točk kmalu odstre pogled na izrazito kompleksno kmečko družbo in kulturo, ki je notranje povezana in obenem razčlenjena, sestavljena iz posameznikov, gospodinjstev, družin, rodbin, sorodstev, skupin, slojev, srenjskih institucij, pozicij moči in vsakokratnih interesov ter odnosov s sosednjimi skupnostmi, povezanih v zapleten preplet solidarnosti in zavezništev ter sporov in zamer. Kmečke skupnosti tudi niso odgovarjale dokaj razširjeni, idealizirani podobi brezpogojne medsosedske solidarnosti, saj je bila kmečka družba tudi izrazito konfliktna, tako do sosednjih skupnosti kot znotraj posamezne skupnosti, v kateri je lahko bila solidarnost selektivna v smislu, da je zajela le nekatere njene sestavne dele. Obenem so kmetje razvili kompleksen gospodarski sistem, ki je segal bistveno onkraj kmetijstva, imeli so svoja lastna pravna pojmovanja, ki so se lahko razlikovala od uradnih razlag, in so v ta namen premogli specifična obredna orodja, s katerimi so jih udeleževali.<sup>9</sup> Razume se, da so imeli svoje vrednote, da ne omenimo vzporednih verovanj in praks, ki jih v zadnjih letih spoznavamo pod skupnim nazivom »staroverstvo«.<sup>10</sup> Vse, kar smo navedli, pa je bilo tudi spremenljivo: odmisli velja nujno prevlado monotone dolgotrajnosti stanja, razmer, značilnosti in pogojev v odsotnosti novosti, dogajanja in sprememb od srednjega veka pa vse do nastopa modernizacije.

V slovenski arheologiji in zgodovinopisju premoremo metodo, ki jo je razvil Andrej Pleterski, na podlagi katere je na primeru gorenjskih vasi prišel do opredelitve izvornih kmetijskih obratov, nastalih ob naselitvi Slovanov oziroma Protoslovencev. Imenujemo jo »retrogradna analiza«, saj izhaja iz informacij in podatkov zemljiških katastrov s konca novega veka in z zahtevnim, dolgotrajnim in kompleksnim postopkom, pri katerem se med drugim opira na urbarje in ledinska imena, za nazaj povezuje in združuje posamezne dele kmetij ter njihove parcele v podobo, ki bi naj odgovarjala prvotnemu stanju gospodarskih zemljiških enot (Pleterski 1989; 2011). V začetni fazi sem se nagibal k temu, da bi to metodo uporabil pri razvozlanju vprašanja, ali ljudsko izročilo o dveh ločenih izvornih komponentah vasi Rodik odgovarja procesu nastanka in oblikovanja vasi. A pojavila sta se dva metodološka pomisleka. Prvi je skromno število urbarjev za gospodstvo Švarcenek, ki mu je pripadal Rodik, ki bi nam lahko bili v oporo, saj niti avtorju najbolj poglobljene raziskave o njem ni uspelo identificirati nobenega pravega urbarja po tistem (znanem) iz leta 1574, ne v slovenskih, italijan-

<sup>9</sup> Panjek (2016), s tam navedeno literaturo (posebej S. Vilfan).

<sup>10</sup> O vrednotah glej npr. Bianco (2011) in Panjek (2015a). O staroverstvu glej Medvešček (2015).

skih in niti avstrijskih arhivih (Cova 2009). Kako torej zapolniti dveinpolstoletno časovno vrzel do Franciscejskega katastra? Drugi problem izhaja iz izrazite značilnosti primorskega podeželja, kjer so se vsaj od 16. stoletja dalje hube delile na manjše enote, obenem pa so kmetje razmeroma intenzivno kupovali, prodajali in drugače prenašali posest (dedovanja, dote) nad posameznimi zemljiškimi parcelami. Živahno in zapleteno prehajanje in drobljenje posesti ob prepletanju družin ter pojavljanju novih je lepo razvidno tudi iz rekonstrukcije razvoja posameznih rodiških rodbin (Peršolja 2009).

Tako je mogoče ugotoviti, da je na posameznih hubah v resnici sedelo več gospodarjev, ne glede na to, kaj je bilo zapisano v urbarjih. V našem primeru so cenilni komisarji v gospostvu Švarcenek že leta 1620 opazili, da nihče izmed gospodarjev hub, poimensko navedenih v prejšnjem originalnem urbarju (1574), ni bil več pri življenju, da so odtlej »nekatero hube tri- ali štirikrat prešle v druge roke in da jih je bila večina tudi razdeljena na več delov« (Panjek 2002, 51; Cova 2009, 117). Delitve in drobitve so bile uradne, torej take, ki jih je gospostvo zaznalo in zabeležilo, a tudi prikrite, saj so se na ta način kmetje izogibali plačevanju gosposčinskih pristojbin za prenos posesti. To je privedlo do stanja, v katerem so hube, zabeležene v urbarjih, predstavljale le še neke vrste fiktivno enoto, katere namen je bil odmerjanje in pobiranje dajatev, medtem ko so bile dejanske gospodarske enote (kmetije) sestavljene iz enega ali več delov ene ali več izvornih hub na način, ki mu je izjemno težko slediti. Pri tem velja omeniti še kajže in podruštva, to so novejša gospodarska enota, ki so lahko s časom prerasle v srednje ali večje kmetije in obsegale nova ter obenem starejša zemljišča, torej taka, ki so izvorno pripadala kaki hubi. Poročilo elaborata Franciscejskega katastra za Rodik iz leta 1830 nam zariše končno sliko, ki je povsem skladna s tovrstnim razvojem: »Zemljišča so vsa v rokah kmetov, ki jih obenem lahko povsem prosto prodajo in z njimi počnejo karkoli se jim zljubi, s tem da morajo zemljiškemu gospostvu plačati deseti denar ob vsaki transakciji [...] Zemljišča so bila [nekoč] razdeljena na 19 hub in 1/2, ki so bile zatem razdeljene med 85 gospodarjev« (AST, CF, SE, 619/2, Oec S/5).

Omenjenega števila hub ni razumeti kot število kmetij oziroma gospodinjstev, temveč kot seštevek uradno zaznanih celih hub in njihovih deležev po (zabeleženih) delitvah. Kataster sicer ne navaja vira, po katerem povzema podatek o 19,5 hubah, a je ta na las podoben tistemu iz urbarja iz leta 1400, ki navaja 18 hub, in iz urbarja iz leta 1574, ki v Rodiku našteje 19 hub, vključno s tisto, ki se je nahajala na Kozini. V štirih primerih slednji urbar zazna (uradno) delitev hub na polovice, poleg teh pa beleži še 14 enot,

opredeljenih kot *Untersassen*:<sup>11</sup> to so podružniki, družbeni sloj skoraj brez zemlje.<sup>12</sup> Ker starejši urbar iz leta 1524, prvi iz habsburškega obdobja, ne navaja nobenega podružnika (Cova 2009, 136–137), lahko pojav tega družbenega sloja ter gospodarski razvoj in demografsko rast, ki ju izpričuje, umestimo v obdobje sredi 16. stoletja (med 1524 in 1574). V urbarju iz leta 1574 sta nadalje pri treh hubah, navedenih kot celih, zabeležena po dva soslavnika, kar velja tudi za eno od polovičnih hub (Peršolja 2009, 26–27). Tovrstne navedbe lahko tolmačimo kot znak za to, da imamo v teh primerih opraviti z dvema ločenima gospodinjstvoma, ki sta obdelovala vsako svoj delež uradno nedeljene hube oz. njene polovice. Če povzamemo, zadnji razpoložljivi urbar naniza 15 celih in 8 polovičnih hub, to je 23 hubnih enot, ter implicitno še dodatne 4 gospodarske enote znotraj uradno nedeljenih enot, in 14 »podruštev«. To pomeni, da je bilo leta 1574 uradno zabeleženih 37 enot in implicitno še 4, to je skupaj 41, ki jih moramo razumeti kot najmanjše možno število dejanskih gospodarskih enot oziroma gospodinjstev (zaradi možne in verjetne prikrite notranje delitve hub, ki je sicer, kot smo že navedli, zanesljivo izpričana pol stoletja kasneje, leta 1620). Čeprav utegne biti težko slediti vsem tem številkam, velja poudariti njihov osnovni namen in sporočilo, in sicer kako je že za leto 1574 mogoče ugotoviti, da je bilo v skupnosti Rodik dejanskih gospodarskih enot bistveno več, kot na prvi pogled kaže v tedanjem urbarju navedeno število 19 hub. Bilo jih je vsaj dvakrat toliko.

Ali je v tovrstni stvarnosti, pri vseh teh neznankah in bolj ali manj vidnih ter nevidnih spremenljivkah smotrno tvegati časovno zamudno in tehnično zahtevno izvedbo retrogradne analize? Vsaj zaenkrat sem si odgovoril nikalno in se na podlagi posvetovanja z Andrejem Pleterskim odločili za poenostavljeno analizo posestne strukture zemljišč in bivališč izključno na podlagi Franciscejskega katastra ter omejeno na samo osrednje rodiško polje.<sup>13</sup> Polje namreč zajema najboljša in najrodovitnejša zemljišča, zaradi česar je razumna hipoteza, da predstavlja izvorno jedro obdelovalnih zemljišč še iz časa nastanka vasi. Tako interpretacijo zagovarja t. i.

<sup>11</sup> Peršolja (2009, 26–27). V tej publikaciji se za ta novoreformirani urbar gospostva Švarcenek navaja datacija 1576, v Cova (2009) pa 1574. Tu uporabljamo slednjo datacijo, ki jo potrjuje tudi izvleček iz švarceneškega urbarja iz leta 1574, spisan istega leta v Ljubljani, ki v Rodiku prav tako navaja 19 »celih hub« in 14 »podružnikov« (StLA, IÖHKS, 91/14/7); v tem dokumentu je Rodik opredeljen kot »vas ali župa«, ki ji pripada tudi 11 hub in 8 podružnikov v vasi Kačiče, kolikor jih je v slednjem naselju sodilo pod švarceneško gospostvo.

<sup>12</sup> O podružnikih, posebej na Krasu, glej Panjek (2015/2016), s tam navedeno literaturo.

<sup>13</sup> Na tem mestu se želim zahvaliti Andreju Pleterskemu za prijazne nasvete.



»teorija o osrednjih zemljiških jedrih, ki pravi, da je imelo naselje sprva sorazmerno malo obdelane zemlje, in to v neposredni bližini, navadno na posebno ugodnih tleh, ko pa se je večalo, so v obdelovanje pritegnili nova zemljišča«. <sup>14</sup>

Ta tesna vzročna povezanost med lokacijo agrarne zemlje in naselij je bila na Krasu še posebej izrazita, in sicer ne glede na značilen dvojni, vzporedni naselitveni model z naselbinsko lokacijo na vrhu griča in obenem v dolini, ki se je uveljavil najkasneje do rimskega časa (Slapšak 1999).

Kot lokacijska determinanta utrjenih naselij železne dobe na Krasu izstopa bližina in dostopnost kvalitetne obdelovalne zemlje. Agrarne niše s primernimi obdelovalnimi površinami so v kraškem okolju izrazito omejene in razpršene, železnodobna mreža utrjenih naselij pa nadzoruje vse pomembnejše danes aktivne niše. Če odmislimo odstopanja zaradi nadzorne in obrambne lege [ . . . ], so v razmerju do naselbinskih lokacij območja poljedelske rabe vedno središčna. [Slapšak 2003, 244]

To velja tako za višinska kot nižinska naselja, kar »poudari pomen agrarnih virov kot odločilnega kriterija«, pri čemer se tudi »sodobna« naselja v številnih primerih locirajo ob prazgodovinske agrarne niše, kar velja tudi za naš primer – Rodik. <sup>15</sup>

Nedvomno dejstvo je, da se v 1. tisočletju pr. n. š. na Krasu oblikujejo prostorske enote [ . . . ] in to tako, da omogočajo racionalno izkoriščanje zelo omejenih območij obdelovalne zemlje v regiji. Ta struktura tako temeljito opredeli meje in možnosti subsistenčne ekonomije v regiji, da [bo] tudi kompletna menjava prebivalstva [ . . . ] aktivirala iste agrarne niše in novi naseljenci bodo prednostno aktivirali že vzpostavljene naselbinske lokacije. [Slapšak 2003, 247]

Sklepamo lahko, da naravne značilnosti Krasa dajejo posebno podporo teoriji osrednjih zemljiških jeder, čeprav je treba obenem upoštevati dejstvo, da kmetijska raba kraškega prostora zahteva stalno, sprotno, neutrudno prilagajanje in ohranjanje s strani človeka.

Območje Rundiktov, katerih center je bilo naselje Ajdovščina nad Rodikom, je sicer bilo bistveno širše od območja kasnejše vaške skupnosti Ro-

<sup>14</sup> Pleterski (2011, 14), ki se opira na Ilešiča (1950, 48–49).

<sup>15</sup> Slapšak (2003, 244), posebej za Rodik opomba št. 7 in str. 248.

dik, kakršno izkazuje Franciscejski kataster (Slapšak 1997, 35). Kljub temu lahko jedro rodiške »agrarne niše«, to je najboljša zemljišča v niši, v primeru samega naselja rodiške Ajdovščine identificiramo z »rodiškim poljem«, ki ga bomo v nadaljevanju postavili v središče naše pozornosti. Z vidika namena tega prispevka morda ni odveč opozoriti še na pisno izpričani način poteka naselitve Slovanov v ta prostor. V mislih imam znameniti rižanski placit iz leta 804, ki je med drugimi vprašanji urejal dostop do naravnih virov med obalnimi mesti in slovanskim prebivalstvom v zaledju. Prostor, ki ga je placit obravnaval, je poleg istrskega polotoka nedvomno obsegal tudi vsaj del Krasa in Brkinov, kolikor sta pripadala tržaškemu *numerusu*.<sup>16</sup> »Na našo zemljo [je] naselil Slovane. Ti orjejo na naših njivah in na naših krčevinah, kosijo na naših travnikih, pasejo na naših pašnikih.« (Krahwinkler 2004, 90) Relevantno sporočilo je tu to, da so se Slovani posluževali enakih vrst rabe okolja, kot so se jih ljudje pred njimi (Panjek 2015b, 99). V rodiškem primeru bi to pomenilo, da so obdelovali tamkajšnje rodovitno polje, kar je v sozvočju z že navedeno Slapšakovo interpretacijo dolgega trajanja, to je da na Krasu novi prebivalci aktivirajo »iste agrarne niše«.

Za namen naše analize smo sestavili podatkovno bazo, v kateri smo združili informacije in podatke iz dveh katastrskih seznamov, in sicer posestnikov stavbnih parcel in posestnikov kmetijskih zemljišč (1820; AST, CF, SE 618/2, PGP in 618/4, PBP). Na katastrskem zemljevidu naselja Rodik smo začrtali območja petih vaških četrti, to so Podluza, Plajner, Ulica guranja, Ulica dulanja in Babenski kraj. Vsako stavbno parcelo smo povezali s hišno številko in jo na tej podlagi povezali z zemljiškimi parcelami, ki so pripadale vsaki hišni številki in odgovarjajočemu gospodarju na območju rodiškega polja. Na podlagi katastrskega zemljevida smo »širše« območje polja zamejili na parcele, ki so se nahajale na območjih z ledinskimi imeni »Strede Putti«, »Pod Doze«, »Pod Nisauza«, »Cherwizza«, »Pod Wasu«, »Per Kleni«, »Per Billi«, »Kankouze« in »Standerouze«. Tako je vsak gospodar v naši bazi dobil svoj seznam zemljiških parcel na »širšem« območju polja.

Prvi rezultat, zanimiv za namen te analize, ki smo ga pridobili na tej točki, je sledeči. Izkazalo se je, da nihče izmed bivajočih na Kozini ni posedoval nobene parcele na »širšem« rodiškem polju, izmed zunanjih kmetov pa le dva, vsak po eno. Med družinskimi poglavarji, stanujočimi v Rodiku, pa le eden ni posedoval niti ene parcele na širšem rodiškem polju.

V naslednjem koraku smo vse lastnike zemljiških parcel razvrstili na

<sup>16</sup> O teritorialnem obsegu placita glej Pleterski (2005) in Žitko (2005).

**Preglednica 8** Posest parcel na širšem in ožjem rodiškem polju po vaških četrtih in gospodinjstvih

Vaška četrť	Število gospodinjstev	Širše polje*		Ožje polje†		
		(1)	(2)	(1)	(2)	(3)
Ulica guranja	16	107	6,69	57	3,56	4,0
Ulica dulanja	8	51	6,37	30	3,75	3,0
Babenski kraj	23	149	6,04	62	2,70	3,0
Podluza	16	64	4,00	28	1,75	1,5
Plajner	16	103	6,44	38	2,37	2,0
Skupaj	79	474	6,00	215	2,72	3,0
Stari Mlin	1	6	6,00	2	2,00	–
Skupnost Rodik	1	3	3,00	3	3,00	–
Zunanji lastniki	4	4	1,00	4	1,00	–
Skupna vsota ali povprečje	85	487	5,73	242	2,85	–

**Opombe** Naslovi stolpcev: (1) skupno število parcel, (2) povprečno število parcel na gospodinjstvo, (3) mediana parcel na gospodinjstvo. \* Strede Putti, Pod Doze, Pod Nisauza, Cherwizza, Pod Wasu, Per Kleni, Kankouze, Standerouze. † Cherwizza, Pod Wasu, Per Kleni, Per Billi.

podlagi njihovega bivališča v eni od petih vaških četrti, za vsakega posebej našteji število zemljiških parcel na »širšem« rodiskem polju, zatem pa na tej podlagi izračunali skupno število istih parcel v vsaki četrti posebej ter povprečja parcel na gospodinjstvo v vsaki četrti posebej. Povprečja so tu relevantnejša, ker se je število gospodinjstev razlikovalo od četrti do četrti, saj so nekatere večje in druge manjše, in z njim tudi skupno število parcel. Vaške četrti, kjer so imela gospodinjstva v povprečju največ parcel na širšem polju, so bile Plajner, Ulica guranja in Ulica dulanja; podatki so si tu precej podobni, razpon je majhen (med 6,37 in 6,69 parcele). V najmanjšem številu so jih povprečno imela gospodinjstva v Podluzi, in sicer več kot tretjino manj (4 parcele).

A slika se nam precej spremeni in bistveno razbistri, če upoštevamo le zemljiške parcele na »ožjem« rodiskem polju, ki sovпада z območjem, kjer se je po Franciscejskem katastru nahajala obdelovalna zemlja najboljše kakovosti. Zato bi to območje utegnili sovpadati z jedrom izvornih njivskih površin. V Dulanji ulici in Plajnerju so vsa gospodinjstva razpolagala z vsaj eno njivo na ožjem polju. Z naskokom največje povprečno število njivskih parcel na ožjem polju so imela gospodinjstva iz Dulanje (3,75) in iz Guranje ulice (3,56), kjer je bilo povprečje tudi bistveno višje od skupnega za celotno vas (2,27 parcele). Tudi na ožjem polju daleč najnižje povprečje iz-

**Preglednica 9** Stavbno premoženje imetnikov največjega števila parcel (preko 5) na ožjem polju

(1)	(2)	(3)	(4)	Stavba	Hlev	Gospodar
7	Ulica Guranja	11	62	Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	Prostora za 2 glavi goveda, 1 prašiča	Zhebochin Stephan, vulgo Kataz (Kotež*)
6	Ulica Guranja	82, 88, 89, 91	72	Dve stanovanjski poslopji; 1 stanovanjsko poslopje z dvoriščem; 2 dvorišči	1-nadstropno stanovanjsko poslopje, prostora za 4 glave goveda, 2 prašiča; dodatna hiša in dvorišče	Bobuder Martin
6	Ulica Dulanja	70	78	Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	1-nadstropna stavba, prostora za 2 glavi goveda, 4 ovce, 1 prašiča	Zhebochin Jakob, vulgo Mangecz (Markuč*)
6	Ulica Dulanja	68	76	Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	1-nadstropno stanovanjsko poslopje, prostora za 5 glav goveda, 35 ovc, 4 prašiče	Berneicez Valentin, vulgo Herbertz (Grbec*)
6	Ulica Dulanja	66	74	Stanovanjsko in gospodarsko poslopje	Prostora za 2 glavi goveda, 2 ovci, 1 prašiča	Zhebochin Gertrut (Jera*), dodano Stefan (njen brat, Francov*)

**Opombe** Naslovi stolpcev: (1) Število parcel na ožjem polju, (2) vaška četrta, (3) številka stavbne parcele, (4) hišna številka. \*Identificirane osebe z vzdevki po Peršolja (2009).

kazujejo gospodinjstva v vaški četrti Podluza (1,75 parcele), a tu so z malo njivskimi parcelami razpolagala tudi tista v četrti Plajner (2,37). V obeh primerih (širše in ožje polje) pa je bila četrta Babenski kraj točno v vaškem povprečju (preglednica 8).

Zaradi ugotovljenega morda niti ne preseneča, da so se vse kmetije, ki so posedovale preko pet njivskih parcel na ožjem rodiškem polju, nahajale v vaških četrtih Guranja in Dulanja ulica (preglednica 9). Brez parcel na ožjem polju pa je bilo 7 rodiških gospodinjstev, in sicer tri v Podluzi, ki tudi s tega vidika izkazuje najmanjšo razpoložljivost najboljše zemlje, dve v Babenskem kraju in še dve v Guranji ulici.

### **Prva hipoteza na stičišču zgodovine in ljudskega izročila**

Na podlagi predpostavke, da posest večjega števila parcel na najrodovitnejšem območju vaškega zemljiškega jedra, to je na ožjem polju, kaže na izvor teh kmetij iz prvotnih hub, bi lahko sklepali, da so se hubne domačije v drugi polovici 16. stoletja nahajale v vaških četrtih Guranja in Dulanja ulica ter Babenski kraj. Tako branje je skladno z rekonstrukcijo in navedbami Jansne M. Peršolja (2009), ki hube iz reformiranega urbarja in njihove gospo-

darje povezuje s kasnejšimi rodbinami v Rodiku, pri čemer navaja delitve in dedovanja, in sicer na podlagi kombinacije pisnih in ustnih virov. Skladnost obeh rezultatov bi lahko bila zadostna osnova za hipotezo, da so se rodiške hubne domačije nahajale v navedenih vaških četrkih, kar bi bilo po svoje logično tudi z logističnega vidika, saj se nahajajo najbližje vaškemu polju. V rekonstrukcijo procesa delitev hub skozi stoletja pa ne bomo šli, ne le zaradi tega, ker bi se lahko oprli samo na Peršoljine navedbe, brez lastnega izvirnega prispevka, temveč predvsem zaradi že omenjenega opazanja cenitvenih komisarjev gospodstva, da nihče izmed gospodarjev hub iz urbarja 1574 leta 1620 ni bil več pri življenju, da so medtem »nekatero hube tri- ali štirikrat prešle v druge roke in da jih je bila večina tudi razdeljena na več delov« (Panjek 2002, 51; Cova 2009, 117). Ta informacija se nam zdi zadosten razlog za opreznost pri povezovanju starih hub s kmetijami v 17., 18. in končno na začetku 19. stoletja, to je v času nastanka Franciscejskega katastra, ki je naše izhodišče. V vsakem primeru velja opozoriti še na to, da priimki posestnikov, navedeni v katastru, ne ustrezajo tistim iz urbarja, ker so se medtem nekateri spremenili (npr. iz vzdevka), v drugih primerih pa so nov priimek prinesli ti, ki so se primožili na kmetijo brez moškega dediča, kot to na več mestih nazorno prikaže Peršolja.

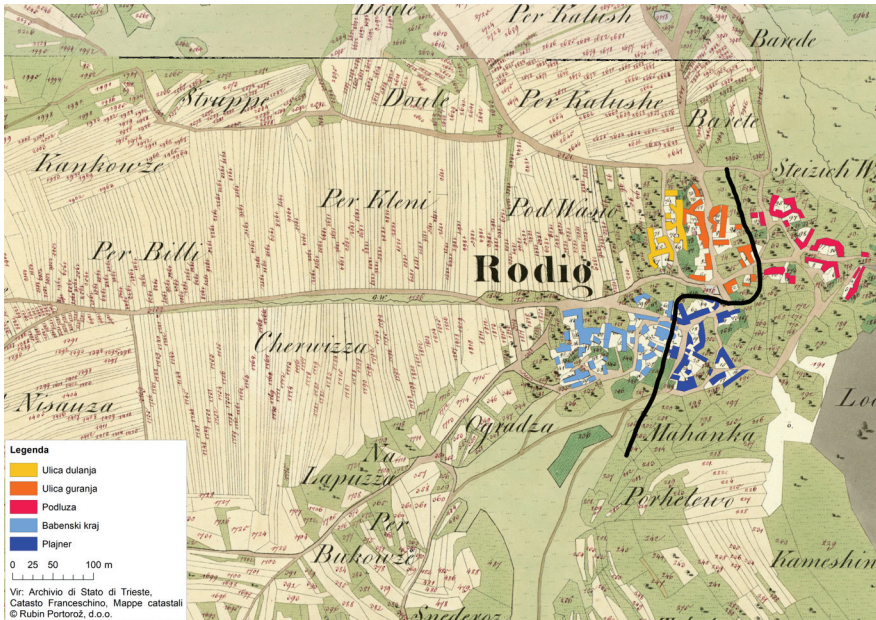
Na osnovi iste izhodiščne predpostavke bi bilo na drugi strani mogoče sklepati, da v vaških četrkih, katerih hišni gospodarji v Franciscejskem katastru izkazujejo najmanjše število parcel na rodovitnem polju, izvorno ni bilo hubnih domačij, kar se sklada tudi z logistično situacijo, saj se Podluza in Plajnar nahajata višje v bregu, najdlje od polja. Tudi v tem primeru je tovrstno interpretacijo mogoče potrditi z informacijami, ki jih na več mestih navaja Peršolja, in sicer da sta bili Podluza in Plajnar četrti »obrtnikov« in »kajžarjev« (podružnikov), torej gospodinjstev z manj zemlje in vsaj izvorno takih, pri katerih kmetovanje ni bilo osrednji vir dohodka ter niso izhajali iz prvotnih hub, temveč iz podružnikov in kasnejših priseljencev. Povzemam nekaj tovrstnih navedb (Peršolja 2009, 41, 82, 154, 189-190, 198, 205, 305):

Kovačevi so se naselili v Podluzi, med kovačema Krameričem (Frižcem) in Marinčičem, kjer so stanovali rodiški obrtniki in kajžarji. [...] Prej so Marinščevi imeli hišo v Podluzi [...] niso imeli zemlje [...] so bili kovači. Hišo naj bi sezidali Marinščevi na najpomembnejši križpoti in ob ostalih obrtniških hišah. Kovači so bili tam v Podluzi še Kovačevi in Frižčevi. Sosedje Brcelovi so bili kamnoseki in stavbarji. [...] Frižčevi so stanovali nad Plajnarjem, kjer so živeli rodiški obr-

tniki. Bili so kovači. [...] V urbarju švarceneške gosposke iz leta 1576 je zapisano, da je med rodiškimi bajtarji takrat živel kajžar s priimkom Žnidar, po poklicu naj bi bil kovač. [...] Po tem sodimo, da je bil tisti Žnidar bajtar na Plajnarju. [...] Primož Babič [...] je bil krojač. [...] Naselil se je pri obrtniku (kajžarju) Žnidarčiču na Plajnarju in se leta 1660 obvezal, da bo Bratovščini poplačal njegove dolgove. [...] Marinšček Anton je bil obrtnik in se je preselil v Podluzo. [...] Razen Pećunovih in Madalenčičevih, ki so bili na Plajnarju, kjer niso živeli kmetje, ampak obrtniki in bajtarji, [...] so vsi Babiči živeli v Babenskem kraju.

Babenski kraj pa je bila vaška četrt, v kateri so se po Peršolji nahajale nekatere domačije prvotnih hub. Avtorica posebej poudarja, kako je Leonard Babič »s svojimi rodovnimi vejami osnoval Babenski kraj«. Vaško izročilo pa pripoveduje, da so »Babiči pribežali v Rodik pred Turki. Najprej so bili trije bratje.« (Peršolja 2009, 280, 305–306, 310) Trije Babiči so v urbarju 1574 dejansko navedeni kot nosilci dveh hub. Ker je število hub leta 1400 in leta 1574 enako (18 v Rodiku plus ena na Kozini), lahko sklepamo, da so Babiči (kot priseljenci ali pa tudi ne) prevzeli že obstoječe in opustele hube, ne pa vzpostavili novih. Nespremenjeno število hub v Rodiku v obdobju 1400–1574 bi lahko pomenilo, da so na območju Babenskega kraja že leta 1400 obstajale domačije, razen če dopustimo možnost, da se je vseh (vsaj) 18 hubnih domačij nahajalo na razmeroma majhnem območju Guranje in Dulanje ulice, kar bi pomenilo podobno gostoto gospodinjstev kot štiri stoletja kasneje, za časa Franciscejskega katastra. Tega ni mogoče povsem izključiti, kot bomo še videli, zato obstaja možnost, da Babiči niso »osnovali« vaške četrti Babenski kraj, temveč so jo s svojo razvejano rodbino morebiti poimenovali. Ne glede na to pa je iz Peršoljinega dela razvidno, da so v četrti Babenski kraj poleg domačij, ki so izvirale iz hub iz druge polovice 16. stoletja, skozi čas nastajale nove, in sicer ne le zaradi delitev, temveč so se vanje naseljevali tudi novi prišleki.

V skladu z navedenim lahko oblikujemo prvo hipotezo, da se je Rodik v socialnem in gospodarskem pogledu delil na dva dela, pri čemer so bili v treh nižje ležečih vaških četrtih Guranja in Dulanja ulica ter Babenski kraj koncentrirani večji kmetje in kmetije, ki so izvirale iz prvotnih hub (pri čemer je bil Babenski kraj bolj pisane socialne sestave zaradi kasnejših prišlekov in delitev kmetij), medtem ko v dveh višje ležečih četrtih Podluzo in Plajnar najdemo gospodinjstva z manj dobre zemlje, ki so vsaj deloma izvirala iz podružnikov. Ker so se podružniki v Rodiku pojavili v obdobju med



**Slika 4** Vaške četrti in delitev vasi v skladu s prvo hipotezo

urbarjema iz let 1524 (ko jih še ni bilo) in 1574 (ko jih je bilo že 14), je mogoče tvegati nadgradnjo te hipoteze v smislu, da sta četrti Podluzja in Plajner mlajšega nastanka ali vsaj poznejšega razvoja, Ulici in Babenski kraj pa starejšega izvora. To seveda ne prejudicira drugačne naselitvene slike v srednjeveškem obdobju, saj bi bili območji Plajnarja in Podluzje lahko že poseljeni, preden sta postali podružniški in »obrtniški« četrti.

### Druga hipoteza na stičišču zgodovine in ljudskega izročila

A kaj ko o prostorskem razvoju vasi obstaja krajevno ljudsko izročilo, ki se precej razlikuje od pravkar navedene hipoteze. Kot je pri takih rečeh pravilo, je eden od problemov v tem, da lokalni »dolgi spomin« ne pozna časovne perspektive (Zonabend 1993). Poglejmo, kaj pravi izročilo, obogateno z novejšim znanjem, kaj se da iz njega razbrati, ali mu je mogoče najti oporo v naših (gotovo ne povsem zadovoljivih) podatkih in morda zaslediti kako skladnost s tem, kar je bilo že povedanega zgoraj.

V Rodiku iz roda v rod pripovedujejo, da so prvo cerkvico sezidali v Podluzi. Bila je majhna in je bila na kraju, kjer je bil pozneje Bošnarjev hlev. Bila je posvečena sv. Petru. Prav tako naj bi bil portal

iz stare cerkvice vzidan v Bošnarjevi hiši. Koliko je to res, ne vemo. Res pa je, da je imela Bošnarjeva hiša lep gotski portal. [...] Vas se je iz Podluze širila proti polju in je tako nastala Guranja ulica, nato še Dulanja ulica in Plajner. Nazadnje se je vas raztegnila pod Breg v Babenski kraj. Med Plajnarjem in Babenskim krajem so Rodičani na mestu, kjer je tudi sedaj cerkev, sezidali novo [...] in jo posvetili sv. Trojici. V 15. in 16. stoletju je bilo v naših krajih veliko vojska in drugih nadlog. [...] Število prebivalstva se je zmanjšalo, vas pa je opustela. Cerkev je propadala in propadla. Ko so se razmere nekoliko uredile, so se v vas naselile nove družine. Rodičani so v začetku 17. stoletja začeli popravljati, večati in lepšati svojo cerkev. [...] Rodičani so vklesali za letnico obnove cerkve sv. Trojice letnico 1647. [Peršolja in Pregelj 1997, 94–95]

V luči tega krajevnega ljudskega izročila razvojno zaporedje, ki smo ga predstavili zgoraj kot prvo hipotezo, izgleda postavljeno na glavo, kakor tudi identifikacija starejšega jedra vasi, saj se prestavlja v četrto Podluzo, ki naj bi bila po prejšnji rekonstrukciji kasnejšega, podružniškega izvora. Po drugi strani pa je tako zaporedje, ki starejši del vasi vidi v Podluzi, Guranji in Dulanji ulici, v pomenljivem sozvočju s poimenovanjem dela rodovitnega polja pod temi četrtni z ledinskim imenom »Pod vasjo«, kakor je razvidno iz map Franciscejskega katastra, ki se je lahko prijelo le pod starejšim jedrom vasi. To pa sta po obeh hipotezah ravno Guranja in Dulanja ulica, čeprav tokrat z dodatkom Podluze višje v bregu.

Iskreno povedano sem ob prvem natančnejšem pogledu na tloris Rodika, kakor je narisano v Franciscejskem katastru, verjetno starejše jedro vasi zagledal prav na območju Guranje in Dulanje ulice, in sicer zaradi bolj izstopajoče tipične strukture starejših kraških domačij, ki so skozi čas z dodajanjem stavb in prizidkov težile k temu, da z dveh ali več strani obdajajo dvorišče. Resnici na ljubo je tak vzorec v par primerih viden tudi v Podluzi in v Babenskem kraju, medtem ko ga večina stavbnih tlorisov v samem Babenskem kraju in na Plajnarju ne izkazuje.

Ni povsem jasno, ali sta širitev vasi na levo stran ulice in potoka (glejano z vrha vasi proti polju), ki je tekla ob njej, to je na območje Plajnerja in Babenskega kraja, ter prestavitev vaške cerkve v času pred demografskim upadom zaradi turških vpadov in vojn (posebej med drugo polovico 15. in začetkom 16. stoletja, kolikor ve povedati zgodovinopisje) strokovni vložek sodobnega znanja ali pa ta okvirna datacija izvira neposredno iz ljudskega izročila. Zgoraj smo namreč navedli, kako naj bi po isti avtorici



Babenski kraj ustanovili pripadniki rodbine Babič, pribežniki z juga pred turškim pritiskom, kar je spet mogoče postaviti v obdobje med drugo polovico 15. in začetkom 16. stoletja. Ostajam mnenja, da je verodostojneje, da se je po njih vsaj v zametkih obstoječa četrt le preimenovala, ne pa tudi na novo ustanovila, ali mogoče na novo postavila po opustelosti. V vsakem primeru zveni logično, da je širitvi vasi sledila (v neznanem času) postavitve nove cerkve v novo središčno pozicijo razširjenega naselja, nekako na stičišču vseh vaških četrti, kar bi se skladalo z navedeno Peršoljino rekonstrukcijo, da je Rodik kasnejše razsežnosti (vseh pet vaških četrti) vsaj v grobem dobil že pred močnejšimi turškimi vpadi v tem delu Primorske, torej pred sredino 15. stoletja in morda že pred letom 1400, saj nam tedanji urbar že našteva 18 hub. Je pa res, da bi bilo z vključeno Podluzo mogoče imeti vseh (vsaj) 18 hubnih domačij na območju same Guranje in Dulanje ulice s Podluzo. Negotovost ostaja in za skoraj vsako hipotezo je moče najti protiarargument, kar je posledica pomanjkanja zanesljivejših podatkov.

Glede na tipologijo virov in analize, ki smo jo ubrali, bomo poskusili preveriti, ali je taki delitvi med morebitnim starejšim delom vasi na levi strani vaške ulice in potoka (Guranja in Dulanja ulica ter Podluzja) in novejši na drugi strani (Babenski kraj ter Plajnar) mogoče najti kako podlago družbeno-gospodarskega značaja. Poskusil sem združiti vse tovrstne kazalnike, kolikor mi jih je uspelo oblikovati v tem prispevku, in preveriti, ali mi je kaka ločnica oziroma povezava ostala prikrita. Na ta način bo obenem preverjena prvotna hipoteza, da sta Ulici in Babenski kraj po izvoru in posesti boljših njiv bolj »kmečki« kot Podluzja in Plajner. V enotni preglednici so združeni podatki o tipologiji zasebnih stavb, zmogljivosti hlevskih prostorov in njivskih parcel na boljšem polju ter prikazani za vsako vaško četrt posebej v obliki odstotkov ter povprečij na gospodinjstvo. Kar pridobimo na ta način, je – sicer precej grob in posreden – prikaz premožnosti. Dejstvo, da je poslopje enonadstropno, ne pomeni nujno, da je gospodinjstvo bogatejše, saj je lahko stavbna parcela majhna in se zato stavba razvija v višino. Podobno je z zmogljivostjo hlevov, ki še ne pove, ali so bili tudi dejansko zapolnjeni z živino. Poleg tega naši kazalniki poudarjajo kmetijski dejavnik in zanemarjajo neagrarne oblike premoženja ter dejavnosti, kakor tudi večje ali manjše zadolženosti in podobnih dejavnikov. Kljub tem omejitvam pa nam omogočajo, da pridobimo nekoliko širšo sliko od tiste, ki sloni le na boljših njivah (preglednica 10).

Dosedanja slika, bazirana le na posesti boljših zemljiških parcel, se nam spremeni zlasti v treh pogledih. Kot prvo se zmanjša razkorak v premožnosti med četrtma Plajner in posebej Podluzja ter ostalimi, saj izkazujeta

**Preglednica 10** Združeni kazalniki premožnosti gospodinjstev po vaških četrtih

Vaška četrt	Delež tipologije zasebnih stavb (v odstotkih)			Povprečna zmogljivost hlevov na gospodinjstvo (število glav)			(7)
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	
Ulica guranja	76,5	17,6	5,9	2,6	6,4	1,3	3,56
Ulica dulanja	37,5	37,5	25,0	2,5	9,0	1,5	3,75
Babenski kraj	77,0	11,5	11,5	1,1	2,2	0,6	2,70
Podluza	55,6	22,2	22,2	2,4	7,8	1,4	1,75
Plajner	62,5	25,0	12,5	1,9	6,9	0,9	2,37

**Opombe** Naslovi stolpcev: (1) pritlično poslopje, (2) enonadstropno stanovanjsko in pritlično gospodarsko poslopje, (3) enonadstropno poslopje, (4) govedo, (5) ovce, (6) prašiči, (7) povprečno število parcel na ožjem polju na gospodinjstvo.

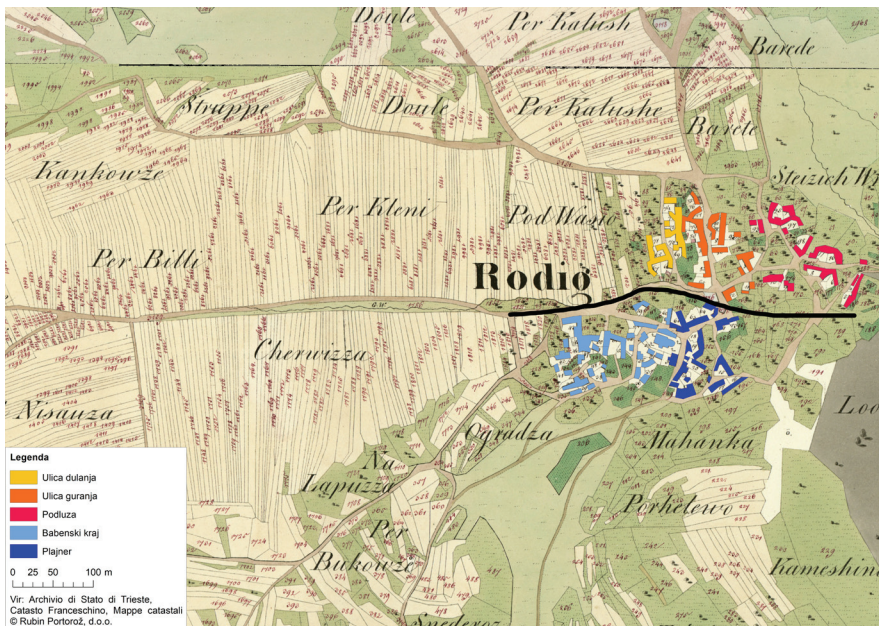
precejšnje število enonadstropnih stavb, Podluza pa še zmogljivost hlevov, primerljivo s tisto v Guranji in Dulanji ulici. Zanimivo je tudi, da med obema pogojno »nekmečkima« vaškima četrtma pri vseh kazalnikih, razen pri povprečnem številu njiv na polju, Podluza prekaša Plajner. Drugič, Guranja ulica se pokaže v manj svetli luči, posebej z vidika stavbnega fonda, ki je v veliki meri pritličen, medtem ko je prostornost hlevov blizu Dulanji ulici in Podluzi. A največji odmik od dosedanje slike je ta, da se Babenski kraj izkaže kot vaška četrt, ki močno zaostaja za povprečji skoraj vseh drugih četrti in je pri večini naših kazalcev na zadnjem mestu. V Babenskem kraju najdemo najvišji delež pritličnih stavb in najmanj enonadstropnih ter najmanjše hleve za vse vrste živine, tako da gospodinjstva v tej četrti, če odmislimo njive na polju, izgledajo kot najmanj premožna. Na osnovi teh ugotovitev je videti, kot da delitev na dva dela na podlagi večje ali manjše (relativne) premožnosti morda ni potekala med nižje ležečimi in bolj kmečkimi ter višje ležečimi in manj kmečkimi četrtmi na škodo slednjih, temveč vzdolž glavne vaške ulice in potoka, kjer so se na eni strani nahajale nekoliko premožnejše četrti Dulanja in Guranja ulica ter Podluza, na drugi pa manj premožni Babenski kot in Plajner. Taka delitev sovпада s tisto iz ljudskega izročila, pri čemer bi bila starejša polovica vasi še v 19. stoletju premožnejša, in ga s tem nekako potrjuje, in to kljub notranjim procesom, ki smo jih že omenjali.

Na tej točki je mogoče tvegati novo, drugo hipotezo razvoja vasi Rodik na podlagi integracije med seboj skladnih zgodovinskih ter etnografskih elementov, kot sledi. Starejši del Rodika je tisti, ki se nahaja na desni strani vaške ulice in potoka (gledano proti polju; na severni strani), in zajema četrti

Guranja in Dulanja ulica ter Podluza. Vas se najverjetneje že v zadnjih stoletjih srednjega veka razširi nad drugi del vaškega polja (levo od ulice), kjer so morda že locirane nekatere hubne domačije. Kot drugje na Krasu po turških vpadih novi naseljenci zasedejo opustele kmetije (konec 15.–začetek 16. stoletja) in na prejšnji ali na novi lokaciji tudi na novo zgradijo katero od opuščeni domačij, tako da je v urbarju iz leta 1574<sup>17</sup> v Rodiku mogoče videti »priseljenske« priimke (s tem da Babič ni nujno priseljski priimek, glede na izstopajoči pomen »Babe« v lokalnem izročilu).<sup>18</sup> Krizno obdobje se počasi zaključuje in proti polovici 16. stoletja v skladu s splošnim trendom v kraškem prostoru prebivalstvo narašča, hube se delijo, takrat in v drugi polovici 16. stoletja pa se dodatno vzpostavljajo razmeroma številna nova gospodinjstva brez zemlje, ki se naseljujejo na srenjski zemlji (podružniki) ali stanujejo na kmečkih domačijah (gostači). Tako je v urbarju iz leta 1574 v Rodiku že okrog 40 gospodinjstev, ki domujejo na delih hub ali so podružniki. Slednji se v Rodiku naseljujejo predvsem v staro, a morda delno opustelo in po novem perifernejšo Podluzo, ob redke kmetije, ki so obstale iz preteklosti. Na ta način Podluza doživi globoko socialno spremembo, a ne glede na to globlje korenine preostalih domačij in podjetnost ter gospodarska in poročna uspešnost prišlekov omogočijo ohranitev ter morda dvig povprečne premožnosti gospodinjstev. Podoben proces zajame mlajšo četrtr Plajnar, kjer gospodinjstva kljub vsemu v povprečju uspejo obdržati ali pridobiti (prek nakupov, dot, dedovanj) nekaj več parcel na polju. To niso edinstveni procesi, saj je marsikje na Krasu vidno, da so se izvorno »kajžarske« posesti po obsegu zemljišč približevale preostankom hubnih, in sicer že proti koncu 16. stoletja (Panjek 1997). Rast prebivalstva in posebej priseljevanje (npr. Karnijcev, kot je razvidno iz dela Peršolje) se od začetka 17. stoletja dalje osredotočita zlasti v Babenskem kraju, ki zaradi tega pridobi najbolj pisano socialno strukturo, kar na dolgi rok zmanjšuje koncentracijo starejših domačij in razvodeni njen »kmečki« značaj, s tem pa znižuje povprečje parcel na polju in druge kazalnike premožnosti, kot smo videli. Druga polovica 17. in prva polovica 18. stoletja predstavljata obdobje krize ali vsaj stagnacije, kar je mogoče zaznati tudi iz razmeroma visokega števila podrtij in ruševin, ki se na začetku in sredi 18. stoletja ter še kasneje najdejo po kraških vaseh, in česar ostanki so v Rodiku vidni še za časa Franciscejskega katastra (1830). Zaradi tega ni pričakovati, da bi se vas Rodik v

<sup>17</sup> Urbarja iz leta 1524, ki se hrani v arhivu v Gradcu, zaradi epidemije v letu 2020 ni bilo mogoče preveriti.

<sup>18</sup> O »Babič« glej Hrobat Virloget (2010a).



**Slika 5** Vaške četrti in delitev vasi v skladu z drugo hipotezo

obdobju od polovice 17. do najmanj sredine 18. stoletja veliko širila, večala ali razvijala; tudi vplivna moč Trsta do takrat še ni bila dovolj velika, da bi podprla izrazitejši razvoj vasi v svojem zaledju.

Po teh poteh globlje korenine posameznih četrti in njihovih domačij ter posledice novejših procesov – v obliki večjega ali manjšega deleža mlajših gospodinjstev ter njihove uspešnosti – prispevajo k ohranitvi in opredelitvi delitve vasi na njen starejši in obenem premožnejši del (Guranja in Dulanja ulica ter Podluza) ter na mlajši in obenem nekoliko revnejši del (Babenski kraj in Plajner). Ta delitev sovпада z razdelitvijo vasi vzdolž glavne ulice in vzporednega potoka.

Druga delitev vasi, izpričana v etnoloških in folklornih virih, je Rodičane pri udejevanju v verskih obredih in posvetnih ritualih ter dejavnostih ločevala na dva dela. Zanimivo je, da se je v tem pogledu Rodik ločeval na del, ki sta obsegala četrti Guranja in Dulanja ulica ter Podluza na eni in Babenski kraj ter Plajner na drugi strani. Že na prvi pogled je videti, da ta delitev vasi poteka vzdolž glavne ulice (in potoka) na vasi in je torej prostorsko precej jasna in obenem enostavno razpoznavna. Obenem je povsem skladna z našo drugo hipotezo, sestavljeno z usklajevanjem zgodovinskih virov in izročila o izvoru vasi. Ob njenem upoštevanju imamo tako

že tri dimenzije razločevanja, ki potekajo vzdolž rodiške ulice in potoka: čisto prostorska (leva in desna oziroma severna in južna stran), »stara« vas in »nova« vas ter pogojno rečeno »bogati« in »revni« del. Vsaka od teh razlik je bila lahko zadosten izvor kolektivne identitetne kohezije dveh »obrednih« skupin znotraj vasi, kaj šele vse tri obenem. To nam verjetno lahko razloži temelje te, recimo ji »obredne«, delitve, ki hkrati predstavlja četrto sovpadajočo delitev vasi na dva dela vzdolž osrednje vaške osi – ulice s potokom.

### Sklepne besede

Na podlagi navedenega je druga hipoteza prepričljivejša, saj sloni na večjem številu kazalnikov, čeprav ostajamo na ravni – hipoteze. Ostajamo tudi z odprtimi vprašanji, med katerimi velja omeniti vsaj dve. Tu je najprej težavna opredeljenost časa širitve vasi na drugi breg potoka. Drugo vprašanje zadeva zelo dolgo obravnavano obdobje, v teku katerega so se kmetije, rodbine in družine delile in prepletale, gmotno dvigovala in padala, tako da je slika Rodika, ki jo dobimo na podlagi Franciscejskega katastra, le ena v nizu preštevilnih slik na filmskem traku večstoletnih dinamik na vasi, v kateri smo poskusili zaznati dolgotrajnejše strukturne značilnosti.

Za zaključek pa sta na mestu še pomislek in opozorilo. Najprej velja upoštevati, da je znotraj vaške skupnosti obstajal gost, zapleten in tesen preplet družinskih in rodbinskih povezav, in sicer tako na splošno kot tudi specifično v primeru Rodika, kot izrazito izhaja iz rekonstrukcije rodiških rodbin izpod peresa Peršolje, ki lepo pove, kako so »vsi [...] z vsemi v sorodstvu«. Sorodstvene vezi, prepletene z gmotnimi interesi in trenji, pa so lahko pomemben dejavnik pri oblikovanju povezav in delitev znotraj skupnosti, ki ga tu ne moremo upoštevati, že zato, ker jih ne poznamo dovolj. A poleg teh lahko obstajajo tudi drugačne vezi, ki niso krvne, a so stkanne iz samih gmotnih in socialnih interesov ter so lahko vertikalne, ki povezujejo revnejše z bogatejšimi, ali horizontalne, ko združujejo pripadnike istega družbenega sloja. Tovrstne delitve v podeželski družbi niso nikakršen izjemen primer in so lahko dolgotrajne in trdožive, kar pa še ne pomeni – to želim poudariti –, da nujno koreninijo v davni preteklosti, saj se zgodovina na vasi stalno dogaja. Podoben pojav rodiškemu je Furio Bianco na primer zaznal in dokumentiral v karnijski vasi Fusea, kjer sta še do nedavna dva vaška tabora ločeno sedela v cerkvi in si bila nasploh zoperstavljeni v marsikaterem pogledu vsakdanjega življenja. Ugotovil je, da delitev izvira iz točno določenih in konkretnih dogodkov v 18. stoletju, ko so pripadniki vaške elite samovoljno spremenili pravila delovanja skupnosti in omejili dotlej veljavno možnost širšega kroga družinskih poglavarjev,

da bi v skladu z običaji sodelovali pri odločanju o relevantnih zadevah za skupnost (Bianco 2002). Zato kljub temu, da smo vsaj navidez identificirali kar tri prekrivajoče se možne izvore rodliške »obredne« delitve, ne moremo povsem izključiti, da je tudi v rodškem primeru nekdanj prišlo do kakega razkola znotraj skupnosti (na osnovi delitve med bogate in revne prebivalce ali med stanovalce starejšega in novejšega dela vasi, ali pa tudi ne), ki ga ne poznamo in čigar posledica je bila notranja razdeljenost. To bi bila tema za posebno raziskavo, če bi jo le pisni viri dopustili.

### Arhivski viri

- AST, CF, SE: Archivio di Stato di Trieste, Catasto Franceschinio, Serie Elaborati.  
468/2, Oec s/5: Naklo, 468/2, Operato d'estimo catastale del Comune di Nacla, S/5.17.20.21.  
618/1, GB: Rodik, b. 618/1, Grenz-Beschreibung der Gemeinde Rodig (1820).  
618/2, PGP: Rodik, 618/2, Protokoll der Grund-parcellen der Gemeinde Rodig (1818–22; 1839).  
618/4, PBP: Rodik, 618/4, Protokoll der Bau-parcellen der Gemeinde Rodig (1818–22; 1839).  
619/1, Q-CSO s/4: Rodik, 619/1, Questionario sullo stato economico del comune censuario, s/4, Catastral-Schatzungs-Operat der Steuer Gemeinde Rodig (1819).  
619/2, Oec s/5: Rodik, b. 619/2, Operato d'estimo catastale, S/5.17.20.21 (1830).
- StLA, IÖHKS: Steiermärkisches Landesarchiv, Ineeröstrerreichische Hofkammer – Sachabteilung.  
91/14/7: Sch. 91, Fasz. 14, fol. 7.

### Literatura

- Baš, A. 1952. »K stavbnemu in zemljiškemu značaju Ljubljane v Franciscej-skem katastru.« *Slovenski etnograf* 5:76–100.
- . 2008. »Agrarno gospodarstvo v katastrski občini Sora 1831/1832.« *Loški razgledi* 54 (1): 95–108.
- Bianco, F. 2002. »Vincoli comunitari e conflitti vicinali nella montagna carnica del '700: Il caso di Fusea.« V B. Furio, *Contadini e popolo tra conservazione e rivolta: ai confini orientali della Repubblica di Venezia tra '400 e '800; saggi di storia sociale*, 41–61. Videm: Forum Editrice Universitaria.
- . 2011. *Krvavi pust 1511: kmečki upori in plemiške fajde v Furlaniji*. Koper: Založba Annales.
- Blaznik, P. 1980. »Žiri v luči Francisjevskega katastra.« *Loški razgledi* 27 (1): 120–130.

- Britovšek, M. 1958/1959. »Uvajanje novih kultur na Kranjskem v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja.« *Zgodovinski časopis* 12/13:111–149.
- Cova, U. 2009. *La signoria di Schwarzenegg: un feudo goriziano sul carso alle porte di Trieste*. Videm: Del Bianco Editore.
- Drobesch, W., ur. 2013. *Kärnten am Übergang von der Agrar- zur Industriegesellschaft: Fallstudien zur Lage und Leistung der Landwirtschaft auf der Datengrundlage des Franziszeischen Katasters (1823–1844)*. Celovec: Verlag des Geschichtsvereins für Kärnten.
- Golec, B. 2010. »Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja – 2. del.« *Arhivi* 33 (2): 339–396.
- Hrobat Virloget, K. 2005. »Ajdi z Ajdovščine nad Rodikom.« *Studia mythologica Slavica* 8:99–112.
- . 2010a. *Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- . 2010b. »Prostorska struktura vasi v ustnem izročilu, šegah in navedbah na Krasu.« *Traditiones: zbornik Inštituta za slovensko narodopisje* 39 (2): 87–105.
- Ilešič, S. 1950. *Sistemi poljske razdelitve na Slovenskem*. Ljubljana: SAZU.
- Kačičnik Gabrič, A. 2004. »Gospodstvo Brdo v luči Franciscejskega katastra.« *Kronika* 52 (2): 175–184.
- Kolega, N. 2018. »Prostorska analiza prebivalstva in živinoreje na Primorskem na podlagi Franciscejskega katastra (1827).« *V Preživetje in podjetnost: integrirana kmečka ekonomija na Slovenskem od srednjega veka do danes*, ur. A. Panjek in Ž. Lazarevič, 305–359. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Krahwinkler, H. 2004. *... in loco qui dicitur Riziano ... Zbor v Rižani pri Kopru leta 804*. Koper: Založba Annales.
- Medvešček, P. 2015. *Iz nevidne strani neba*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Natek, M. 1979. »Pomen Franciscejskega katastra za agrarno-geografska proučevanja.« *Geografski vestnik* 51:97–107.
- Panjek, A. 1997. »Un contributo alla storia economica e sociale del Carso nel '500: presentazione di una fonte.« *Metodi e ricerche* 16 (2): 41–56.
- . 2002. *Terra di confine: agricolture e traffici tra le alpi e l'Adriatico: la contea di Gorizia nel Seicento*. Gorica: Edizioni della Laguna.
- . 2015a. »Kmečki odpor na Tolminskem: oris z opredelitvijo vsebinskih stebrov.« *V Upor, nasilje in preživetje: slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka*, ur. F. Bianco in A. Panjek, 61–81. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- . 2015b. *Kulturna krajina in okolje Krasa: o rabi naravnih virov v zgodnjem novem veku*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- . 2015/2016. »Opčina, zavod, podruštvo, mirišče: slovenski izrazi v

- devinskih dokumentih (Kras, 1562–1756).« *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 39–40:111–121.
- . 2016. »Pravda o spornem hramu: običaj ustne kupoprodaje nepremičnin med kmeti na Krasu (Tomaj, 1619–1620).« *Zgodovinski časopis* 70 (3–4): 290–312.
- . 2018a. »Kruh naredi človeka: kdo je kdaj sit na primorskem podeželju v 17. in 18. stoletju.« V *Lakote in pomanjkanje: slovenski primer*, ur. M. Šorn, 25–41. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino.
- . 2018b. »Statut in privilegiji komuna ali tabora Rihemberk (1556): avtoportret soseske pred izzivi ekonomskih, socialnih in okoljskih sprememb.« *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja* 39–40:115–148.
- Peršolja, J. 1997. »Rodiški komun.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 121–170. Koper: Ognjišče.
- . 2009. *Rodiški rodovi*. Sežana: Kulturno društvo Vilenica.
- Peršolja, J., in M. Pregelj. 1997. »Rodiška župnija.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 79–126. Koper: Ognjišče.
- Pleterski, A. 1989. »Metoda povezave retrogradne analize katastra s pisanimi in arheološkimi viri (primer Blejskega kota).« *Zgodovinski časopis* 43 (2): 157–182.
- . 2005. »De Sclavis autem unde dicitis: Slovani in Vlahi na »nikogaršnjem« ozemlju istrskega zaledja.« *Acta Histriae* 13 (1): 113–150.
- . 2011. *Nevidna srednjeveška Evropa: župa Bled*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Pregelj, M., ur. 1997. *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*. Koper: Ognjišče.
- Premrl, B. 2004. »Kamnoseki Felicijani v luči arhivskih in epigrafskih virov.« *Zbornik za umetnostno zgodovino* 40:282–311.
- Ratkajec, H. 2014. »Kraške skupnosti ob jadranski obali v Franciscejskem katastru.« *Povijesni prilozi* 33 (47): 207–228.
- Ribnikar, P. 1982. »Zemljiški kataster kot vir za zgodovino.« *Zgodovinski časopis* 36 (4): 321–337.
- Scott, J. C. 1998. *Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Slapšak, B. 1997. »Starejša zgodovina Rodika.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 19–61. Koper: Ognjišče.
- . 1999. »Slovenski Kras v poznejši prazgodovini in v rimski dobi.« V *Kras: pokrajina, življenje, ljudje*, ur. A. Kranjc, 145–163. Ljubljana: Založba ZRC.
- . 2003. »O koncu prazgodovinskih skupnosti na Krasu.« *Arheološki vestnik* 54:243–257.
- Vodopivec, P. 2011. »O Vačah pred velikim požarom leta 1934: Vače in okoliška naselja v gradivu Franciscejskega katastra.« *Kronika* 59 (3): 505–514.



- Zonabend, F. 1993. *Dolgi spomin: časi in zgodovine na vasi*. Ljubljana: Studia humanitatis.
- Zupet, J. 1997. »Katapan Rodiške župnije iz leta 1885.« *V Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 71–78. Koper: Ognjišče.
- Žitko, S. 2005. »Objave in interpretacije listine Rižanskega placita v domačem in tujem zgodovinopisju.« *Acta Histriae* 13 (1): 151–165.

### **Slika Rodika izpred dveh stoletij: vidno, navidezno in hipoteze med zgodovino in ljudskim izročilom**

Poglavje obravnava primorsko zgodovino podeželja skozi študijo primera v vasi Rodik. V prvem delu se osredotoča na gospodarstvo, družbo in okolje na začetku 19. stoletja, v drugem pa na preverjanje lokalnega ustnega izročila o nastanku in strukturi naselja v daljšem časovnem obdobju. Delo temelji na podatkih in informacijah Franciscejskega katastra, ki je znan in cenjen vir zlasti za zgodovinarje in geografe. Odlikuje ga izjemno bogastvo informacij, ki prvič v zgodovini tega območja zagotavljajo sistematičen in podroben vpogled na podlagi standardiziranih podatkov v kartografski, besedilni in številčni obliki. Zaradi tega je koristen tako za študije na mikroravni kot za obsežne regionalne analize. Njegova vrednost je tudi v tem, da je nastal v obdobju pred prehodom iz predindustrijske dobe v dobo industrializacije, in tako nudi sliko stanja v tej zgodovinski fazi. Prvotni cilj katastra opredeljuje tipologijo njegovih podatkov, ki je močno povezana s kmetijstvom. Kljub temu lahko v njem najdemo druge vrste informacij. Poleg tega, da na podlagi študije primera prispeva k raziskovanju zgodovine podeželja, prispevek preučuje tudi potenciale samega vira.

Opaziti je mogoče, da predstavniki lokalne skupnosti, ki so sodelovali pri izdelavi katastra, niso želeli poudariti pozitivnih vidikov svojega gospodarstva, saj je bil rezultat tega obdavčitev. Po drugi strani so uradniki poenostavljali lokalno realnost, da bi jo uvrstili v standardizirane kategorije, obenem pa so bili tujci v kmečki družbi in kulturi, zaradi česar so ignorirali lokalno znanje, prakse, značilnosti in vrednote.

Članek prikazuje, kako lahko v primeru študije na mikronivoju in z doslednim kritičnim pristopom okrepimo povednost vira z vključevanjem informacij iz različnih katastrskih protokolov, obrazcev in zemljevidov. Na ta način se na površju pojavijo skrite značilnosti lokalne resničnosti in dobimo globlji, celovitejši vpogled. V tem smislu prispevek razkriva meje med vidnim, nevidnim in zastrtim v Franciscejskem katastru. V tem primeru se je izkazalo, da so bili naravni viri (gozd, voda) bogatejši in oblike kmetovanja (intenzivnost, kolobarjenje) zapletenejše, kot poročajo posamezni dokumenti, ter da je bila skupnost v Rodiku manj kmečka od slike, ki so jo podali katastrski uradniki. Dodatno lahko opozorimo na prisotnost modernih prehrabnih in potrošnih pridelkov in izdelkov, kot so koruza, krom-

pir in tobak. Na podlagi rezultatov prvega dela se v drugem delu poglavja z zgodovinopisnimi metodami preverja lokalno ustno izročilo o tem, kateri je bil najstarejši del vasi in kakšne so bile njene notranje delitve. S kombiniranjem analize posesti na najstarejšem delu obdelovalnih zemljišč (katera gospodinjstva so posedovala več prvotnih zemljišč) z uporabo poenostavljene različice retrogradne metode Andreja Pleterskega, kazalniki premoženja (struktura hiš, število domačih živali) iz Franciscejskega katastra ter na podlagi obstoječe zgodovinske, arheološke in etnografske literature avtor predlaga interpretacijo, po kateri je bila izvorna vas na desni oziroma severni strani glavne vaške ulice (slika 5).

V zaključku se vsekakor opozarja, da kljub vsaj navideznemu identificiranju treh prekrivajočih se možnih izvorov rodiške »obredne« delitve ne moremo povsem izključiti, da je nekdaj prišlo do kakega razkola znotraj skupnosti (na osnovi delitve med bogate in revne prebivalce ali med stanovalce starejšega in novejšega dela vasi, ali pa tudi ne), ki ga ne poznamo in čigar posledica je bila notranja razdeljenost. To bi bila tema za posebno raziskavo, če bi jo le pisni viri dopustili.

### **A Picture of Rodik from Two Centuries Ago: The Visible, the Apparent and Some Hypotheses between History and folk Tradition**

The chapter addresses the rural history of Littoral Slovenia through a case study on the village of Rodik. In the first part it focuses on its economy, society and environment at the beginning of the 19th century, while in the second to verify the local oral tradition on the origin and structure of the settlement over a long period of time. The work is based on data and information from the Franziscean cadastre, which is a well-known and appreciated source especially for historians and geographers. It is distinguished by an extraordinary wealth of information that, for the first time in the history of this area, provides systematic and detailed insight based on standardized data in cartographic, textual and numerical form. This makes it useful for both micro-level studies and extensive regional analyses. Its value also lies in the fact that it originated in the transition period from pre-industrial to industrialization times, thus offering a picture of the situation at this historical phase. The original destination of the cadastre defines the typology of its information, which is strongly agriculture-related. Nevertheless, other kinds of information may be found. Apart from contributing to rural history research on a case study basis, the paper examines the potentials of the source itself.

It may be observed that the representatives of the local community involved in the creation of the cadastre were not interested in emphasizing the positive aspects of their economy, since the result was taxation. On the other hand, officials tended to simplify local reality in order to fit it into standardized categories, while being outsiders to the peasant society and culture,

easily causing them to ignore local knowledge, practices, characteristics and values.

The article demonstrates how, in the case of a micro-level study and with a consistent critical approach, we can increase the source's expressiveness by integrating information from different cadastral protocols, forms and maps. This way, hidden features of local reality come to the surface and we obtain a deeper, more comprehensive insight. In this sense, the article reveals the boundaries between the visible, the virtual and the obscured in the Franziscan cadastre. In this particular case, it turns out that natural resources (woods, water) were richer and the forms of farming (intensity, crop rotation) more complex than individual documents reported, and that the community in Rodik was less peasant-like of the image given by the cadastre officials. We may additionally signal the presence of modern food and consumption items, such as maize, potatoes and tobacco.

Basing on the results of the first part, in the second part of the chapter historiographic methods are used to verify the local oral tradition on which was the oldest part of the village and what were its internal divisions. By combining the analysis of the property on the oldest part of the arable lands (which households had more of the original land) by using a simplified version of Pleterski's method, with wealth indicators (house structure, number of animals), taken from the Franziscan cadastre, and using the support of existing historical, archaeological and ethnographic literature, the author tends to demonstrate that the originary village was located on the right or the north side of the main village street (fig. 5).

In the closing remarks it is pointed out that, despite having seemingly identified as many as three overlapping possible sources of Rodik's »ritual« division (spatial divide, origin of the village, wealth divide), we cannot completely rule out that in the Rodik case there was once a split within the community (based on division between rich and poor or between residents of the older and newer part of the village, or not), which we do not know and which resulted in internal division. This would be a topic for special research if only written sources allowed it.

### **Slika Rodika od prije dva stoljeća: vidljivo, prividno i hipoteze između povijesti i folklor**

Poglavlje se bavi poviješću ruralnog područja Primorske kroz studiju slučaja na primjeru sela Rodik. Prvi dio poglavlja usredotočen je na gospodarstvo, društvo i okoliš početkom 19. stoljeća, a drugi na provjeru lokalne usmene predaje o podrijetlu i strukturi naselja tijekom duljeg vremenskog razdoblja. Rad se temelji na podacima i informacijama pridobivenim iz Franjevačkog katastra, poznatog i cijenjenog izvora, osobito za povjesničare i geografe. Odlikuje se iznimnim bogatstvom informacija koje po prvi put u povijesti ovog prostora pružaju sustavni i detaljan uvid koji se temelji na standardiziranim podacima u kartografskom, tekstualnom i numeričkom obliku. Zbog

toga je podjednako koristan kako za studije na mikro-razini, tako i za opsežne analize ovog prostora. Vrijednost ovog rada također leži u činjenici da je nastao u razdoblju prije prijelaza iz predindustrijskog razdoblja u razdoblje industrijalizacije i da nudi sliku stanja u ovoj povijesnoj fazi. Primarni cilj katastra određuje tipologiju njegovih podataka koja je u velikoj mjeri povezana s poljodjelstvom. Ipak, u njemu se mogu pronaći i druge vrste informacija. Osim što na temelju studije slučaja doprinosi proučavanju povijesti ovog ruralnog područja, ovaj rad istražuje i potencijale samog izvora.

Može se primijetiti da predstavnici lokalne zajednice koji su sudjelovali u izradi katastra nisu željeli isticati pozitivne aspekte svog gospodarstva čiji je krajnji rezultat bio oporezivanje. S druge pak strane, zbog nedovoljnog poznavanja seoskog društva i kulture, službenici su ignorirali znanja, prakse, značajke i vrijednosti lokalne stvarnosti i pojednostavnjivali stvarnu sliku lokalnog područja kako bi ga mogli svrstati u standardizirane kategorije.

Članak pokazuje kako, u slučaju studije na mikro-razini, dosljednim kritičkim pristupom i uključivanjem podataka iz različitih katastarskih protokola, obrazaca i zemljovida možemo povećati relevantnost izvora. Na taj način skrivene značajke lokalne stvarnosti izlaze na površinu i dobivamo dublji, sveobuhvatniji uvid. U tom smislu, ovaj rad uklanja granice između vidljivog, nevidljivog i prikrivenog u franjevačkom katastru. U ovom se slučaju pokazalo da su prirodni izvori (šuma, voda) bili bogatiji, a oblici poljodjelstva (intenzitet, raznolikost usjeva) složeniji nego što se prikazivalo u pojedinačnim dokumentima te da lokalna zajednica u Rodiku nije bila seoska zajednica u mjeri u kojoj su je prikazivali katastarski službenici. Osim toga, možemo skrenuti pozornost na prisutnost moderne prehrabene i potrošačke kulture i proizvoda poput kukuruza, krumpira i duhana.

Na temelju rezultata iz prvog dijela, u drugom dijelu poglavlja se historijskim metodama provjerava lokalna usmena predaja o tome koji je bio najstariji dio sela i kakve su bile njegove unutarnje podjele. Kombinirajući analizu posjeda na najstarijem dijelu obrađenih površina zemljišta (od kojih su neka od njih bila u izvornom vlasništvu pojedinih kućanstava) s pojednostavljenom verzijom retrogradne metode Andreja Pleterskog, pokazateljima stanja imovine (struktura kuća, broj domaćih životinja) iz franjevačkog katastra i na temelju postojeće povijesne, arheološke i etnografske literature, autor predlaže interpretaciju prema kojoj je izvorno selo locirano s desne ili sjeverne strane glavne seoske ulice (slika 5).

U zaključku se svakako napominje da unatoč barem očiglednoj identifikaciji tri preklapajuća moguća izvora »ritualne« podjele sela Rodik, ne može se u potpunosti isključiti da je nekada postojao raskol unutar zajednice (možda temeljem podjele na bogate i siromašne stanovnike ili na stariji i noviji dio sela), što mi ne znamo i što je rezultiralo unutarnjom razjedinjenošću zajednice. Kada bi to pisani izvori dopuštali, ovo bi mogla biti tema posebnog istraživanja.

# Rodiška mitska krajina: geografski vidik

**Gregor Kovačič**

*Univerza na Primorskem*

*gregor.kovacic@fhs.upr.si*

## Uvod

Rodik (579 m) je gručasto naselje na skrajnem zahodnem robu Brkinov v občini Hrpelje-Kozina. Naselje leži na stiku dveh po geografskih značilnostih povsem različnih pokrajin, flišnih Brkinov in apnenčastega Podgrajskega podolja, prav tam, kjer se gričevnato, že skoraj hribovito površje Brkinov na sorazmerno kratki razdalji prevesi v bolj ali manj uravnano površje skrajnega severozahodnega dela podolja. Vzhodni, zgornji del vasi leži na flišu, zahodni, spodnji del vasi pa že na apnencih. Širše območje je bilo poseljeno že v prazgodovini, o čemer pričajo številna arheološka najdišča v okolici Rodika; med njimi je prav gotovo najpomembnejša prazgodovinska naselbina Ajdovščina, ki leži vzhodno od Rodika (Medeot, Crevato in Margon 2021). Današnje naselje Rodik – ravno nasprotno velja za Ajdovščino – ne leži na reliefno dominantnem, vojaškostrateško pomembnem položaju, kar priča o naselitvi v obdobju izboljšanih varnostnih razmer, torej z vidika razvoja človeške skupnosti stabilnejšem zgodovinskem obdobju.

Naselje Rodik – pozidan del skupaj s pripadajočimi zemljišči meri skoraj natančno 11 km<sup>2</sup><sup>1</sup> – je del istoimenske katastrske občine, ki v manjšem delu obsega zahodne Brkine, večji delež katastrske občine pa se razprostira na območju vzhodnega Krasa oziroma severozahodnega Podgrajskega podolja. Katastrska občina Rodik meji na šest drugih ter hkrati na devet naselij (Podgrad pri Vremah, Dane pri Divači, Kačiče-Pared, Vrhpolje, Kozina, Hrpelje, Slope, Brezovica in Artviže). Na severu meji na katastrsko občino Dane, na zahodu na katastrsko občino Gročana, na jugu na katastrski občini Hrpelje in Brezovica ter na vzhodu na Artviže in Podgrad. Meja katastrske občine Rodik s sosednjimi ponekod poteka po daljicah med markantnimi naravnimi pojavi (objekti) točkaste oblike, kot so vrhovi posameznih vzpetin ali večje vrtače (običajno udornice) – sem lahko štejemo

<sup>1</sup> Po podatkih Geodetske uprave republike Slovenije, glej <https://egp.gu.gov.si/egp>.

arheološko najdišče Debela griža (Medeot, Crevato in Margon 2021) –, ponekod pa sledi naravni topografiji terena in poteka bodisi po dolinah manjših potokov bodisi po vmesnih slemenih. Marsikatero vozlišče (mejnik) katastrske meje s sosednjo katastrsko občino ne leži na nobeni od »naravnih« markantnih točk in ravno te so v okolici Rodika zanimive, saj so jih prebivalci posebej označevali, o njih in z njimi povezanih dogodkih pa obstaja bogato ustno izročilo, o katerem bo tudi govora v tem prispevku. Ponekod je meja katastrske občine Rodik označena s suhim zidom, kot npr. na njeni zahodni meji, južno od Ograde (701 m). Tak zid je nedvoumno ločeval zemljišča, s katerimi so v preteklosti smeli gospodariti prebivalci (lastniki) ene in druge katastrske občine oziroma naselja.

Kot je možno razbrati z zemljevidov Franciscejskega katastra, se je Rodik v zadnjih 200 letih, še intenzivneje pa v prejšnjem stoletju, razširil iz osrednjega gručastega jedra okrog župnijske cerkve svete Trojice proti severozahodu, v smeri železniške postaje oziroma proti cesti Kozina–Kačiče. Od 80-ih let prejšnjega stoletja dalje se naselje širi tudi pod vznožje južnega pobočja vzpetine Gabrova stran (609 m). Po podatkih za leto 2020 je v Rodiku, ki je za Hrpeljami in Kozino tretje največje naselje v občini, živelo 330 prebivalcev (162 žensk), ki so bili povprečno stari 42,2 let, indeks staranja je znašal 111,1.<sup>2</sup> V primerjavi s povprečjem za občino (44,1) in Slovenijo (43,5 let) je prebivalstvo v Rodiku opazno mlajše, kar ga uvršča med vitalnejša naselja v občini.

## **Namen in metodologija**

Namen prispevka je z geografskega vidika in z uporabo geografskih raziskovalnih metod razložiti prisotnost nekaterih zanimivih objektov materialne dediščine na območju rodiške mitske krajine ter obenem pojasniti geografske dejavnike in procese, ki so vplivali na njihovo pojavnost, nastanek. Ker se na posamezne objekte mitske krajine vežejo različne zgodbe, verovanja, legende itn., ki se z ustnim izročilom kot nesnovna dediščina prenašajo iz roda v rod, je namen prispevka usmerjen tudi v razlago naravnih procesov v ozadju »nadaravnih« pojavov.

Raziskava temelji predvsem na preučevanju digitalnih kartografskih virov, tako topografskih zemljevidov iz različnih obdobj in različnih meril, kot tudi tematskih zemljevidov Franciscejskega katastra, ki predstavlja enega pomembnejših virov za preučevanje rabe zemljišč v prvi polovici

<sup>2</sup> Po podatkih Statističnega urada Republike Slovenije, glej <https://pxweb.stat.si/SiStatData/pxweb/sl/Data/-/05C5004S.px>.

19. stoletja in s pomočjo katerega je mogoče ugotavljati učinke človekovega gospodarjenja s prostorom v obdobju zadnjih dveh stoletij, ter vojaških zemljevidov habsburškega imperija treh izmer. V raziskavi so uporabljeni digitalni kartografski prikazi s portala Atlas okolja,<sup>3</sup> do zemljevidov Franciscejskega katastra in vojaških zemljevidov Habsburškega imperija sem dostopal na portalu Mapire.<sup>4</sup> Georeferencirane zemljevide Franciscejskega katastra sem pridobil na posebnem Državnem portalu prostorskih podatkov in aplikacij, kjer za kataster skrbi Arhiv Republike Slovenije.<sup>5</sup> Do avstro-ogrske topografske karte merila 1 : 75.000 (1910–1915) ter topografskih kart Kraljevine Italije v merilu 1 : 25.000 (1935–1941) in Jugoslavije v merilu 1 : 50.000 (1950–1967) sem dostopal na portalu Register kulturne dediščine RKD.<sup>6</sup> Kot odličen kartografski vir se je izkazal prikaz topografije površja, izdelan z metodo lidar (dostopno v Atlasu okolja in RKD), ki omogoča zelo natančno daljinsko preučevanje naravnih geomorfoloških in antropogenih oblik oziroma struktur na zemeljskem površju.

Raziskava temelji tudi na terenskem delu, kjer sem ob prvem obisku (11. 11. 2020), po dolgotrajnejšem obdobju brez dežja, s pomočjo antropologije, izr. prof. dr. Katje Hrobat Virloget, odlične poznavalke rodiške mitske krajine, spoznaval ključne elemente oziroma lokacije krajine ter vsebine, povezane z njimi, in opravil tudi prva geografska opazovanja. Ob drugem terenskem pregledu, 5. 1. 2021, po daljšem deževnem obdobju, sem na izbranih lokacijah opravil podrobnejša opazovanja ter nekatere preproste meritve razsežnosti preučevanih oblik oziroma pojavov ter z metodo terenskega kartiranja zabeležil in prostorsko umestil preučevane pojave. Pri tem sem poleg metra uporabil tudi aplikacijo za pametne telefone Input, ki je namenjena zajemanju prostorskih podatkov na predhodno pripravljenih kartografskih podlagah, in sicer v obliki točk, črt in poligonov, in omogoča kasnejšo obdelavo zajetih podatkov v računalniških programih geografskih informacijskih sistemov.

### **Naravnogeografski oris Rodika in okolice**

Rodik z okolico leži na stiku dveh različnih kamnin. Flišne kamnine, ki jih na tem delu Brkinov gradita peščenjak in laporovec, v širšem smislu pri-

<sup>3</sup> Glej [http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas\\_Okolja\\_AXL@Arso](http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso).

<sup>4</sup> Glej <https://mapire.eu>.

<sup>5</sup> Glej <https://gisportal.gov.si/portal/home/webmap/viewer.html?webmap=abdbadb9723f49bcb9219e020207fed6>

<sup>6</sup> Glej <https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html?id=df5b0c8a300145fda417eda6b0c2b52b>.

padajo Reškemu sinklinoriju (Jurkovšek idr. 1996) oziroma Reškemu terciarnemu bazenu (Šikić in Pleničar 1975). Flišne kamnine so se odložile v paelogenu, v epohi eocen, v obdobju, ko je prišlo do poglobitve sedimentacijskega prostora t. i. Jadransko-Dinarske karbonatne plošče, na kateri so se v predhodnih geoloških obdobjih dolge milijone let odlagali apnenci (Jurkovšek idr. 1996; Jurkovšek, Cvetko Tešović in Kolar-Jurkovšek 2013). Meja Brkinov ni enoznačna. Če jih kot pretežno flišno pokrajino zamejimo po litološki meji s starejšimi karbonatnimi kamninami, ki jo obdajajo z vseh strani, lahko njihovo površino ocenimo na približno 280 km<sup>2</sup>. K Brkinom uvrščamo tudi nekatere predele, zgrajene iz apnencev, kot, recimo, gričevje južno od Vremskega polja. Brkini imajo zaradi večje nadmorske višine, najvišja brda ravno na zahodnem delu Brkinov med Artvižami in Rodikom presegajo 800 m (npr. Ajdovščina), bolj značaj hribovja kot gričevja.

Zahodno od Rodika pokrajino gradijo apnenci, ki po novejših regionalno geografskih členitvah Slovenije pripadajo pokrajini Kras s Slavniškim pogorjem (Senegačnik 2012) oziroma pokrajini Podgorski kras, Čičarija in Podgrajsko podolje (Perko in Orožen Adamič 1998). Potrebno je poudariti, da je mejo med pokrajinama Kras in Podgrajsko podolje, ki poteka ravno na območju rodiške mitske krajine, težko določiti, sploh če izhajamo zgolj iz naravnogeografskih meril. Zato je za to območje možno uporabljati obe pokrajinski imeni. Podgrajsko podolje, približno 18 km dolg in 2 do 3 km širok pas kraške ravnine (Gams 2004), ki meri približno 60 km<sup>2</sup>, starejši avtorji označujejo kot suho dolino nekdanje reke, ki se je v kasnejši kraški razvojni stopnji oblikovala v relativno uravnano kraško podolje (Senegačnik 2012). Gotovo je k razvoju podolja prispevala tudi mlajša tektonika (Gams 2004).

Kras (tudi Matični Kras) je nizka dinarska planota, zgrajena iz apnencev in dolomitov pretežno kredne starosti, pojavljajo se tudi karbonatne kamnine paleogenske starosti, ki so značilne ravno za območje Rodika. Zakrasela planota se razteza v dinarski smeri severozahod-jugovzhod, 40 km v dolžino in 13 km v širino, skupaj pa obsega približno 440 km<sup>2</sup> (Kranjc, Bijuklič in Žalik Huzjan 1997). Na severu in severovzhodu pokrajina meji na flišne kamnine Vipavske doline, na vzhodu na flišne Brkine. Proti zahodu planota potone pod kvartarne naplavine Soče kot dela večje Furlanske nižine. Na jugozahodu Kras omejuje ozek pas fliša ob Tržaškem zalivu (Gams 2004). Ravno na jugu, na območju Rodika, je prehod Krasa proti Podgrajskemu podolju in Podgorskemu krasu manj jasen. Kamninska sestava Krasa obsega preko 2000 m debelo zaporedje pretežno plitvomor-



skih karbonatnih kamnin, ki so se v več kot 60 milijonih let, od spodnje krede do eocena, odložile na severnem delu Jadransko-Dinarske karbonatne plošče (Jurkovšek idr. 1996), tega do 700 km dolgega in več kot 200 km širokega znotraj oceanskega plitvomorskega prostora v sklopu oceana Tetida (Jurkovšek, Cvetko Tešović in Kolar-Jurkovšek 2013). Flišne kamnine eocenske starosti Brkinov na območju Rodika mejijo na t. i. alveolinsko-numulitne apnenice eocenske starosti (Pleničar, Polšak in Šikić 1973; Jurkovšek, Cvetko Tešović in Kolar-Jurkovšek 2013). Fliši ležijo neposredno na alveolinsko-numulitnem apnencu, prehodne plasti so bile z denudacijskimi procesi odstranjene (Jurkovšek, Cvetko Tešović in Kolar-Jurkovšek 2013). Na območju Rodika imamo tako opraviti z litološkim stikom dveh različnih sedimentacijskih morskih okolij – apnencev, ki so se odlagali v plitvem morju, ter peščenjaka in laporovca, ki sta se odlagala v globokem morju.

Osnovni dejavnik, iz katerega izhajajo ključne razlike v naravnogeografskih značilnostih Brkinov in Krasa, ki dajejo stičnemu prostoru rodiške mitske krajine poseben pečat, je kamninska zgradba, ki vpliva na razvoj površja in hidrogeografske značilnosti. Flišne kamnine so za vodo zelo slabo prepustne. Še več, z vidika hidrogeografskih lastnosti imamo lahko fliš brez posebnih zadržkov za vodo neprepusten, zato na njem prihaja do površinskega odtoka padavinske vode ter razvoja goste površinske rečne mreže erozijskih jarkov, grap, manjših in večjih dolin. Na tem območju flišne kamnine, v primerjavi z apnenci, ležijo višje, kar omogoča stekanje površinskih voda z območja zahodnih Brkinov na uravnano kraško površje zahodno od Rodika. Apnenci imajo povsem drugačne hidrogeografske lastnosti, saj so za vodo prepustni. Zaradi korozije se v apnencih namreč razvije oblika t. i. kraškorazpoklinske poroznosti, kar pomeni, da se padavinska voda ne zadržuje na površini, temveč prenika v podzemlje, kjer se pretaka po sistemu večjih in manjših razpok ter kanalov. Potočki, ki se stekajo z Brkinov proti zahodu, na apnenčastem površju prej ali slej poniknejo v podzemlje.

Običajno se na stiku višje ležečih neprepustnih kamnin, z oblikovano rečno mrežo, z nižje ležečimi prepustnimi apnenci, pojavljajo t. i. slepe doline, ki so najznačilnejša geomorfološka oblika kontaktnega krasa Brkinov in Podgrajskega podolja. Območje predstavlja največji niz slepih dolin v Sloveniji (Gams 2004). Slepa dolina je sestavljena iz zgornjega dela v neprepustnih kamninah (npr. fliš) in podaljška na prepustnih karbonatnih kamninah (npr. apnenec), kjer potok ponika pod steno, kar pomeni, da dolina nima nadaljevanja in se »slepo« zaključi (Gams 2004; Kladnik, Lovren-

čak in Orožen Adamič 2005), medtem ko se običajne doline vse do izliva v morje ali jezero združujejo v večje doline in so dolvodno vedno odprte. V primeru nastanka slepih dolin je dinamika talne korozije vodnega toka večja od njegove sedimentacije; posledično nastane korozijsko poglobljena oblika, ki ima v dnu široko naplavno ravnico (Stepišnik 2011).

Zanimivo je, da slepih dolin na območju Rodika ne najdemo, pojavljajo pa se vršaji, ki so zelo pogosta akumulacijska oblika rečno-denudacijskega površja na neprepustnih kamninah, manj pogosto pa se pojavljajo na območjih kontaktnega krasa. Vršaji na kontaktnem krasu so rečni nanosi tekoče vode, ki jih je z neprepustne matične podlage naplavilo preko prepustnih, zakraselih kamnin. Obratno kot velja za razvoj slepih dolin, je pri oblikovanju vršajev proces kopičenja naplavine intenzivnejši od procesa talne korozije vodnega toka, voda pa na robovih vršajev odteka v kras (Stepišnik 2011). Na območju zahodno od Rodika se po mnenju Stepišnika (2011) razteza edini še dejaven vršaj kontaktnega krasa v tem delu Podgrajskega podolja (avtor ga je poimenoval kar Rodik), medtem ko se nekoliko južneje, proti Slopam, pojavljajo trije reliktni vršaji; najbližje Rodiku je vršaj Celovo, ki se začne na jugozahodnem delu Rodika. Razlika med dejavnim in reliktnim vršajem, ki sta v tlorisu oba pahljačaste oblike, je v tem, da na prvem še poteka proces naplavljanja flišnih sedimentov z Brkinov, medtem ko so se reliktni sicer razvili iz naplavinjskih vršajev, s katerih so bile zaradi erozijsko-denudacijskih procesov v kasnejšem obdobju naplavine v celoti odstranjene (Stepišnik idr. 2006).

Dejavni vršaj Rodik obsega površino 0,3 km<sup>2</sup>, začenja se pod erozijskim jarkom potoka, ki priteka s strmega pobočja Brkinov (Stepišnik 2011). Omenjeni jarek ima danes majhno porečje, morda pa je bilo v geološki preteklosti nekoliko drugače, saj je možno, da je Globoki potok, ki z območja severno od Rodika odteka proti severozahodu, obglavil nekatere potoke, ki so pred tem odtekali proti zahodu. Zaradi tega je morda proces naplavljanja flišnih sedimentov na vršaj upočasnen. Vršaj, ki ima konkaven podolžni profil, gradi torej flišna naplavina, zato na njem ni vidnih kraških površinskih oblik. Vrtače in škraplje v dnu so v tem delu namreč zapolnjene s flišno naplavino, katera debelina v zgornjem delu vršaja presega 30 m, proti njegovem zunanem delu pa se debelina naplavine zmanjšuje, dokler na robu, kjer je površje že uravnano, ne preide na matično apnenčasto podlago. Z oddaljenostjo vršaja od brkinskih erozijskih jarkov se proti zahodu povečuje prisotnost površinskih kraških oblik. Flišni sedimenti v nekaterih jamah na koncu vršaja celo kažejo, da so nekatere med njimi gotovo obdobjno delovale kot ponori (Stepišnik 2011).

## »Skrivnostni« naravni pojavi in človeške strukture ter pripovedovanja, povezana z njimi

### Čuk in Jezero

Čuk je 756 m visoka, z listnatim gozdom poraščena vzpetina, ki je od središča Rodika oddaljena približno 570 m v smeri vzhod–jugovzhod. Vzpetina se dviguje na podaljšku dokaj uravnane slemena, ki se znižuje od hriba Ajdovščina proti jugozahodu in se ravno na območju Čuka podaljša v smeri jug–jugovzhod na sleme, imenovano Mlaka. Z južnega pobočja Čuka se vije nekaj manjših erozijskih jarkov, ki pripadajo porečju Ločice, ki ponika v slepi dolini Brezovica. Erozijski jarki na zahodnem in severnem pobočju Čuka so krajši in se zaključijo na že omenjenih vršajih Rodik in Celovo.

Bolj kot sama vzpetina, ki od prevoja površja (pri rimski cesti) proti slemenu v smeri Ajdovščine (804 m) izstopa z vsega 2 m relativne višinske razlike, zanimanje pritegne pojav stoječe vode na zelo uravnanem slemenu (pomolu), približno 50 m jugozahodno od vrha. Omenjeni vodni pojav ima na Temeljnem topografskem načrtu merila 1 : 5.000 ime Jezero. O arheologiji v okolici jezera in zgodbah, povezanih z njim, ter virih informacij je veliko napisanega v prispevkih v tej knjigi (Hrobat Virloget 2021; Medeot, Crevato in Margon 2021). V nadaljevanju bodo obstoj jezera in zgodbe, povezane z njim, predstavljene z geografskega vidika.

Najprej še nekaj pozornosti namenimo vzpetini Čuk. Postavljajo se zanimiva vprašanja: zakaj je v prvi vrsti vzpetina sploh dobila lastno zemljepisno ime, kdaj ga je dobila in zakaj se je ohranilo vse do danes. Vzpetina si namreč težko zasluži tako geomorfološko poimenovanje, saj iz reliefa v bližini komaj izstopa, zato je njeno poimenovanje gotovo povezano z nekim drugim pomenom za človeka. Ime Čuk (brez oznake višine) je zapisano na Državni topografski karti Slovenije 1 : 25.000 ter na podrobnejšem zemljevidu Temeljnega topografskega načrta Slovenije 1 : 5.000, kjer je prikazana tudi njegova natančna višina (756,5 m), kar pomeni, da leži približno 7 m višje od dna kotanje Jezera.

Zanimivo zgodbo razkrivajo zgodovinski kartografski viri. Na zemljevidu rabe tal Franciscejskega katastra iz prve četrtine 19. stoletja je zapisano ime Czuk, ki pa je, zanimivo, z znakom za trigonometrično točko (črn trikotnik s pikico v središču) na omenjenem zemljevidu označeno približno 75 m jugovzhodno od vrha. Pri terenskem ogledu na tem delu slemena nismo našli nobenega objekta, ki bi lahko predstavljal omenjeno točko. Običajno se kot trigonometrične točke izbirajo od daleč dobro vidni objekti, kot so zvoniki verskih objektov, markantni vrhovi itn. Možno je, da je pri

označbi trigonometrične točke Czuk na zemljevidu Franciscejskega katastra prišlo do napake; če pa ne gre za napako, ostaja odprto vprašanje o položaju omenjene točke.

Zemljepisno ime Čuk se v obliki Zhuk na zemljevidu Franciscejskega katastra pojavi še dvakrat v bližini vzpetine, in sicer približno 400 m južneje od Czuka. Na vojaškem zemljevidu habsburškega imperija prve izmere, iz obdobja 1763–1787, se zemljepisno ime Čuk ne pojavlja, medtem ko se pojavlja na omenjenih zemljevidih druge (1806–1869) in tretje izmere (1869–1887), in sicer kot Csuk pri drugi izmeri in pri tretji izmeri na zemljevidu merila 1 : 25.000 kot trigonometrična točka (rdeč trikotnik z rdečo piko v sredini) Cuk B. (B kot Berg, v prevodu hrib, vrh), z označeno višino 753 m in enako tudi na zemljevidu manjšega merila 1 : 75.000. Z imenom Čuk (prvič s č) se z zapisano višino 753 m pojavlja tudi na avstro-ogrski topografski karti merila 1 : 75.000 iz obdobja 1910–1915 ter kot M. Cuc (M kot monte, v prevodu gora, hrib), z enako označeno višino, na topografski karti Kraljevine Italije merila 1 : 25.000, na katerem je tudi zapisana višina 807 m na območju Ajdovščine. Razlika v zapisani višini med trigonometrično točko na starejših topografskih zemljevidih in vrhom vzpetine Čuk na današnjem zemljevidu morda kaže, da ne gre za isto točko ali pa gre zgolj za napako v izmerjeni višini, ki se je vlekla skozi različna obdobja izdelovanja topografskih zemljevidov. Kot trigonometrična točka brez označene višine je Čuk označen tudi na topografski karti Jugoslavije merila 1 : 50.000 (1950–1967). Je bil Čuk od nekdaj pomembna lokacija zato, ker v njegovi bližini poteka katastrska meja med Rodikom in Slopami?

Zanimivo je, da na nobenem od vojaških zemljevidov habsburškega imperija ni ne z znakom ne z imenom označena vzpetina Ajdovščina, ki je najvišja vzpetina daleč naokoli, poleg tega pa je na njej zelo lepo ohranjeno gradišče (Medeot, Crevato in Margon 2021). Na zemljevidu Franciscejskega katastra je na njenem mestu napis Na Hora (Na gori), ki pa se pojavi še enkrat, približno 350 m severno od vrha. Ker so pri izdelavi zemljevidov, tudi Franciscejskega katastra, zaradi poimenovanj topografskih elementov vedno sodelovali tudi domačini – informatorji, se morda v »namerni« izpustitvi poimenovanja Ajdovščina skriva tisto »strahospoštovanje« Rodičanov do omenjene lokacije, ki ga na podlagi zapisov Rutarja (1895) v tej knjigi omenjajo Medeot, Crevato in A. Margon (2021). Odsotnost imena na zemljevidih odpira vprašanja, na katera bo potrebno v prihodnosti še odgovoriti. V ta kontekst sodi tudi razmišljanje, zakaj je prazgodovinsko naselje (ostanki zgradb) na Ajdovščini tako dobro ohranjeno, in to ne oziraje se na dejstvo, da je bilo poseljeno vse do pozne antike (Medeot, Crevato in Mar-

gon 2021). Nekoliko preseneča dejstvo, da za gradnjo novih naselij očitno niso uporabili gradbenega materiala, ki je bil na voljo v velikih količinah, kar je v podobnih primerih običajno. To je nekoliko nenavadno, kar spet morda kaže na poseben odnos do naselja in prvotnih prebivalcev.

Jezero kot topografski vodni objekt ni označeno na nobenem zemljevidu, niti v Franciscejskem katastru ne, čeprav so vodni objekti, kot so npr. kali ali lokve, običajno označeni. To lahko kaže, da v prvi četrtini 19. stoletja Jezero ni bilo v običajni rabi za napajanje živine, pa tudi kasneje ne, sicer bi se kot vodni objekt oziroma vir, tako kot to ponekod velja tudi že za dolga desetletja opuščene kale, gotovo znašlo označeno na topografskih vojaških zemljevidih kasnejših obdobj, vse do sedanjosti. Po drugi strani nekateri viri pripovedujejo, da je bil vodni vir v uporabi (Bleiweis 1859). Na Temeljnem topografskem načrtu merila 1 : 5.000 je s plastnicami in oznako višine 749,3 m prikazana kotanja, v kateri se nahaja jezero.

Jezero na Čuku je po površini majhno in še najbolj spominja na kal. Glede na mere si težko zasluži oznako jezero, zato je pomenljivo, da se je ohranilo takšno poimenovanje. Sklepamo, da je to zaradi posebnega pomena lokacije za okoliško prebivalstvo (Hrobat Virloget 2021; Medeot, Crevato in Margon 2021). Je morda nekoč služilo kot vodni vir prebivalcem Ajdovščine?

Ob terenskem ogledu v času po dolgotrajnejšem padavinskem obdobju, 5. 1. 2021, smo izvedli osnovne meritve vodnega objekta. Menimo, da smo Jezero izmerili v merah blizu največjih možnih. Njegov obseg je bil 67,3 m, daljša prečnica preko sredine je merila 21, krajša pa 16,6 m. Primerjava fotografij (slika 1), posnetih v različnih vremenskih obdobjih, dokazuje predpostavko, da se površina jezera spreminja skladno s trenutnimi vodnimi razmerami na območju, in sicer od tega, da vode v jezeru praktično ni, do tega, da kot v času opravljenih meritev zajame površino, večjo od 270 m<sup>2</sup>. Globina jezera na sredini je bila 40 cm. Ob predpostavki, da ima jezero obliko obrnjenega stožca na glavo, z najnižjo točko v sredini, je bila prostornina vode v njem dobrih 36 m<sup>3</sup> (36.000 l).

V srednjem delu jezera raste ločje. Vtis je, da se s »staranjem« vodna površina počasi zasipa in zmanjšuje, saj kotanje, dna in brežin nihče ne obnavlja. Gnitje na jezerskem dnu dokazujejo smrdljivi plini, ki se ob mešanju mulja dvignejo na površino. Tako se zna v prihodnosti zgoditi, da bo jezero počasi postajalo vse manjše, se spremenilo v mokrišče ter sčasoma popolnoma izginilo.

Čeprav se zdi položaj jezera na slemenu blizu vrha vzpetine na prvi pogled nenavaden, saj na vzpetem terenu naravne stoječe vode niso ravno



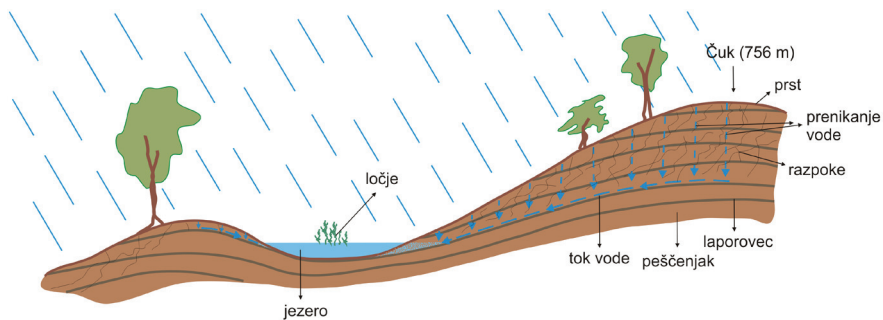
**Slika 1** Jezero ob nizkem (11. november 2020) in visokem (5. januar 2021) vodnem stanju (avtor fotografij Gregor Kovačič)

pogost pojav (kot izjemo lahko navedemo naravna visoka barja Pohorja in Pokljuke), lahko njegov obstoj razložimo z naravnogeografskimi dejavniki in procesi. Izhajati je potrebno iz dejavnikov, ki vplivajo na pojav stoječe vode. Prvi je obstoj z vseh strani zaprte kotanje, ki deluje kot posoda, v kateri se lahko voda zadrži. Drugi je neprepustnost dna kotanje, ki omogoča zadrževanje vode na površju. Tretji dejavnik je dotok vode v kotanjo, ki je lahko v obliki stalnega ali občasnega površinskega ali podzemeljskega dotoka iz zaledja ali pa gre zgolj za napajanje s padavinami, ko se padavinska voda zbira s prispevnega območja (zbiralnik); v tem primeru mora obstajati presežek v višini padavin nad višino izhlapevanja z vodne površine, drugače se vodna kotanja izsuši.

Jezero se napaja s stekanjem podzemne vode s prispevnega zaledja, katerega glavino predstavlja pobočje, ki se od kotanje dviguje proti Čuku (slika 2). Del vode prispevata pobočje severno od jezera (nad rimsko cesto) in pobočje približno 2 m visoke vzpetinice zahodno od jezera. Natančno površino zaledja je nemogoče oceniti, saj o smereh podzemeljskega pretakanja vode nimamo nobenih podatkov. Smo pa s pomočjo aplikacije Input za pametni telefon izmerili potencialno največji možen obseg prispevnega zaledja, ki znaša približno 185 m, s pomočjo računalniških prijemov pa kasneje izračunali tudi površino, ki znaša približno 1973 m<sup>2</sup>. Kotanja jezera ima torej naravni rob na severni, severozahodni in severovzhodni strani, kjer se površje dviguje proti Čuku. Proti jugu, jugozahodu in jugovzhodu je kotanja v najnižji legi in ta del ne prispeva k napajanju jezera. Ravno nasprotno, na tem območju najdemo človeške strukture, o katerih bo govora nekoliko kasneje in katerih namen je bil skoraj gotovo povezan z zadrževanjem vode v jezeru.

Podzemeljski dotok vode v kotanjo jezera najlažje razložimo s posebnim položajem skladov peščenjaka in laporovca (slika 2), ki so na tem območju malo nagnjeni v smeri jugozahoda in so ravno na območju jezerske kotanje nekoliko vbočeni (v strukturnem smislu gre morda za majhno sinklinalo<sup>7</sup>). Skladi peščenjaka so v primerjavi z laporovcem bistveno debelejši. Ker vpogleda v sestavo kamninskega profila nimamo, je nemogoče povsem natančno opisati potek napajanja. Predvidevamo, da se prenikanje vode najprej skozi prst, nato skozi razpokane sklade peščenjaka in laporovca prekine na neprepustnem skladu laporovca, po katerem se voda podzemeljsko steka proti najnižjemu delu kotanje, kjer sklad izdanja na površje

<sup>7</sup> Vbočeni del nagubanih kamninskih plasti, nastal s tektonskim gubanjem (Kladnik, Lovrenčak in Orožen Adamič 2005).



**Slika 2** Shematski prikaz napajanja jezera s stekanjem podzemne vode (avtor skice Gregor Kovačič)

oziroma leži povsem blizu površja. Na prenikanje vode v podzemlje poleg razpokanosti kamnin v zgornjem delu profila, ki je posledica preperevanja, vpliva tudi mineralna sestava flišnega peščenjaka, ki je precej karbonatna. Zato v njem s procesom raztapljanja nastajajo številne korozijsko razširjene razpoke in manjši vodni kanali. Voda se v podzemlju pretaka počasi, je pa dotok vode v jezero stalen – v nasprotnem primeru bi izginilo. Kljub vsemu je pojav jezera na tem območju svojevrstna posebnost, saj je njegova pojavnost pogojena s součinkovanjem mnogoterih naravnih dejavnikov in procesov.

Na območju Jezera so opazni nekateri človeški posegi oziroma strukture. Na jugozahodni, južni in jugovzhodni strani jezera je na najnižjem delu kotanje opazen nasip (30–40 cm), ki se razteza na dolžini približno 25 m (Hrobat Virloget 2021, slika 1). Na zahodni strani se nasip zaključuje z že omenjeno vzpetinico, ki predstavlja zahodni rob prispevnega zaledja jezera. Na južni in jugovzhodni strani nasipa je njegov sestavni del 8 velikih skalnatih blokov iz apnenca, ki se raztezajo na dolžini približno 12 m (Medeot, Crevato in Margon 2021, slika 5). Omenjeni apnenčasti bloki so trdno pritrjeni v tla in že tudi korozijsko razjedeni, kar priča o njihovi starosti. V nasipu so opazni tudi manjši bloki flišnega peščenjaka.

Je možno, da so uporabniki vodnega vira prepoznali hidrološko posebnost lokacije (stalni dotok vode) ter z izgradnjo nasipa skušali povečati zmogljivost vodnega vira in s tem bistveno povečati naravni obseg kotanje ter razpoložljivo količino vode? Ob ogledu 5. 1. 2021 je bila obala jezera od apnenčastih blokov oddaljena približno 4 m, od odtočnega kanala pa 2 m. O vložnem trudu v urejanje infrastrukture vodnega vira pričajo ravno apnenčasti bloki, ki so služili za utrjevanje brežine jezera. Na drugih delih nasipa jih ni opaziti, kar pa ne izključuje možnosti, da so pokriti s prstjo.



Omenjeni bloki so bili na to območje prineseni (pripeljani) od drugod, saj je na tem območju kamninska zgradba flišna. Najbližji apnenci se nahajajo najmanj 150 višinskih metrov nižje. Še eno zanimivo človeško strukturo skriva omenjena lokacija: to je nekakšen odtočni kanal na jugovzhodni strani jezerske kotanje, ki se začne ravno pri najbolj jugovzhodno ležečem apnenčastem bloku. Kanal, ki je usmerjen proti gozdni cesti na jugu, je dolg približno 12 m. Je nemara šlo za nekdanji prelivni kanal ali kakšno drugo obliko vodne infrastrukture?

Apnenčasti drobir različne velikosti, tudi večje skale, opazimo na širšem območju še v višji legi, na poti proti gradišču Ajdovščina in znotraj nekdanjega naselja. Najbrž je na ovršju Brkinov primanjkovalo kakovostnega gradbenega materiala – tudi danes je kamninskih izdankov (potencialnih kamnolomov) zelo malo in obstoječi so v glavnem povezani z useki ob gozdnih cestah, ki pa v času gradnje Ajdovščine niso obstajale – in tako so nekdanji prebivalci Ajdovščine uporabili gradivo, ki je bilo zanje najlažje dosegljivo, četudi so ga pridobivali v nižjih legah in so ga morali na vzpetino tovoriti. Brez dvoma so poznali tudi razlike v mehanskih značilnostih med peščenjakom in apnencem (predvsem trdnosti in obstojnosti) in zato so premišljeno izbirali, v katerih primerih kot gradbeni material uporabiti eno in kdaj drugo kamnino. Teorijo uporabe najlažje dostopnega gradiva potrjuje tudi primer gradišča Draga, vzhodno od Ilirske Bistrice, na katerem najdemo različno velike bloke flišnega peščenjaka na apnenčastih tleh, kakšnih 100 višinskih metrov nad flišem. Gradišče je datirano v enako obdobje kot Ajdovščina (Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije 2020), po ohranjenosti pa se s slednjo ne more niti približno primerjati.

Z Jezerom so povezana različna pripovedovanja, skrivnostne zgodbe, ki nakazujejo na obstoj predkrščanskega kulta, povezanega z njim, izpričane pa so tudi krščanske procesije na Jezero, ki so bile usmerjene v izganjanje poosebljenega zla, ki pošilja nad Rodičane nevihte s smrtonosnimi strelami (Hrobat Virloget 2021). Prav mogoče je, da je na območju Rodika, v primerjavi z okolico, pojavnost močnih neviht s spremljajočimi pojavi, med katerimi je najzanimivejša, toda tudi najsmrtonosnejša ravno strela, večja in da gre tu iskati razloge za obstoj zapisanih pripovedovanj o nadnaravnem dogajanju. To bi lahko dokazali z zemljevidom prostorske razporeditve trenutnih razelektritev v ozračju, ki bi morda pokazal večjo gostoto udarov strel na območju Rodika. Tu se namreč relief hitro dvigne v višje lege Brkinov, kar za vlažne zračne mase, ki običajno prihajajo z zahoda, pomeni oviro, hitri prisilni dvig, intenzivno adiabatno ohlajanje, več sproščene energije v krajšem času in zato pojav intenzivnih padavin s spremljajočimi neviht-

nimi pojavi, med njimi strelo. Podatki o udarih strel so na voljo, poseduje jih Elektroinštitut Milana Vidmarja iz Ljubljane, toda so plačljivi in v tej raziskavi niso bili uporabljeni.

### ***Kobilja glava***

Kobilja glava leži na sorazmerno uravnanem slemenu, ki se z Ajdovščine spušča približno proti severovzhodu; od njenega vrha je območje oddaljeno približno 640 m. Predel zaznamuje osamela apnenčasta skala, ki po obliki spominja na kobiljo glavo (Hrobat Virloget 2021, slika 6). Skala svetle barve je popolni tujek na temnejši flišni kamninski podlagi, ki je na tem delu prekrita s prstjo in ne izdanja na površino. Skala je bila semkaj prinesena s posebnim razlogom in delno zasuta, da se onemogoči njeno premikanje. Ni pa trdno pričvrščena, ob udarcu se zatrese, kar pomeni, da bi jo lahko izkopali. Skala označuje tromejo katastrskih občin Rodik, Dane in Podgrad, saj na tem območju ni nobene druge dominantne točke oziroma objekta za označitev meje. Ime Kobilja glava je zapisano na Temeljnem topografskem načrtu merila 1 : 5.000, kjer je v bližini označena višina 691,5 m. Zanimivo je, da je na vojaškem zemljevidu habsburškega imperija tretje izmere merila 1 : 25.000 z rdečim krogcem označena točka na Kobilji glavi (ime ni prikazano) z zapisano višino 697 m. Na zemljevidu Franciscejskega katastra naletimo na ime Kobilja Glava.

O Kobilji glavi obstojijo različne strašljive pripovedi, povezane z mejnim značajem območja, ki naj bi prebivalce odvrčal od zadrževanja na tem mestu oziroma prehajanja preko meje (Hrobat Virloget 2021). To je gotovo povezano z gospodarjenjem oziroma pravicami izkoriščanja zemljišč v lasti posameznega naselja in gospodarstvom (ekonomijo) kmetij iz časov, ko je bila vsakoletna pridelava zadostnih količin hrane in drugih dobrin, ki jih dajejo zemljišča (na primer les), nezanesljiva in bi lahko izraba zemljišč s strani nezakonitih uporabnikov vodila v ekonomsko osiromašenje zakonitih lastnikov oziroma uporabnikov zemljišč, v skrajnem primeru lahko tudi v lakoto ter s tem povezane spore.

Na podoben način, sicer z lepo oblikovanim mejnikom iz apnenca, je označeno vozlišče katastrskih občin Rodik, Artviže in Podgrad na slemenu, ki poteka med Ajdovščino in Artvižami ter predstavlja razvodnico med Ločico, ponikalnico v slepi dolini Brezovica v Podgrajskem podolju (južno), in Sušico, pritokom Reke (severno). Tromeja se imenuje Križen drev (Medeot, Crevato in Margon 2021). Na Državni topografski karti Slovenije 1 : 25.000 in 1 : 50.000 se pojavlja kot Križandrev, z višino 797 m. Kot B. Krischno Berdo je mesto označeno na vojaškem zemljevidu habsburškega imperija

prve izmere, merila 1 : 75.000, ter kot Krishno Drevo na zemljevidu Franciscejskega katastra. Na drugih vojaških topografskih zemljevidih habsburškega imperija ter na novejših zemljevidih se na tem območju pojavlja ime vzpetinice Trlica, s prikazano višino 797 m.

### **Pod lisičino – na stiku fliša in apnenca**

Še eno mejno območje na ozemlju rodiške mitske krajine je povezano s strašljivim pripovednim izročilom. To je območje Pod lisičino, kjer naj bi na tromeji naselij Rodik, Dane pri Divači in Kačiče-Pared divjala mitska šembilja, ki naj bi v skali Pod lisičino »pustila sledove kolesnic« in »luknjo za rep od hudiča« (Hrobat Virloget idr. 2020). Na zemljevidu franciscejskega katastra se oznaka Pod Liscizno sicer pojavlja približno 400 m severozahodno, obravnavana lokacija pa leži v dolini potoka približno na sredi med napisoma Douze Erbido in Na Berze na omenjenem zemljevidu.

Območje v bližini šembiljine skulpture je naravnogeografsko zelo zanimivo, saj ravno tu poteka litološka meja med nekoliko mlajšim in višje ležečim flišem Brkinov ter nekoliko starejšim in nižje ležečim apnencem Krasa oziroma Podgrajskega podolja. V strugi potoka je opazen tudi stratigrafski prehod apnencev preko laporovca v flišni peščenjak.

Geomorfološko gledano gre za območje kontaktnega krasa, kjer se pojavljajo številni in zelo različni geomorfološki pojavi, katerih nastanek je povezan tako s procesi erozijskega delovanja tekoče vode na flišu in apnencu kot s korozijo oziroma raztapljanjem apnenca. In ravno součinkovanje oziroma preplet različnih geomorfoloških procesov je botroval nastanku nekaterih zanimivih reliefnih oblik.

Območje strašljivih pripovedi leži na sotočju potokov, ki pritekata s fliša. Levi pritok priteče z juga in ima večje porečje, desni je krajši in priteka z vzhoda. Oba imata povirje v flišnih kamninah, vendar pa levi potok približno 100 m pred sotočjem že preide v apnenec, od sotočja dalje pa potok, ki je na zemljevidu Franciscejskega katastra poimenovan Pottok Leozishino, odteka proti severu in severozahodu ravno po meji med flišem (vzhodno) in apnencem (zahodno). Prispevno zaledje obeh potokov predstavlja območje, ki je na zemljevidu Franciscejskega poimenovano Douce Erbido, na Temeljnem topografskem načrtu merila 1 : 5.000 pa Devce. Ob terenskem ogledu 5. 1. 2021 (mokro obdobje) je voda tekla v strugi desnega pritoka (teče v flišu), medtem ko je bila struga levega pritoka na apnencu suha. Očitno je, da voda potoka ponika gorvodno na prehodu z vododržnega fliša na prepustne apnenca. V apnenčastem koritu struge levega pritoka so korozijski žlebovi, po nastanku enaki tistim, ki jih bomo obravna-

vali v nadaljevanju. V koritu obeh pritokov so flišni sedimenti, ki so zelo slabo zaobljeni in so po obliki grušč, kar priča o kratki transportni poti.

Najprej pa razložimo nastanek »hudičevega stola z luknjo za rep« (Hrobat Virloget idr. 2020), ki se nahaja na čelu delno razgaljenega apnenčastega sklada. Dolžina čela sklada je približno 15 m, njegova največja debelina pa približno 70 cm. Sklad apnenca se proti severu zaključuje ravno na sotočju zgoraj omenjenih potokov. V čelu sklada je več vdolbin, ki so se nastale s procesom pospešene korozije apnenca na območju večje razpokanosti kamnine. Največja polkrožna vdolbina je tista, ki je povezana s pripovednim izročilom. Nastanek omenjenih oblik bi bil lahko povezan tudi s stalnim in enakomernim pretakanjem vode preko sklada ravno na teh mestih »šibkosti«, kar je v primerjavi s preostankom čela sklada omogočilo neprekinjen proces raztapljanja in s tem hitrejšo zadenjsko umikanje čela sklada. Povsem mogoče je, da je potok v geološki preteklosti, ko je stik med flišem in apnencem potekal nekoliko zahodneje, tekkel preko že omenjenega sklada apnenca in morda daljše obdobje tudi ponikal v luknji (pokrito z rešetko), ki se nahaja v neposredni bližini šembiljine skulpture. Vhod povsem navpične ponorne luknje je v skladu apnenca, ki leži neposredno pod skladom s prej omenjenimi korozijskimi vdolbinami. Globina ponora je približno 2 m, premer pa 1 m.

Med geomorfološkimi pojavi na tem območju so zanimive kamninske strukture na stiku fliša in apnenca, preko katerih teče potok. Strmec potoka je v primerjavi z območjema gorvodno in dolvodno na tem delu bistveno večji, erozija je prevladujoči geomorfni proces in struga potoka je na razdalji nekaj deset metrov ujeta v živo skalno dno. Na istem skladu apnenca, v katerem je že omenjeni ponor, se pojavljajo zelo zanimivi, več metrov dolgi žlebiči oziroma žlebovi (»sledovi kolesnic ognjene kočije«), nastali s korozijskim delovanjem polzeče vode. Dolžina razgaljenega sklada apnenca je približno 30 m in širina približno 10. Apnenčasti sklad vpada v smeri vzhoda in pod kotom približno 23°. Sklad apnenca je v večjem delu neporaščen, površina je zglajena, kar dokazuje, da ga je oblikovala tekoča voda, ki je z manjšimi delci, ki jih je nosila s sabo, kamnino zgladila. Na območjih brez stalnega toka vode je po skalni površini polzeča voda oblikovala že omenjene korozijske žlebove. Njihova oblika kaže, da bi lahko nastali tudi s korozijo pod pokrovom preperine v času, ko so bili apnenčasti skladi prekriti s flišnimi naplavinami in je voda počasi polzela ob stiku preperine in apnenca ter slednjega raztapljala.

Geomorfološki razvoj doline potoka na stiku fliša in apnenca, ki ima v tem delu obliko manjše soteske, si predstavljamo, s postopnim prestavlja-



**Slika 3** Potok vrezuje strugo na stiku apnenca in fliša (a); lega kamninskih skladov in različna odpornost fliša in apnenca na erozijo sta ustvarila izrazit asimetričen prečni profil doline (b) (avtor fotografij Gregor Kovačič)

njem struge potoka proti vzhodu. V geološki preteklosti je potok tu verjetno tekkel nekoliko zahodneje, na takratnem stiku fliša (morda tudi flišnih naplavin) in apnenca. Ker je fliš mehansko zelo slabo odporna kamnina, se površje v njem v primerjavi z apnencem znižuje hitreje. Zaradi erozijskega delovanja potoka je bil fliš odstranjen in razgalili so se apnenčasti skladi, ki vpadajo proti vzhodu. Nagib apnenčastega sklada je tekočo vodo silil, da erozijsko hitreje spodjeda desni breg in na ta način se je struga potoka vedno bolj pomikala v fliš Brkinov. Enak proces poteka tudi danes in učinki intenzivnega erozijskega spodjedanja flišnih kamnin na stiku z apnencem, na desnem bregu struge, so opazni v zajedi (manjšem spodmolu) na flišni steni (slika 3a). Zaradi pomikanja struge proti vzhodu se površina apnenčastega sklada veča. V tem delu je prečni profil doline potoka izrazito asimetričen in strmejši na flišni strani, medtem ko je nagib pobočja na zahodni strani položnejši, saj sledi vpadu apnenčastega sklada (slika 3b).

V strugi potoka nad »šembiljinimi« žlebovi opazimo dve zanimivi prečni strukturi, zgrajeni iz zloženih kamnov apnenca. Na prvi pogled objekta grajene vodne infrastrukture delujeta kot protierozijska pregrada, z namenom zadrževanja plavja, ki bi lahko povzročalo škodo dolvodno. Prisotnost organskih naplavin v strugi nakazuje, da sta oba pritoka hudourniškega značaja. Objekta sta višine 0,5 in 1 m. Nekoliko dolvodno, na območju, kjer se dolina združenega potoka že nekoliko razširi, sta še dve podobni pregradi, večja je dolga približno 10 m in visoka 1 m. Ker pa v spodnjem toku potoka ni njiv ali drugih kakovostnih kmetijskih zemljišč, je možna tudi razlaga, da so se omenjeni objekti nekoč uporabljali kot vodni zbiralniki v suhi polovici leta. Na širšem območju Devc in Treščin so bili nekoč po-

leg pašnikov tudi rodiški vinogradi (prikazani so tudi na zemljevidu Franciscejskega katastra). Kasneje, po napadu trtne uši (najverjetneje na prehodu iz 19. v 20. stoletje), vinogradov niso več obnovili, na terasah so ohranili travnike, zasajeno so imeli tudi različno sadje. Voda v zbiralnikih naj bi se tako uporabljala za zalivanje (osebna komunikacija z Jasno Majdo Peršolja, 2020). Grajeni vodni infrastrukturi na območju rodiškega mitskega parka bomo več pozornosti posvetili v prihodnjih raziskavah, zato zaključek o namenu pregrad ostaja odprt.

## Sklep

Raziskava je pokazala, kako geografsko zanimivo in bogato je območje rodiške mitske krajine. V prispevku smo z geografskega vidika in z uporabo geografskih raziskovalnih metod razložili prisotnost nekaterih zanimivih naravnih in antropogenih pojavov ter skušali razložiti izvor z njimi povezanega pripovednega izročila.

Terenski pregled območja, ki je zajel zgolj nekatere, bolj poznane in zanimivejše, lokacije na območju Rodika, je pokazal veliko številčnost in pisanost tako naravnih elementov pokrajine (geološki, geomorfološki, hidrološki) kot elementov kulturne pokrajine – predvsem so zanimivi objekti grajene vodne infrastrukture – in obojim bi morali v prihodnje posvetiti več pozornosti ter morda najposebnejše uvrstiti v register naravnih vrednot ali register kulturne dediščine.

## Literatura

- Bleiweis, J. 1859. »Ozir po domovini: Rodik in pa Ajdovščina nad Rodikom.« *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 31. avgust.
- Gams, I. 2004. *Kras v Sloveniji v prostoru in času*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Hrobat Virloget, K. 2021. »Mitska krajina: razmisleki in smernice za mitski park.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 17–55. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Hrobat Virloget, K., J. Đurkin Badurina, E. Rudan, N. Brubnjak, Š. Šedivy, E. Mihalič, N. Iskra, E. Matijašič in A. Plestanjak, ur. 2020. *Mitski park: priročnik za izobraževanje; skupna čezmejna turistična destinacija za ohranjanje, varstvo in promocijo dediščine mitske pokrajine območja*. <http://mitski-park.eu/wp-content/uploads/2020/09/FINAL-Prilo%C4%8Dnik207A6120697A6F627261C5BE6576616E6A65202D204D6974736B69207061726B2E706466.pdf>.
- Jurkovšek, B., B. Cvetko Tešović in T. Kolar-Jurkovšek. 2013. *Geologija Krasa*. Ljubljana: Geološki zavod Slovenije.
- Jurkovšek, B., M. Toman, B. Ogorelec, L. Šribar, K. Drobne, M. Poljak in L.

- Šribar, 1996. *Formacijska geološka karta južnega dela Tržaško-Komenske planote 1 : 50.000: kredne in paleogenske kamnine*. Ljubljana: Inštitut za geologijo, geotehniko in geofiziko.
- Kladnik, D., F. Lovrenčak in M. Orožen Adamič, ur. 2005. *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kranjc, A., M. Bijuklič in M. Žalik Huzjan. 1997. *Kras: Slovene Classical Karst*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Medeot, M., M. Crevato in A. Margon. 2021. »Arheologija spomina.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 123–146. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Perko, D., in M. Orožen Adamič, ur. 1998. *Slovenija, pokrajine in ljudje*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Pleničar, M., A. Polšak in D. Šikić. 1973. *Tolmač za list Trst: L 33–88; Socialistična federativna republika Jugoslavija, osnovna geološka karta, 1 : 100.000*. Beograd: Zvezni geološki zavod.
- Rutar, S. 1895. »Završniška gosposčina na Krasu.« *Izvestija Muzejskega društva za Kranjsko 5 (6)*: 213–228.
- Senegačnik, J. 2012. *Slovenija in njene pokrajine*. Ljubljana: Modrijan.
- Stepišnik, U. 2011. *Reliktne vršaji kontaktnege krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Stepišnik, U., L. Černuta, M. Ferk in P. Gostinčar. 2006. »Reliktne vršaji kontaktnege krasa severozahodnega dela Matarskega podolja.« *Dela 28*: 29–42.
- Šikić, D., in M. Pleničar. 1975. *Tumač za list Ilirska Bistrica: L 33–89; Socialistična federativna republika Jugoslavija, osnovna geološka karta 1 : 100.000*. Beograd: Savezni geološki zavod.

### **Rodiška mitska krajina: geografski vidik**

Prispevek obravnava zanimive naravne in antropogene pojave na območju rodiške mitske krajine. Namen prispevka je z geografskega vidika in z uporabo geografskih raziskovalnih metod pojasniti: (1) prisotnost nekaterih zanimivih objektov materialne (naravne in antropogene) dediščine in (2) procese, ki so vplivali na njihov nastanek, ter (3) izvor z njimi povezanega pripovednega izročila. Raziskava temelji na preučevanju digitalnih kartografskih virov, tako topografskih zemljevidov iz različnih obdobij in različnih meril kot tudi Franciskejskega katastra, preučevanju lidarskih posnetkov površja in na izsledkih terenskega dela, ki je bilo opravljeno dvakrat: enkrat v času daljšega obdobja brez padavin in enkrat v deževnem obdobju, kar je pomembno zlasti z vidika preučevanja vodnega pojavnega Jezera. Za izmero dimenzij naravnih pojavov, predvsem Jezera, so bili uporabljeni preprosti terenski pripomočki (meter) in aplikacija za pametne telefone Input, ki je namenjena zajemanju prostorskih podatkov na terenu in omogoča nji-

hovo kasnejšo obdelavo v geografskih informacijskih sistemih. Prispevek se osredotoča na izbrane »skrivnostne« naravne pojave in človeške strukture ter pripovedovanja, povezana z njimi. Največ pozornosti je namenjenih vodnemu pojavu Jezero, jugozahodno od vzpetin Ajdovščina in Čuk. Gre za naravni vodni objekt, kjer se voda zaradi posebne lege skladov flišnih kamnin podzemeljsko steka v kotanjo. Hidrološko posebnost kotanje so ljudje prepoznali in območje utrdili z nasipom, katerega del so tudi »nenavadni« bloki apnenca, ki so bili semkaj preneseni (pripeljani). Pozornost vzbuja dejstvo, da vodni objekt ni označen na nobenem zemljevidu. Zgolj na Temelnjem topografskem načrtu merila 1 : 5.000 se pojavlja ledinsko ime Jezero. Podobno glede zapisa imena velja tudi za vzpetino Ajdovščina. Oboje priča o posebnem pomenu obeh območij in izkazuje spoštovanje do tega prostora. Zanimivi so objekti in grozljive pripovedi, povezane s t. i. mejnimi območji med katastrskimi občinami ali naselji, kot sta recimo Kobilja glava, Križen drev in Pod Lisičino. Na območju slednje je zgoščenih veliko geoloških, geomorfoloških in hidroloških pojavov, ki burijo človeško domišljijo. »Hudičev stol z luknjo za rep« je korozijska vdolbina, nastala z raztapljanjem na čelu apnenčastega sklada, medtem ko so »sledovi kolesnic ognjene kočije« nastali s korozijskim delovanjem polzeče vode po nagnjenem in razgaljenem skladu apnenca. Terenski pregled območja rodiške mitske krajine je razkril veliko pisanost naravnih in grajenih elementov pokrajine in obojim bi morali v prihodnje posvetiti več raziskovalne pozornosti.

### **Mythical Landscape of Rodik: Geographical Aspect**

The article deals with interesting natural and anthropogenic phenomena in the area of The mythical landscape of Rodik. By using geographical research methods, the purpose of this paper is to explain from a geographical point of view: (1) the presence of some interesting features of material (natural and anthropogenic) heritage, (2) the processes that influenced their emergence and (3) the origins of their associated narrative tradition. The research is based on the study of digital cartographic sources, both, topographic maps from different periods and of different scales, as well as the Franciscan Cadastre, the study of of lidar-derived relief and the results of field work conducted on two occasions: the first time during a prolonged period without rainfall and the second time during the rainy season, which is especially important from the point of view of studying the water phenomenon of Jezero (Lake in translation). To measure the dimensions of natural phenomena, especially in the case of Jezero, simple field equipment (tape measure) and the 'Input' smartphone application were employed, which is used to capture spatial terrain data, which can then be processed using geographic information systems. The paper focuses on selected 'mysterious' natural phenomena, structures created by humans and the narratives associated with them. Most attention is paid to the hydrological phenomenon Jezero,



located southwest of the Ajdovščina and Čuk hills. It is a natural hydrological feature where water, due to the special position of flysch rock layers, recharges the pond in subsurface flow. People recognised this hydrological peculiarity of the basin and fortified it by an embankment, partly composed of 'unusual' blocks of limestone transported (brought) here from elsewhere. Attention is drawn to the fact that this hydrological object is not marked on any map. On the Basic Topographic Plan in scale of 1 : 5,000, the site is only referred to by the name of 'Jezero.' In terms of labelled name, the same applies to the hill Ajdovščina. Both cases testify to the special importance of these areas and show respect for them. There are interesting features and frightening stories related to the so-called border areas between cadastral municipalities or settlements, such as Kobilja Glava, Križen Drev and Pod Lisičino. In the area of the latter locality, there are numerous geological, geomorphological and hydrological phenomena that arouse people's imagination. The 'devil's chair with a tail opening' is a solution pan formed by the dissolution of the face of the limestone layer, while the 'traces of the wheels of a chariot of fire' are formed by the solution of trickling water flowing over inclined and exposed layer of limestone. Field research in the area of the mythical landscape of Rodik revealed a great variety of natural and constructed elements of the landscape which require more research in the future.

### **Mitski prostor Rodika: geografski aspekt**

Članak se bavi zanimljivim prirodnim i antropogenim fenomenima na području mitskog krajolika Rodik. Svrha ovog rada je, koristeći se geografskim istraživačkim metodama, objasniti s geografskog stajališta: (1) prisutnost pojedinih zanimljivih predmeta materijalne (prirodne i antropogene) baštine, (2) procese koji su utjecali na njihov nastanak i (3) podrijetlo povezano narativne tradicije. Istraživanje se temelji na proučavanju digitalnih kartografskih izvora, kako topografskih karata iz različitih razdoblja i različitih mjerila, tako i Franciskanskog katastra, proučavanju lidarskih snimaka reljefa i rezultata terenskog rada koji je obavljen u dva navrata: prvi put tijekom dužeg razdoblja bez padavina i drugi put tijekom kišne sezone, što je posebno važno sa stajališta proučavanja vodenog fenomena Jezero. Za mjerenje dimenzija prirodnih pojava, posebno Jezera, korištena su jednostavna terenska pomagala (mjerač) i aplikacija za pametne telefone »Input« koja je namijenjena prikupljanju prostornih podataka na terenu i omogućava njihovu kasniju obradu u geografskim informacijskim sustavima. Rad se usredotočuje na odabrane »tajanstvene« prirodne pojave in čovjekove strukture i narative povezane s njima. Najviše se pažnje posvećuje hidrološkom fenomenu Jezero, smještenom jugozapadno od brda Ajdovščina i Čuk. Riječ je o prirodnom hidrološkom objektu gdje voda, zbog posebnog položaja slojeva flišnih stijena, teče pod zemljom i slijeva se u malu kotlinu. Ljudi su

znali prepoznati hidrološku osobitost kotline, stoga je ovo područje utvrđeno nasipom djelomično sastavljenim i od »neobičnih« blokova vapnenca prenesenih (dovezenih) ovamo iz drugih područja. Pozornost pobuđuje činjenica da ovaj hidrološki objekt nije označen ni na jednom zemljovidu. Na Osnovnom topografskom planu u mjerilu 1 : 5000, kao naziv lokaliteta pojavljuje se samo naziv »Jezero«. U pogledu pisanja naziva, isto se odnosi i na brdo Ajdovščina. Oba slučaja svjedoče o posebnoj važnosti ovih područja i prema njima iskazuju poštovanje. Zanimljivi su predmeti i zastrašujuće priče vezane uz takozvana granična područja između katastarskih općina ili naselja, kao što su Kobilja glava, Križen drev i Pod Lisičino. Na području potonjeg lokaliteta koncentrirani su brojni geološki, geomorfološki i hidrološki fenomeni koji pobuđuju maštu ljudi. »Vražja stolica s otvorom za rep« je korozivna šupljina nastala otapanjem na čelu vapnenačkog sklada, dok su »tragovi kotača vatrene kočije« nastali korozivnim djelovanjem puzanja vode po izloženoj i nagnutim slojem vapnenca. Terenskim istraživanjem područja mitskog krajolika Rodik otkrivena je velika raznolikost prirodnih i izgrađenih elemenata krajolika kojima bi ubuduće trebalo posvetiti više istraživačke pozornosti.

# Arheologija spomina: primer Rodika

## **Massimo Medeot**

*Društvo Limes arheologija prostora*  
massimo1938@gmail.com

## **Mario Crevato**

*Društvo Limes arheologija prostora*  
m.crevato@gmail.com

## **Alja Margon**

*Društvo Limes arheologija prostora*  
amargon77@gmail.com

## **Uvod**

Območje Brkinov in Matarskega podolja je bilo poseljeno že v prazgodovini, vendar je do kolikor toliko stalne poselitve najverjetneje prišlo šele v predzgodovini. Iz tega obdobja izhajajo tudi prve znane utrdbe na tem območju. Šlo je predvsem za t. i. gradišča z enim ali več obrambnimi nasipi, ki so zaradi svojih mogočnih ostankov pritegnila pozornost raziskovalcev že v 19. stoletju. V tej točki velja nujno omeniti Carla de Marchesettija, ki je gradiščem s tega območja namenil celo knjigo (1903).

Po osvojitvi s strani Rimskega cesarstva in posledični romanizaciji prebivalstva so nastala nova naselja in obrambe strukture, predvsem pa razvejano cestno omrežje, ki se je deloma opiralo tudi na že obstoječe predzgodovinske poti. Proti koncu rimskega obdobja, torej v pozni antiki, pa je prišlo tako do ponovnega poseljevanja predzgodovinskih kot tudi do nastanka novih utrjenih naselij. Na podlagi arheoloških in ustnih virov lahko sklepamo, da je tak tip poselitve trajal več stoletij, tj. vsaj do začetka zgodnjega srednjega veka.

V pričujočem sestavku namerava društvo Limes – arheologija prostora predstaviti arheološka najdišča na območju Mitskega parka Rodik. Park namreč v sebi skriva številne ostaline iz preteklih zgodovinskih obdobj, ki so pestre tako po starosti nastanka kot tudi po tipologiji.

## **Metodologija**

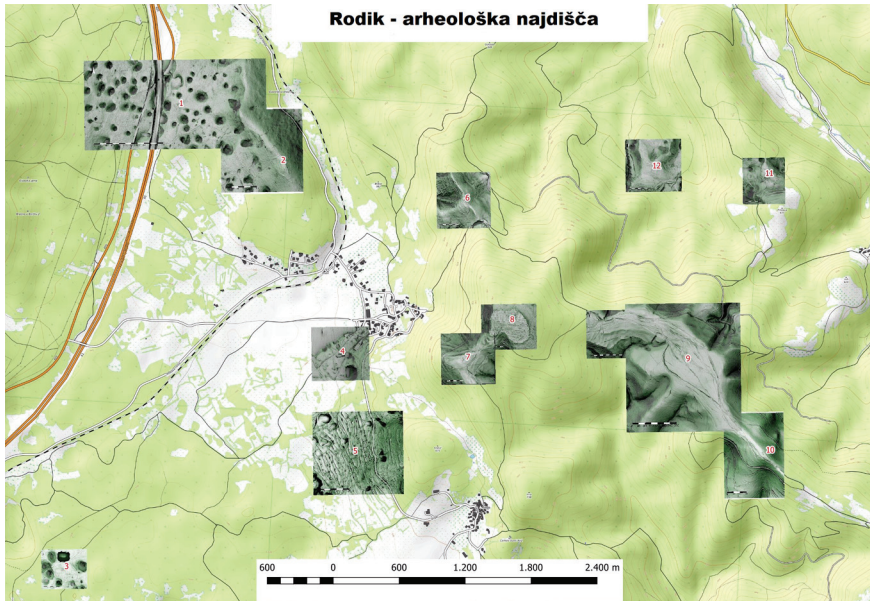
Pri pisanju tega sestavka smo se sicer opirali na »klasične« bibliografske in kartografske vire, vendar se je na koncu izkazala za ključno obdelava



in uporaba podatkov, pridobljenih s pomočjo metode lidar (iz angleškega *Light Detection And Ranging*, v dobesednem prevodu svetlobno zaznavanje in merjenje).<sup>1</sup> Ta metoda omogoča izredno natančno merjenje zemeljskega površja s pomočjo posebnih laserjev in sprejemnikov, nameščenih na letalo, helikopter ali dron. Laserski žarek je usmerjen proti tlam in se od njih odbija. Čas, ki je potreben, da se odboj oddanega žarka vrne do sprejemnika, omogoča izredno natančen izračun razdalje od tal. S pomočjo sistema GPS je nato mogoče natančno določiti tridimenzionalne koordinate vsake izmerjene točke. S pomočjo lidarja je tako mogoče dobiti jasno sliko zemeljskega površja in vseh »tujkov«, ki se nahajajo na njem. Ker lahko laserski žarek prodre tudi skozi vegetacijo, lidar omogoča natančno kartiranje tudi močno zaraščenih območij.

Lidar se je na področju Rodika izkazal za izredno dragocen pripomoček. Klasični letalski in satelitski posnetki namreč raziskovalcu ne omogočajo zadovoljivega vpogleda v situacijo na terenu, saj je območje pretežno poraščeno z gozdom. Lidar deluje vegetaciji navkljub in izkušenemu raziskovalcu omogoča, da opazi vse posebnosti na zemeljski površini in tako postane dragoceno orodje za izvajanje arheoloških raziskav. S pomočjo lidarja je namreč mogoče jasno določiti tako izbočene (ostanki zidov, gomil, nasipov) kot tudi vbočene (jarki, poglobitve, prekopi) strukture antropogenega izvora (Mlekuž 2012). Pri interpretaciji posameznih površinskih struktur pa je seveda potrebna velika mera samokritičnosti, saj se rado zgodi, da neizkušen raziskovalec strukturo povsem naravnega izvora zamenja za delo človeških rok. Seveda pa ima tudi ta metoda svoje omejitve. Meritve so tako manj natančne na območjih, ki so geološko gledano mlajšega izvora, še posebej, če so poleg tega prekrita še z gozdom. Na žalost spadajo Brkini zaradi svoje flišnate narave in zaraščenosti ravno v to kategorijo. Problem smo rešili s temeljito dodatno reelaboracijo sicer javno dostopnih podatkov. Istočasno z računalniško elaboracijo je potekalo tudi preverjanje dejanskega stanja na terenu. To večkrat odstopa od opisov v bibliografskih virih, ki so včasih že kar spoštljive starosti. Vzrok so tako novejši antropogeni posegi kot tudi pomanjkljivosti in nenatančnosti v samih zapisih. Poleg tega je potrebno upoštevati tudi, da je v zadnjih 100 letih naravno okolje na območju Krasa in Brkinov doživelo nadvse dramatično preobrazbo.

<sup>1</sup> Lidarski posnetki za celotno Slovenijo so javno dostopni na spletni strani Agencije Republike Slovenije za okolje ([http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas\\_Okolja\\_AXL@Arso](http://gis.arso.gov.si/atlasokolja/profile.aspx?id=Atlas_Okolja_AXL@Arso)). Od tam smo vzeli tako izvirne podatke kot tudi nekatere posnetke, ki smo jih uporabili v tem sestavku.



**Slika 1** Lidarski prikaz obravnavanih lokacij na topografski karti (1 – zaporni zid Gabrova stran, 2 – gradišče Gabrova stran, 3 – gradišče Debela griža, 4 – ledina Krvice, 5 – ledina Grubelce, 6 – Tabor, 7 – Čuk, 8 – gradišče Ajdovščina, 9 – ledini Njivice in Vrhule, 10 – Križen drev, 11 – Pristava, 12 – Mešuce)

Nekoč gola pokrajina je zaradi pogozdovanja, opuščanja kmetijstva in odseljavanja prebivalstva dandanes večinoma prekrita z gozdom. Drevesa in grmičevje ne samo da zakrivajo pogled na nekoč od daleč opazne razvaline, ampak z razraščanjem svojega koreninskega sistema tudi pospešeno uničujejo ostanke zidanih struktur.

V tem sestavku se bomo osredotočili predvsem na manj znana in manj raziskana arheološka najdišča znotraj Mitskega parku Rodik, ob tem pa seveda ne bomo zanemarili tudi tistih bolj znanih in bolj raziskanih.<sup>2</sup>

## **Spodnji del poti po Mitskem parku Rodik**

### **Zaporni zid Gabrova stran**

Zaporni zid Gabrova stran smo odkrili člani društva leta 2019. Objekt smo natančno preučili in o naših dognanjih poročali Zavodu za varstvo kulturne

<sup>2</sup> Pri raziskavah smo porabljali uradno kartografijo Republike Slovenije, ki je javno dostopna na spletni strani (<https://gisportal.gov.si/portal/apps/webappviewer/index.html>) in javno dostopno zbirko starih zemljevidov v okviru projekta Mapire (<https://mapire.eu/en/>).

dediščine (OE Nova Gorica), širša javnost pa z novim najdiščem do sedaj ni bila seznanjena. Zaporni zid se nahaja na območju, kjer so prisotni številni kraški pojavi, predvsem veliko število globokih vrtač. Suhih zidov na parcelnih mejah, ograd, kolovozov za dostop do parcel in drugih znakov ekonomske izrabe območja praktično ni. Iz Fanciscejskega katastra in iz dostopne avstrijske vojaške kartografije je razvidno, da vsaj od druge polovice 18. stoletja naprej na tem območju ni bil prisoten noben relevanten antropogen objekt in da je bilo koriščeno izključno kot gmajna, pašnik ali gozd. Možnost, da bi lahko šlo za moderen objekt, je torej izključena.

Ostanki zidu so na terenu večinoma slabo vidni. Verjetno je ravno to, poleg uničenja najdostopnejšega dolinskega dela zidu zaradi gradnje avtoceste, regionalne ceste in deloma tudi visokonapetostnega voda ter relativne oddaljenosti od naselij, botrovalo dejstvu, da zidu do sedaj še nihče ni opazil.

Po naših ocenah meri zid v dolžino približno 1.350 m. Pri tem nismo upoštevali uničenega segmenta. Na odsekih, kjer je najbolj ohranjen, sega v višino do 50 cm nad siceršnji nivo tal, spet drugod so njegovi ostanki v nivoju s tlemi, vendar je iz z mahom poraščenih kamnov vidna linearna struktura. Variabilna je tudi širina ostankov. Na odsekih, kjer je zid najbolj ohranjen, je njegova širina približno 2,5 m, kjer pa je bolj razvaljen, dosega širino do 4,5 m. Zid je bil sezidan iz večjih neobdelanih apnenčastih kamnov, ostankov malte pa nismo opazili.

Objekt teče v loku v smeri od zahoda proti vzhodu. Skrajna zahodna točka objekta se nahaja pod hribom Grmada, skrajna vzhodna točka pa se nahaja v sklopu arheološkega najdišča Gabrova stran. Graditelji zidu so odlično izrabili naravne danosti območja. Na nekaterih točkah so tako v zid vključene tudi večje na kraju naravno prisotne skale ipd., graditelji pa so koristno izrabili tudi prisotnost globokih vrtač, saj zid na več mestih teče čisto nad njihovim robom. Kar se same obrambne funkcije tiče, je iz terenskega ogleda več kot očitno, da je bil zid namenjen nadzorovanju prihodov s severa, torej iz smeri današnje Divače.

Približno 150 m severno od zapornega zidu smo med raziskavami opazili tudi manjšo zidano strukturo pravokotne oblike (10 × 15 m), za katero mislimo, da bi bila lahko tako kot zid antičnega izvora. Na to nas napeljujeta tako bližina zidu kot tudi sama tehnika gradnje. Ostanki zidov segajo v višino do 30 cm nad siceršnji nivo tal in so široki 2–2,5 m. Tehnika gradnje je enaka kot pri zapornem zidu.

Domnevamo, da gre za ostanke predzgodovinskega ali antičnega zapornega zidu. Kljub odsotnosti relevantnih arheoloških najdb, ki bi omogočale



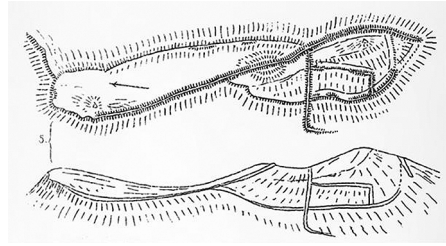
**Slika 2** Zaporni zid Gabrova stran (avtor fotografije Društvo Limes)

natančno datacijo objekta, menimo, da lahko na tem mestu postavimo več hipotez. Razsežnost in oblika ohranjenih struktur dajeta misliti, da gre za objekt predzgodovinskega izvora (železna doba), vendar glede na naj-novejša arheološka odkritja na območju Notranjske tudi ne gre izključiti možnosti, da izhaja iz rimskega obdobja. Vsekakor pa povsem izključujemo možnost, da bi lahko bili ostanki mlajši, torej srednjeveški, novoveški ali celo sodobni. Ne samo zaradi načina gradnje in slabe ohranjenosti, ampak predvsem zato, ker o morebitnih tovrstnih strukturah ni najti sledi ne v kartografiji ne v pisnih virih, ravno tako pa potek zidu ne sledi katastrskim, srenjskim ali občinskim mejam.

### **Gabrova stran (EŠD 7281)**

*Prazgodovinsko gradišče z ohranjenim obrambnim okopom. Notranjost je zakrasela, ohranjenost kulturne plasti ni znana. Lokacija grobišča ni znana. Datacija: pozna bronasta doba, železna doba.<sup>3</sup>*

<sup>3</sup> Uradne opise arheoloških najdišč smo povzeli po Registru kulturne dediščine, ki je javno dostopen na spletni strani (<https://www.gov.si/teme/register-kulturne-dediscine>).



**Slika 3**

Marchesettijeva risba gradišča  
Gabrova stran (Marchesetti 1903, 80)

»Na Tretjem vrhu je bil enkrat velik grad« (Peršolja 2000, 45). Gradišče na hribu Gabrova stran (kota 609) je arheologom relativno dobro poznano. Da je na tem kraju zraslo veliko utrjeno naselje, ne preseneča. Naravni pogoji – dominanten položaj na vrhu vzpetine, prepaden teren na severnem in zahodnem delu, ki omogoča učinkovito obrambo, in prisotnost vodnih virov v neposredni bližini – so naravnost idealni.

Preučeval in kartiral ga je že Marchesetti, ki ga je opisal s sledečimi besedami (1903, 79–80):<sup>4</sup>

Gradišče obsega tri vrhove in je torej nezanemarljive velikosti. V dolžino meri 500 metrov, široko pa je od 60 do 100 metrov. Njegova zgradba je dokaj zapletena in je precej različna od splošno razširjenega tipa. Južna vrhova sta obkrožena z obrambnim okopom, ki je dolg 550 metrov, visok od 0,5 do 1 metra in širok od 6 do 15 metrov. Na nekaterih kratkih odsekih okopa ni. Tako ograjeno območje deli na dva dela izrazit prečen nasip, ki se nadaljuje še kakšnih 40 metrov vzdolž brežine izven gradišča. Na zahodni strani so opazni ostanki še enega notranjega nasipa, ki pa je precej manj izrazit. Vzdolž hrbta, ki se nežno vzpenja proti severnemu vrhu, je na zahodni strani dobro viden 210-metrski obrambni okop. Na vzhodni strani, kjer je brežina zelo strma, je obrambni okop prisoten le v sledih.

Celotno območje je bilo tekom 20. stoletja predmet intenzivnega vojaškega utrjevanja. Med prvo svetovno vojno so gradišče tako prepredli strelski jarki in manjši utrjeni položaji, gradnja vojaških objektov pa se je nadaljevala tudi v kasnejših obdobjih. Na žalost je bil pri tem uporabljen material, ki je bil najbolj pri roki, tj. kamenje iz obrambnih okopov gradišča. Zaradi tega so strukture, ki so bile pred dobrimi sto leti še dobro vidne,

<sup>4</sup> Marchesetti gradišče poimenuje »castelliere di Cacice«. Iz italijanščine prevedla Alja Margon.



močno poškodovane. Dandanes lahko na terenu ostanke gradišča prepozna le pozoren opazovalec.

Gabrova stran oz. utrdba na Tretjem vrhu je pustila sledi tudi v ustnem izročilu. Domačini govorijo, da je na Tretjem vrhu nekoč stal mogočen grad, v njem pa da je živel bogat in lakomen grof (Peršolja 2000).

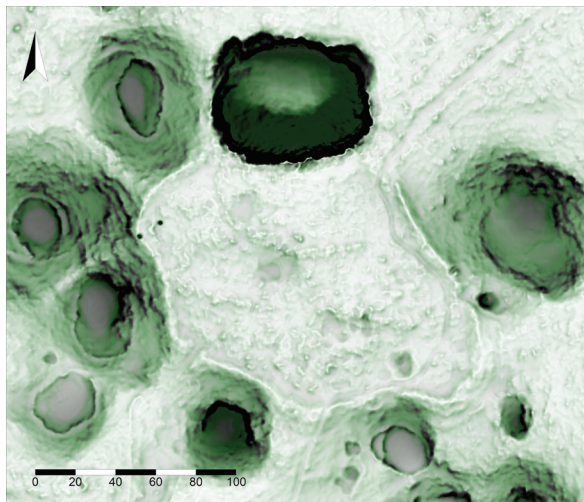
### **Gradišče Debela griža in bližnja jama z arheološkimi najdbami iz rimskega obdobja (EŠD 7278)**

*Prazgodovinska utrjena naselbina, postavljena v nižini sredi osmih kraških vrtač. Naravno obrambno lego dopolnjuje v celoti ohranjen kamnit obrambni okop izjemnih dimenzij. Severno od naselbine je spodmol (kevderc) z rimskodobnimi sledovi poselitve. Datacija: pozna bronasta doba, železna doba, rimska doba.*

Gradišče Debela griža je Marchesetti (1903, 80) opisal s sledečimi besedami:<sup>5</sup>

V bližini stare ceste, ki od Rodika vodi proti Hrpeljam, najdemo ne daleč od le-te vasi gradišče, ki je posebno po tem, da je bilo zgrajeno praktično na ravnini. Obkroženo je s sedmimi globokimi vrtačami, največja meri v premeru kar 100 metrov in ima prepadne stene. Torej je bilo gradišče, kljub temu da ni stalo vrh vzpetine, zaradi pametno izkoriščenih naravnih danosti kraja, kjer je bilo zgrajeno, dobro zaščiten. Nezaščiten predele med posameznimi vrtačami je branilo čvrsto ozidje, ki je bilo prvotno široko 2 metra. Potem ko se je razvalilo, se je tudi razlezlo v širino. Danes so tako nasipi široki od 8 do 15 metrov in so še vedno visoki od dveh do treh metrov. Gradišče ima obseg 450 metrov in je v notranjosti skoraj povsem ravno. Znotraj obzidja je tako lepa krožna planjava s temno prstjo, v kateri je moč najti tudi številne črepinje. Potrebno je tudi dodati, da se na dnu prej omenjene globoke vrtače nahaja velika in dobro osvetljena jama, ob katere vходу se nahajajo ostanki zelo starega zidu. Pod prepadnimi stenami je opaziti tudi precej drugih zaklonov, ki dandanes sicer nudijo zavetje samo pastirjem, vendar so v preteklosti, če je to bilo potrebno, gotovo nudili varno pribežališče tudi prebivalcem gradišča.

<sup>5</sup> Marchesetti gradišče poimenuje »castelliere di Erpelle«; vrtač je v resnici osem. Iz italijanščine prevedla Alja Margon.



#### **Slika 4**

Lidarski posnetek  
Debele griže (gradišče  
in osem vrtač)

Na nekaterih mestih, predvsem v severnem in zahodnem delu gradišča, so ostanki obrambnega okopa še vedno dobro vidni, medtem ko so druge že povsem zabrisani. Stanje je najslabše v južnem delu. Na splošno lahko rečemo, da je gradišče Debele griže zaradi naravne zaščite, ki mu jo nudijo vrtače, nekaj posebnega. Kljub bistveno manjšemu obsegu na nek način spominja na istoimensko gradišče v bližini Volčjega Grada. »Lepa krožna planjava« znotraj obrambnega okopa je v resnici zakrasela in posejana s skalami, zato ne deluje kot vabljev kraj za poselitev. Tudi bližnja okolica je močno zakrasela in ne ravno rodovitna, saj so za poljedelstvo potencialno primerne le nekatere manjše doline. Iz tega bi bilo upravičeno domnevati, da so se na tem področju ukvarjali predvsem z živinorejo.

Slapšak (1995) domneva, da je bilo gradišče verjetno prvenstveno namenjeno nadzoru teritorija in ne bivanju. Najverjetneje je spadalo v vplivno območje gradišča na Ajdovščini (kota 804), ki je bilo precej pomembnejše. Vsekakor pa je zanimivo, da so na območju Debele griže našli arheološke ostanke, ki zavzemajo obdobje od pozne bronaste dobe pa vse do rimskega obdobja. To kaže, da je bilo gradišče vseeno pomembno in poseljeno res dolgo časa.

Jama, ki jo omenja Marchesetti, je znana kot Rodiška pečina (tudi Pečina v Remenšici oz. Pečina v Remeščici). Zaradi strmega terena je dostop do nje in do bližnjih spodmolov nekoliko težaven. Možno je sicer, da so jo v preteklosti izrabljali kot skrivališče, vendar bi bili ljudje, ki bi se v njej skrivali, v primeru obleganja istočasno ujeti v past. Dostopna pot je namreč samo ena.

**Krvice (EŠD 17304)**

*Najdbe skeletnih grobov kažejo na obstoj grobišča iz obdobja antike ali zgodnjega srednjega veka. Datacija: rimska doba, zgodnji srednji vek. Opis lokacije: arheološko najdišče obsega ledino Krvice zahodno od vasi in južno od stare poti v vas.*

Krvice se nahajajo na ravnini v neposredni bližini vasi Rodik. Tod je najverjetneje nekoč tekla cesta, ki je povezovala Rodik z Matarskim podoljem. Kljub temu da je celotno območje izrabljeno za kmetijske namene (travniki in njive), so še vedno vidne številne kamnite groblje in ravno v teh grobljah oz. v njihovi neposredni bližini so v preteklosti našli več okostij. To kaže, da je bilo na tej lokaciji nekoč grobišče.

Ustno izročilo pravi, da so na ledini Krvice nekoč našli tudi orožje, govori pa se tudi, da je tod pokopan Atila. Ko se je vračal domov čez Rodik, ga je pri kalu Bukovec pičila strupena kača in je umrl (Peršolja 2000, 173–174). Etnologinja in arheologinja Katja Hrobat Virloget je med svojimi raziskavami zabeležila sledeče pričevanje (2003, 158–159):

Stari ljudje so govorili, da je Atila pokopan na Krvicah. Na tem mestu naj bi bila bitka s Turki (tu naj bi Turke pričakali). Bilo naj bi dosti krvi, od tod tudi ime Krvice. Atila naj bi bil pokopan tu v treh »trugah«. In res je moj pranono šel s prijateljem kopat tam. Odkrila sta železje in kosti. Poklicali so župnika, da si pride ogledat. Moja mati je govorila, da so hranili najden kos »pleha« (pločevine) doma in da se je vedno svetil. Nikoli ga ni bilo potrebno čistiti kot ostalo železje, ki zarjavi. Mogoče je bil del skrinje. Predmet so čuvali kot posebno dragocenost. Večkrat so si ga prihajali ogledovat celo Tržačani. Žal je predmet izginil, verjetno so ga ukradli.

Že Bleiweis (1859, 273) je poročal o podobnih govoricah:

Njivam tistim pravijo »krivice«. Zakaj neki krivice. Ker krive niso, temuč lepo ravne? Morda je bila tam ob beneških ali turških vojskah kaka kervava bitva, po kateri so njive imenovali, in od kodar so še tiste kosti pod kamnjem ležale.

**Grubelce**

Ledina Grubelce (na nekaterih kartah tudi Grublje) se nahaja jugovzhodno od Rodika ob vznožju Krasiča (kota 675). Območje sicer ni uvrščeno v register kulturne dediščine, vendar je kljub temu zgodovinsko zanimivo. Tu

namreč najdemo stara, deloma tudi terasirana polja, ki se danes izkoriščajo kot travniki. V preteklosti so tod našli fragmente tegul in keramike, ki najverjetneje izhajajo iz rimskega obdobja, vendar natančna datacija ni možna (Slapšak 1995). Prisotne so tudi številne kamnite groblje (od tod ime), na površini katerih je mogoče najti od ognja ožgane kamne. Zaradi oblike in razporeditve je malo verjetno, da gre pri grobljah za ostanke stavb. Na območju so prisotni tudi vojaški objekti novejšega datuma, med katerimi izstopa globok strelski jarek na severni strani, ki najverjetneje izvira iz obdobja prve svetovne vojne. Jarek je sicer povsem zaraščen z vegetacijo, vendar je na lidarju dobro viden.

### **Zgornji del poti po Mitskem parku Rodik**

#### **Tabor (EŠD 7306)**

*Ruševine (verjetno srednjeveškega) zidanega objekta in sledovi obzidja. Neraziskano. Datacija: srednji vek. Opis lokacije: arheološko najdišče obsega plato vzpetine Tabor severovzhodno od Rodika.*

Tabor, med domačini znan tudi kot Robida, se nahaja na nadmorski višini 678 m skoraj točno nasproti gradišča na Gabrovi strani. O njem je pisal že Bleiweis (1859, 273):

Pa ozrimo se na hrib, v kterega večernem znožji Rodik leži. Iz vasi zapaziš tri verhe, kterih vsak svojo imenitost nosi. Severni najnižji se imenuje Tabor. Na njem se še poznajo razvaline stolpa, v kterem so se menda Rodičani Turkom branili.

Najdišče se nahaja na izpostavljeni točki slemena. Severno in južno pobočje je strmo, po samem slemenu pa poteka pot, ki povezuje Tabor s sedlom pod hribom Pungrat. Od tod se pot obrne proti severu in se nato položno spušča proti Kačičam. Kljub zaraščenosti so še vedno vidni ostanki starih teras, ki so se najverjetneje uporabljale za kmetijske namene. Tabor obdaja slabo ohranjen obrambni jarek, same razvaline manjšega utrjenega objekta pa v celoti prerašča trava. Območje je sicer spomeniško zaščiteno, vendar popolnoma neraziskano, zato je povsem možno, da je srednjeveška utrdba zrasla na osnovi nekega še starejšega objekta.

Domačinka Jasna Majda Peršolja (2000, 160) je zapisala sledečo zgodbo:

Na Robidi nad Rodikom je bil enkrat velik mogočen grad. Strela je udarila vanj in potlej se je zrušil. Za njim je ostalo merišče. V tistem merišču je bila velika lepa bela kača. Eni ljudje so rekli, da je kača črna

in da je tisto zakleta grofica. Vsi so se kače bali in svarili otroke, ko so šli na Robido: »Varte se kače. V merišču je nevarno.«

Ustno izročilo tudi pravi, da so Tabor uporabili kot vir gradbenega materiala, deloma tudi za gradnjo številnih manjših vojaških objektov, ki so nastali tekom 20. stoletja.

### Čuk

Čuk je 756 m visoka vzpetina, ki spada v širše spomeniško zaščiteno območje Ajdovščine (glej točko 8). Ta hrib je zaradi nenavadne naravne posebnosti že od nekdaj zavil v tančico skrivnosti. Na njem namreč najdemo majhno jezerce, okoli katerega so se spletle številne legende. Že Bleiweis (1895) je poročal:

Rodičani pripovedujejo, da je na tem verhu nekdaj jezero stalo, iz kterega se je poleti gosta megla valila, iz ktere je bila vselej toča, kadar se je zmešala z meglo ustajajočo iz enacega jezera na večernih gričih. Hodili so nekdaj iz Brezovice na Jezero s procesijo<sup>6</sup> jezero blagoslovljat. Nekteri pravijo, da zavalj omenjene megle, drugi pa zato, da bi se jezero ne razlilo s hriba po polji. Bodi si kar hoče; da ni prazna pravlica, priča brezovski katapan iz osemnajstega stoletja, v katerem se bere: »habet jus paludem benedicendi«, paludem pa imenuje tisto jezero. Kos kamna, pri katerem je bil blagoslov, se še vidi in na njem spodnji del rimskega križa vsekan. Spremljevalec je pravil, da še celi kamen pomni; pa kam so ga ljudje pripravili, se ne ve. Se ve da, ložej se verjame, da je bila tam le velika lokev, v kateri so blago napajali. Zdaj je vode malo v jezeru; raste pa po njem gosto bičje.

S Čukom se je ukvarjal tudi Marchesetti (1903, 79):<sup>7</sup>

Nad Rodikom se dviga z gozdom porasel hrib Čuk, na katerem se nahaja veliko gradišče. Tu pa tam je sicer še moč uzreti ostanke obrambnega okopa, vendar gosta vegetacija ne samo da ovira izvedbo natančnih meritev, ampak celo onemogoča, da bi sledil poteku okopa.

<sup>6</sup> O tem, kako so potekale procesije, piše Matija Sila v svoji knjigi (1882, 42): »Tudi tam je »jezero: (mala luža) na »Čuku«, kamor so v starih časih s procesijo hodili (bilo je neki do dvajset križnikov), da so hudobo zarotili: »Gospodine! Zateri ga in ubi ga, onega vruga, ki tu prebiva!«, kajti od ondi je prihajala večkrat nevihta.«

<sup>7</sup> Marchesetti gradišče poimenuje »castelliere sul monte Ciucco«; to je eno izmed redkih opisanih gradišč, ki jih Marchesetti ni skiciral. Iz italijanščine prevedla Alja Margon.

Opravil sem manjši poskusni izkop, med katerim sem naletel na številne prazgodovinske črepinje in živalske kosti, pa tudi na fragmente rimskih amfor in provincialno samostrelno fibulo iz brona. Pred leti je kmet tod našel več posod in nekaj bronastih predmetov, ki pa so se izgubili.

Nenavadno je, da na Čuku še nihče do sedaj ni našel gradišča, ki ga opisuje Marchesetti. Njegov opis ne ustreza niti gradišču na bližnji 804 m visoki Ajdovščini, ki ga, zanimivo, raziskovalec sploh ne omenja.

Arheološke raziskave v 80-ih letih 20. stoletja pa so razkrile prisotnost kar treh različnih grobišč iz rimskega obdobja (Istenič 1987). Kot v mnogih drugih primerih so tudi tokrat arheološki izsledki potrdili to, na kar je opozarjalo že ljudsko izročilo. V Rodiku je bilo namreč vedno živo prepričanje, da je na Čuku pokopališče prvotnih prebivalcev Rodika (Hrobat 2005). Na vseh treh lokacijah so našli žgane grobove s številnimi grobnimi dodatki. V grobove so bile tako pridane keramične posode, oljenke in nakit, v najnižje ležečem grobišču pa so našli tudi orožje. Orožje je sicer v rimskih grobovih redke pridatek, vendar se je pri nekaterih podjarmljenih ljudstvih ta navada vseeno ohranila. Glede na to, da so v približno 10 km oddaljenem prazgodovinskem grobišču na Socerbu našli grobove z orožjem, bi lahko sklepali, da je tudi pridajanje orožja v grobove Pod Jezerom običaj, ki izhaja iz lokalne prazgodovinske tradicije (Istenič 1987). Videti je torej, da so tod okoli živeči Rundikti (Slapšak 1977), kljub temu da so se romanizirali, vsaj v prvih stoletjih rimske dominacije še vedno ohranjali vsaj nekatere stare navade. Ravno grobni pridatki namreč omogočajo umestitev odkritih grobov v 1. in 2. stoletje n. št.

V neposredni bližini jezera<sup>8</sup> pa se skriva še ena skrivnost. Jasno se namreč vidi, da je vzhodna brežina utrjena in da gre pri tem za zelo star poseg. Za utrjevanje so bili uporabljeni veliki apnenčasti bloki, ki so bili, glede na to, da je okolica flišnata, več kot očitno prineseni od drugod (Slapšak 1997). Zakaj niso uporabili kar na kraju samem dostopnega materiala in čemu sploh služi zidana struktura, ki nima na videz nobene koristne funkcije, bo najverjetneje za vedno ostalo uganka. Le špekuliramo lahko, da je bilo tu v daljni preteklosti mogoče kultno mesto in da se je oddaljeni spomin na takratno dogajanje nekako predrugacil v zgodbe o lintverju (Hrobat 2003; 2004; Hrobat Virloget 2010).

<sup>8</sup> Po pričevanju domačina R. Lukovca je k izginjanju jezera še dodatno pripomogel močan potres marca 1928.



**Slika 5** Apnenčasti bloki ob jezeru na Čuku (avtor fotografije Društvo Limes)

### **Ajdovščina (EŠD 624)**

*Prazgodovinsko gradišče (domnevno središče Rundiktov) s kontinuiteto v pozno antiko. Urbana zasnova znotraj monumentalnega obrambnega sistema. Odkriti tudi zgodnjerimski žgani grobovi. Datacija: železna doba, rimska doba. Opis lokacije: utrjena naselbina je na osamelem visokem hribu Ajdovščina. Zgodnjerimski grobovi so odkriti na Sedlu in Pod Jezerom.*

»Ajdovci z Ajdovščine nad Rodikom so se razselili v Slope, Brezovico in Rodik. Na Ajdovščini je bilo šestintrideset do štirideset hiš. Ajdovci so se v Rodiku najprej naselili v Podluzo, kjer je dosti vode.« (Hrobat 2003). »Velikani, ki so živeli na Ajdovščini, so bili bolj zategle kože in imeli so črne lase. Imeli so veliko mesto, okrog katerega je bilo velikansko obzidje s tremi velikimi vrati (zlata, srebrna in bronasta). Bili so dobri kovači.« (Peršolja 2000, 42)

Ajdovščino je natančno opisal že Bleiweis (1859, 273–274):

Rodičani pripovedujejo, da je bilo na tem verhu nekdanje ajdovsko mesto, katero so sovražniki razdjali in Ajde pomorili. Da ni vse to prazna pravlica, se lahko prepriča, kdor vidi »mirišče«, kakor Rodičani razvaline imenujejo. Kmet, ki je mene in častitega g. A. Martinčiča, duhovnega pomočnika v Rodiku, na Ajdovščino spremil, nama je nekdanje mesto popisoval, kakor bi ga bil z lastnimi očmi vidil. Tu so bile velike vrata, pravi, ko naji pripelje do mirišča na južni strani verha. Potem

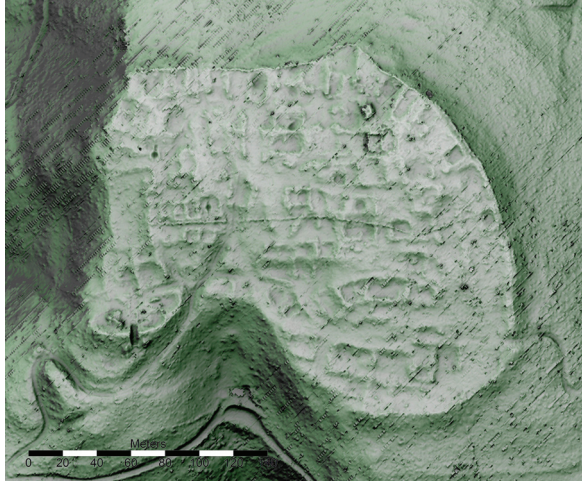
naji vodi po oklepu, katerega razvaline pričajo, kako jako zavarovano je bilo mesto. Kakih petsto korakov dalje od velikih vrat pridemo do kota, kjer se oklep bolj proti severju zavije; tu nama kmet kaže lego kovačije in spriča resničnost svoje povesti z žlindro, ktere se obilo najde znotraj in zvonaj oklepa. Na severnem koncu, velikim vratam ravno nasproti, je stal velik stolp, kolikor se iz razvalin razvidi. Manji vrata so menda deržale na levi strani stolpa po robu na Tabor; druge pa pred kovačijo proti jutru, kjer so Ajdje, po pripovedi kmetovi, po zmernih rebrih polje in nograde imeli. Večerna stran ni bila menda s tako debelim zidom zavarovana, ker razvaline so veliko manje; pa tudi ni bilo treba, ker hrib je tam zelo strm. Skoraj sred mirišča nama je kmet pokazal mesto, kje da je podzemeljski hram. Če se o mokrotnem vremenu po tistem prostoru malo poskoči, pravi, šošnja, kakor da bi po kakem obočju skakal. Mesto je bilo podolgasto okroglo od juga proti severju, v katero stran je tudi vstajalo, tako, da je omenjeni stolp na najvišjih tleh stal.

Na podoben način Ajdovščino opiše tudi Rutar dobra tri desetletja kasneje (1859, 215): »Če zasledujemo to zidovje, spoznamo koj, da je bila tudi rimska naselbina še zelo obsežna in dobro utrjena. Poznajo se še dobro vhodna vrata, stolpi, kleti, kovačnice z žlindro itd. Okoli in okoli pa so že našli mnogo črepinj, sulic in pušic, tudi denarja itd.« Je pa iz njegovega zapisa moč razbrati tudi to, da so do tega kraja domačini čutili neko strahospoštovanje (Rutar 1859, 215): »Ljudstvo veruje, da velikanska kača varuje zaklade, ki so zakopani na Ajdovščini. Nikomur pa ni svetovati, da bi sam tam kopal.«

Kljub vsemu pa je do prvih pravih arheoloških raziskav prišlo šele v drugi polovici 20. stoletja. Ugotovljeno je bilo, da je na vrhu Ajdovščine (804 m) stalo dobro utrjeno naselje, ki je sicer nastalo v železni dobi, a je bilo neprekinjeno poseljeno tudi skozi celotno rimsko obdobje, vse do pozne antike. Na 3,8 ha veliki ravnici znotraj obzidja najdemo ostanke približno tridesetih objektov. Večinoma je šlo za bivališča, najdemo pa tudi obrtne delavnice, kot je prej omenjena kovačija. Ocenjuje se, da je imelo naselje približno 500 prebivalcev. V bližini najvišje točke gradišča so vidni tudi ostanki velike stavbe z apsidno, za katero se je sprva domnevalo, da gre za cerkev. Med izkopavanji so sicer arheologi naleteli na številne kovinske predmete (predvsem orožje in orodje), opazili pa so tudi sledi močnega požara (Slapšak 1997).

Ajdovščina je bila torej dolgo časa pomembno središče za okoliško pre-





### Slika 6

Lidarski posnetek  
Ajdovščine

bivalstvo, tj. Rundikte, ki jim zaradi kompleksnih vprašanj ne znamo pripisati etnične pripadnosti. Po rimski osvojitvi, do katere je najverjetneje prišlo proti koncu 2. stoletja pr. n. št., so najverjetneje vsaj deloma opustili svoja višinska utrjena naselja in začeli poseljevati tudi ravninska področja. Tako so nastala antična naselja kot tisto na lokaciji Pod Lipami, (EŠD: 7312), poštna postaja Ad Malum in druga. Pomembno vlogo je pri tem imelo tudi razvejano rimsko cestno omrežje (Slapšak 1995; 1997).<sup>9</sup>

Ravno rimskim cestam se gre zahvaliti za edino antično omembo teh krajev. Leta 1842 so pri Materiji našli rimski napisni kamen<sup>10</sup> s sledečim zapisom v latinščini:

(H)anc viam directam per Atium centurion(em) post sententiam dictam ab A Plautio legato Ti Claudi Caesaris Aug(usti) Germ(anici) et postea translata a Rundictibus in fines C Laecani Bassi restituit iussu Ti Claudi Caesaris Aug(usti) Germ(anici) imperatoris L Ruffellius Severus primiplaris.

Zapis govori o uspešno rešenem sporu med rimskim veleposestnikom Gajom Lekanijem Basom in avtohtonimi prebivalci Rundikti. Do spora je prišlo zaradi meje med posestvi in pravice do koriščenja lokalnih cest

<sup>9</sup> Po Matarskem podolju je tekla t. i. via Tarsatica, ki je povezovala Tergeste (Trst) in Tarsatico (Reka).

<sup>10</sup> Napisni kamen iz Materije hrani Mestni muzej za zgodovino in umetnost v Trstu (Museo Civico di Storia ed Arte di Trieste), v Rodiku pa je moč videti njegovo kopijo.

(Vidrih-Perko 2006). Upravičeno je torej domnevati, da je današnji Rodik ime dobil ravno po nekdanjih prebivalcih tega območja.

S krizo rimskega imperija in nasilnim dogajanjem, ki je spremljalo njegov zaton, so ogroženi prebivalci začeli opuščati izpostavljene nižinske naselbine in se znova zatekati na višje ležeče predele. Postopoma so obnovili stara utrjena naselja in postavili tudi nova. V tem kontekstu Ciglencečki (2015) domneva, da je Ajdovščina zopet pridobila na veljavi kot pomembno središče v zaledju zapornega sistema *Claustra Alpium Iuliarum*. Njena lega je namreč nenadoma postala izrazito strateška, saj je omogočala nadzor nad nekaterimi potmi, ki so vodile s severa proti Istri in Dalmaciji in z vzhoda proti Italiji.

Zagotovo so prvi slovanski prišleki tukaj še vedno našli avtohtone prebivalce, ki so jih poimenovali Ajdi (Ciglencečki 1997). Če je verjeti ljudskemu izročilu, so se staroselci in prišleki med seboj postopoma začeli mešati, dokler se staroselci niso popolnoma asimilirali. Zaradi izboljšanih varnostnih razmer je prišlo tudi do dokončne opustitve utrjenih višinskih naselij. Na ostankih nekaterih so nato v srednjem veku zrastle gradovi kot npr. Sv. Križ (EŠD: 17841) pri Slopah ali Završnik (EŠD: 7303) pri Podgradu pri Vremah, mogoče tudi Kačiče. Je pa zato v bližini opuščenih starih nastala na lažje dostopnih območjih cela vrsta novih naselij, kot so Rodik, Slope, Brezovica, Artivže, Podgrad pri Vremah in druga.

### ***Njivice/Vrhule***

»Na hribih okoli so bili še trije majhni gradovi – ajdovščine (ajdušne). Eden je bil na Verhulah nad Rodikom, drugi je bil na Selnicah na Pristavi in tretji v Borštu nad Potokom. S tistih gradičev se je videlo proti Istri, Trstu, Krasu in Pivki.« (Kerševan in Kregelj 2003, 138–139)

Ledini Njivice in Vrhule se nahajata na slemenu med Ajdovščino in Artvižami. Flišnat teren, zavetrje, majhen naklon in prisotnost nekaterih izvirov so omogočili nastanek zaselkov in izrabo površin za kmetijske namene. Na terenu so tako opazne številne terase.

Na Njivicah (716 m) se malo nad zgornjo teraso nahaja kamnita groblja, ki je dolga kakšnih 20, široka pa kakšne 4 metre. Arheološko je to področje sicer še popolnoma neraziskano, vendar je arheologinja Nada Osmuk med terenskimi ogledi zabeležila sledeče pričevanje: »Na ledini Njivce, ob stari poti iz Rodika na Artviže, naj bi bilo pokopališče Ajdov«. <sup>11</sup> Kot se pogosto dogaja, pa zna ljudsko izročilo povedati tudi drugačno zgodbo. Po tej naj

<sup>11</sup> Elaborat ZVNKD Nova Gorica ni javno dostopen. Citat povzet po Hrobat (2003).

bi na Njivicah nekoč stalo naselje: »Rodik je bil prej na Njivicah. Danes so vidne ruševine.« (Hrobat 2003, 66)

Prebivalci Brezovice znajo o Vrhulah povedati marsikaj: »Starejši so pripovedovali, da so se Brezovčani priselili iz Vrhulj, to je sleme med Artvižami in Ajdovščino.« (Hrobat 2003, 66). Vrhule je bežno raziskal in opisal Slapšak (1995), ki domneva, da je tam stalo rimskodobno naselje. Leta 1995 seveda še niso imeli na voljo lidarja, ki pa nam prav v primeru Vrhul postrže s celo serijo zanimivih ugotovitev. Poleg že s prostim očesom dobro vidnih ostankov več zgradb<sup>12</sup> smo člani društva Limes na lidarju opazili, da se v smeri proti Brezovici na nadmorski višini približno 720 m nahaja večja krožna struktura, katere dejansko prisotnost smo preverili tudi na terenu. Krožna struktura ima kamnit obod premera približno 120 m in se nahaja tik ob robu, od koder se teren strmo spušča proti Brezovici; torej je bila s te strani dobro zaščiten. V bližini izvira potok Štuki, ki je lahko predstavljal vir pitne vode. Ugotavljanje, iz katerega obdobja izvira ta struktura in kakšen je bil njen namen, prepuščamo strokovnjakom. Glede na lego ob robu strmine bi lahko upravičeno domnevali, da je imela neko obrambno funkcijo. Mogoče gre za enega izmed gradov – ajdovščin, o katerih govori ljudsko izročilo?

### **Križen drev (EŠD 17290)**

*Časovno neopredeljiva utrjena postojanka, ohranjena kot groblja na platuju z maltnim vezivom in obdelanimi kamni. V izročilu je to bila postaja ob stari poti iz Rodika na Artviže. Datacija: rimska doba, srednji vek. Opis lokacije: Arheološko območje obsega vrh slemenskega hrbta, severozahodno od Artviž.*

Križen drev (na nekaterih kartah tudi Križni drev ali Križandrev) leži na slemenu, ki povezuje Ajdovščino in Artviže. Ob sami poti najdemo tudi star mejnik, ki je označeval tromejo med občinami Rodik, Artviže in Podgrad pri Vremah. Po slemenu poteka cesta, severno od nje pa na koti 797 leži obsežna kamnita groblja, ki v sebi skriva ostanke manjše utrdbe. Domačini so ta kraj seveda poznali, zato je našel svoje mesto tudi v ustnem izročilu. V groblji se tako nahaja skrit zaklad, ki pa ga varuje kača (Hrobat 2003).

Ker je območje še neraziskano, lahko o starosti le ugibamo. Glede na ostanke malte Slapšak (1995) domneva, da gre za antični ali srednjeveški

<sup>12</sup> Pri površinskem pregledu najboljše ohranjenih delov nismo opazili ostankov malte, torej je povsem možno, da je šlo za suhozidno gradnjo.



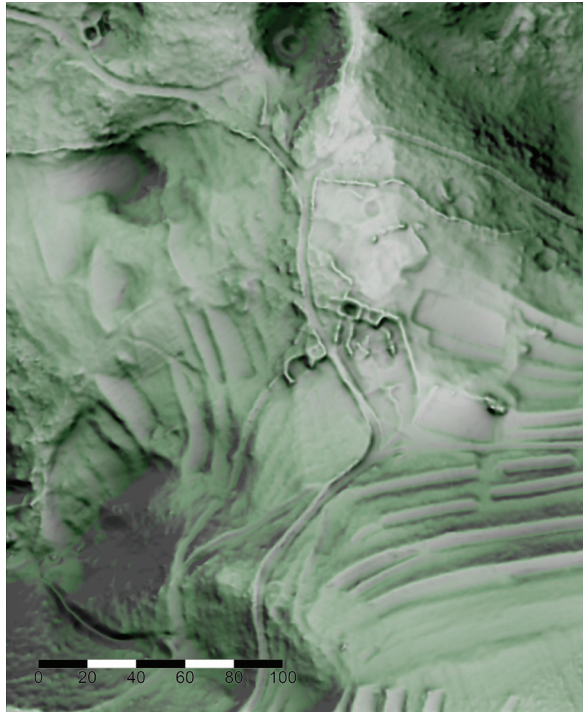
**Slika 7** Ostanke kamnite konstrukcije na Vrhulah (avtor fotografije Društvo Limes)

objekt. Dostop do utrdbe je bil možen samo po slemenu, saj sta tako južno kot severno pobočje zelo strma. Če ne bi bilo gozda, bi bil razgled zelo dober, saj bi se proti severu videlo vse do doline reke Reke, proti jugu pa bi bil možen dober nadzor Matarskega podolja.

### ***Pristava***

Arheološko sicer neraziskana Pristava je v ljudskem izročilu pustila veliko sledi. Poleg tega, da je to ena izmed lokacij, kjer naj bi stale »ajdušne« (glej točko 9), naj bi po drugi zgodbi tod stalo tudi naselje: »Podgrad pri Vremah je bil najprej na Pristavi, kakor imenujejo domačini grič nad Podgradom (proti zahodu). Tam so namreč živeli majerji, to so grofovi hlapci. Še danes so ohranjena imena, kot so vrtovi, žardin ... Na vrhu Pristave, na zahodnem delu, so še danes vidne groblje.« (Hrobat 2003, 59). Domačini vedo povedati tudi to, da so tam še vedno dobro vidne ograde, ki so bile namenjene varovanju grofovih ovc (Kerševan in Krebelj 2003).

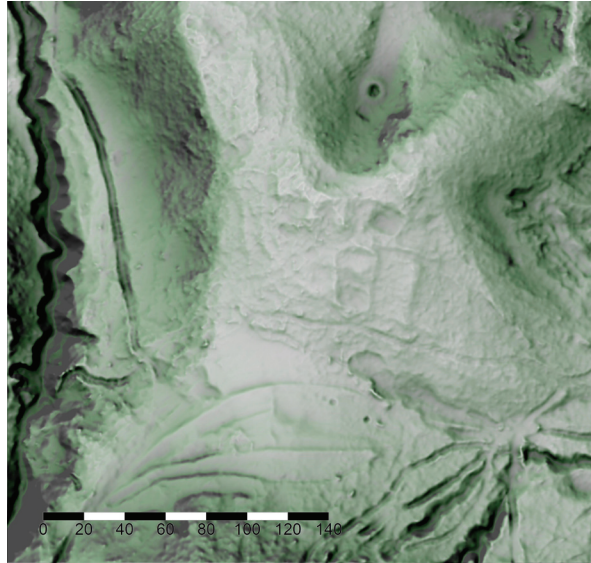
Vidimo torej, da je tudi pri ljudskem izročilu o Pristavi viden dualizem utrdba – naselje, ki ga v končni fazi lahko potrdimo tudi na terenu. »Ajdušno« bi tako lahko iskali na vršni koti 635, ki je v Franciscejskem katastru

**Slika 8**

Lidarski posnetek  
Pristave

označena kot »Prestava grofova«, naselje pa bi lahko umestili na kakšno 200 m oddaljeno nižje ležečo lokacijo (kota 594), ki v moderni topografiji nosi ime Graje. Na koti 635 je vidnih več grobelj, vendar je brez arheoloških raziskav nemogoče reči, ali gre za ostanke obrambnih ali bivalnih struktur. Vsekakor pa bi v prid prisotnosti »ajdušne« govoril dober razgled s te točke.

Po drugi strani pa je zaradi lege na položnem delu grebena mogoče povsem mirne duše izključiti kakršno koli vojaško vlogo ostankov na Grajah in potrditi kmetijsko vlogo, ki jo Pristavi pripisuje ljudsko izročilo. Tod je možno opaziti obsežne ostanke antropogenih struktur, ki pa so popolnoma razvaljene. Iz lidarskih posnetkov je kljub temu možno razbrati tlorise vsaj treh objektov. Obrambnih struktur, kot so nasipi ali jarki, ni. Brez arheoloških izkopavanj natančna datacija seveda ni možna, bi si pa upali domnevati, da gre za obdobje srednjega veka, če ne še za pozno antiko, vsaj kar se ostankov na koti 635 tiče. O možnem obstoju serije višinskih utrdb, razporejenih vzdolž brkinskih slemen, ki so v nemirnih poznoantičnih časih nudile zaščito okoliškim prebivalcem, nenazadnje govori tudi Slapšak (1995).



**Slika 9**

Lidarski posnetek  
Mešuc

### **Mešuce – fosilna polja**

Toponim Mešuce označuje planotasto vzpetino (519 m), ki leži približno 1 km severovzhodno od Ajdovščine. Lokacijo v ta sestavek uvrščamo kljub temu, da o njej ne govorijo ne pisni ne ustni viri. Vzrok temu je lidarski posnetek, ki na tem območju razkriva prisotnost številnih fosilnih polj. Med terenskim ogledom smo opazili ostanke treh ograd. To je nedvoumen znak, da se je nekoč v preteklosti na tem območju vršila kmetijska dejavnost. Zelo verjetno so poleg opaženih struktur stali tudi bivalni objekti, od katerih pa ni ostalo nič. Skupaj s Pristavo je to edina severno od slemena med Ajdovščino in Rodikom ležeča lokacija, kjer so opazne sledi kmetijske izrabe v preteklosti.

### **Literatura**

- Bleiweis, J. 1859. »Ozir po domovini: Rodik in pa Ajdovščina nad Rodikom.« *Novice gospodarske, obertniške in narodne*, 31. avgust.
- Ciglenečki, S. 1997. »Strukturiranost poznorimske poselitve Slovenije.« *Arheološki vestnik* 48:191–202.
- . 2015. »Late Roman army, Claustra Alpium Iuliarum and the Fortifications in the South-Eastern Alps/Poznorimska vojska, Claustra Alpium Iuliarum in utrjena krajina v jugovzhodnih Alpah.« *V Evidence of the Roman army in Slovenia/Sledovi rimske vojske na Slovenskem*, ur. J. Istenič, B. Laharnar in J. Horvat, 385–430. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije.

- De Marchesetti, C. 1903. *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*. Trst: Italo Svevo.
- Istenič, J. 1987. »Rodik – grobišče pod Jezerom.« *Arheološki vestnik* 38:69–136.
- Hrobat, K. 2003. »Šembilja na rimskih cestah: o ustnem izročilu in arheoloških raziskavah.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- . 2004. »Ustno izročilo o lintverju kot indikator ritualnega prostora antične skupnosti Ajdovščine nad Rodikom.« *Studia mythologica Slavica* 7:63–78.
- . 2005. »Ajdi z Ajdovščine nad Rodikom.« *Studia mythologica Slavica* 8:99–112.
- . 2010. *Ko Baba dvigne krilo: prostor in čas v folklori Krasa*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Kerševan, N., in M. Krebelj. 2003. *Düša na bicikli: folklorne pripovedi iz Brkinov, doline Reke in okolice*. Zbirka Glasovi 27. Ljubljana: Kmečki glas.
- Mlekuž, D. 2012. »Messy Landscapes: Lidar and the Practices of Landscaping.« V *Interpreting Archaeological Topography: Lasers, 3D Data, Observation, Visualisation and Applications*, ur. R. S. Opitz in D. Cowley, 90–101. Oxford: Oxbow.
- Peršolja, J. M. 2000. *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Mladika.
- Rutar, S. 1895. »Završniška gosposčina na Krasu.« *Izvestija Muzejskega društva za Kranjsko* 5 (6): 213–228.
- Sila, M. 1882. *Trst in okolica: zgodovinska slika*. Trst: Edinost.
- Slapšak, B. 1977. »Ad CIL 5, 698 (Materija): Via directa – translata (in fines alicuius) – restituta.« *Arheološki vestnik* 28:122–128.
- . 1995. *Možnosti študija poselitve v arheologiji*. Arheo 17. Ljubljana: Slovensko arheološko društvo.
- . 1997. »Starejša zgodovina Rodika.« V *Rodik med Brkini in Krasom: zbornik ob 350. letnici cerkve*, ur. M. Pregelj, 19–61. Koper: Ognjišče.
- Vidrih-Perko, V. 2006. »Razlaga rimskega napisa z Rodika v smislu nasprotujočih si interpretacij.« *Annales: series historia et sociologia* 16 (2): 443–452.

### **Arheologija spomina: primer Rodika**

V tem sestavku predstavljamo znana in potencialna arheološka najdišča v okolici Rodika (občina Hrpelje-Kozina) ter analizo in elaboracijo javno dostopnih lidarskih posnetkov tega območja. Opisi in ugotovitve glede posameznih lokacij so rezultat skrbnih kartografskih, bibliografskih in neinvazivnih terenskih raziskav. Pri slednjih smo se osredotočili predvsem na lokacije, ki se nahajajo znotraj Mitskega parka Rodik in ki so našle svoje mesto tudi v ljudskem izročilu. Starost obravnavanih najdišč zaobjema resnično obsežno časovno obdobje, tj. od predzgodovine pa vse do srednjega veka. Objekti, ki so stali na obravnavanih lokacijah, se poleg starosti razlikujejo

tudi po funkciji, ki so jih imeli v času nastanka: tj. obrambno, ekonomsko, bivalno ali razmejevalno. Včasih je resnično težko potegniti mejo in določiti točno starost ter funkcijo nekega objekta, saj sta je tako njegova oblika kot tudi funkcija skozi čas spreminjali. Videti pa je, da vsaj od železne dobe dalje vsi ti različni kulturni sloji niso bili nujno tudi posledica sprememb v populaciji. Tako arheološke raziskave kot ljudsko izročilo namreč nakazujejo, da se je na tem območju avtohtono prebivalstvo (s strani Rimljanov označeni za *Rundictes*, kasneje pa tradicionalno poznani kot Ajdi) obdržalo tudi po rimski osvojitvi, da pa so se domačini seveda postopoma romanizirali. Središče Rundiktov je bila nedvomno Ajdovščina (kota 804), od koder so vsaj do pozne antike nadzorovali obsežno območje Brkinov in Matarskega podolja. Že samo število najdišč dokazuje, da so Rundikti na tem območju pustili globok pečat. Pokrajino so oblikovali in preoblikovali tako z gradnjo utrjenih naselji na izpostavljenih vrhovih in s terasiranjem pobočij kot tudi s kasnejšo gradnjo naselij v nižinah. Po ustnem izročilu so v zgodnjem srednjem veku Ajdi dokončno opustili svoja višinska naselja in v dolini sezidali številne vasi, med njimi tudi Rodik. Zgodovinskih virov, ki bi to potrjevali, ni, saj se v arhivih na žalost ni ohranil noben pisni dokument. Ljudskega izročila ne more (za zdaj) potrditi niti arheologija, saj so arheološke najdbe iz tega »prehodnega« obdobja redke. Kar se materialnih dokazov tiče, je seveda še veliko za postoriti. Veliko je že popisanih in novoodkritih arheoloških najdišč, ki bi lahko marsikaj razjasnila, vendar ostajajo neraziskana. V pričakovanju novih raziskav in odkritij torej vprašanje o izginotju Rundiktov ali njihovem zlitju z zgodnesrednjeveškimi slovanskimi prišleki puščamo brez odgovora.

### **Archaeologies of Memory: The Case of Rodik**

In this article, we describe all known archaeological sites and potential archaeological areas in the surroundings of Rodik (Municipality of Hrpelje-Kozina), as well as the analysis and elaboration of LIDAR images available to the public for this area. Descriptions and findings related to particular locations are the results of careful cartographic, bibliographic, and non-invasive field research. During the above-mentioned research, we mainly focused on the locations within the Mythical Park Rodik, which feature prominently in the local folklore. The sites described can be dated back to different periods, from prehistory to the Middle Ages, an impressively extended period of time. Apart from their different age, the structures found at the locations also differ in the purpose they were built for, i. e. defensive, economic, residential, or as a land demarcation system. Sometimes it is really difficult to determine with absolute certainty the exact age and purpose of a structure because both its shape and function have changed over time. However, it seems that at least since the Iron Age all these different cultural strata have not necessarily been the result of changes in the population which inhabited the area. Both archaeological research and folk tradition indicate



that the indigenous inhabitants of this area (which the Romans called Rundictes and later were traditionally known as Ajdi), were settled here even after the Roman conquest, after which the locals gradually became Romanised. The central settlement of Rundictes was undoubtedly Ajdovščina (hill-top, el. 804), from where, at least until the later years of antiquity, they controlled a large area of Brkini and Matarsko Podolje. The large number of sites proves that Rundictes left a deep mark in this area. The landscape was shaped and reshaped by the construction of fortified settlements on exposed peaks and terraced slopes, as well as by the later construction of settlements in the lowlands. According to oral tradition, in the early Middle Ages the Ajdi eventually left their mountain settlements and founded numerous villages in the valley, among them Rodik. Unfortunately, there are no historical sources that confirm this because no written document has been preserved in the archives. The folk tradition cannot be confirmed (so far) by archaeology either, because archaeological findings from this 'transitional' period are rare. As for the physical evidence, of course, much remains to be done. There are already numerous listed and newly discovered archaeological sites that could shed light on many facts, but they are still unexplored. Therefore, in anticipation of new research and discoveries, we leave unanswered the question whether the Rundictes died out or were assimilated by early medieval Slavic newcomers.

### **Arheologija pamćenja: Primjer rodika**

U ovom članku predstavljamo od ranije poznata i potencijalna arheološka nalazišta u okolici Rodika (općina Hrpelje-Kozina) te analizu i razradu javno dostupnih lidarskih snimaka ovog područja. Opisi i nalazi u vezi s pojedinim lokacijama rezultat su pažljivih kartografskih, bibliografskih i neinvazivnih terenskih istraživanja. Tijekom navedenih istraživanja uglavnom smo se fokusirali na lokacije smještene unutar Mitskog parka Rodik koje su pronašle svoje mjesto u narodnoj tradiciji. Starost razmatranih nalazišta pokriva realno, opsežno vremensko razdoblje, tj. od prapovijesti do srednjeg vijeka. Osim po starosti, objekti koji su se nalazili na predmetnim lokacijama razlikuju se i po svojoj funkciji u vrijeme nastanka, tj. obrambenoj, gospodarskoj, stambenoj, ili funkciji razgraničenja. Ponekad je zaista teško povući crtu i odrediti točnu starost i funkciju nekog objekta jer su se i njegov oblik i funkcija s vremenom mijenjali. Ipak, čini se da barem od željeznog doba svi ti različiti kulturni slojevi nisu nužno bili rezultat promjena u populaciji. I arheološka istraživanja i narodna tradicija ukazuju na to da se autohtono stanovništvo na ovom području (koje su Rimljani nazivali Rundictes, a kasnije su bili poznati u narativnoj tradiciji kao ajdi) ovdje održalo i nakon rimskog osvajanja, ali su se starosijedioci postupno romanizirali. Središnje naselje Rundiakta nedvojbeno je bila Ajdovščina (kota 804), odakle su, barem do kasne antike, kontrolirali veliko područje Brkina i Matarskog podolja. Već

i sam broj nalazišta dokazuje da su Rundikti ostavili dubok trag na ovom području. Krajolik je oblikovan i preoblikovan gradnjom utvrđenih naselja na izloženim vrhovima i terasastim padinama, kao i kasnijom izgradnjom naselja u nizinama. Prema usmenoj predaji, u ranom srednjem vijeku ajdi su napustili svoja visinska naselja i u dolini osnovali brojna sela, među njima i Rodik. Ne postoje povijesni izvori koji to potvrđuju jer, nažalost, u arhivima nije sačuvan nijedan pisani dokument. Narodnu tradiciju ne može (za sada) potvrditi niti arheologija jer su arheološki nalazi iz ovog »prijelaznog« razdoblja rijetki. Što se tiče materijalnih dokaza, naravno, još treba puno toga učiniti. Postoje već brojna popisana i novootkrivena arheološka nalazišta koja bi mogla razjasniti mnoge činjenice, ali ona i dalje ostaju neistražena. Stoga, u iščekivanju novih istraživanja i otkrića, pitanje nestanka Rundikta ili njihovog stapanja s ranosrednjovjekovnim slavenskim došljacima ostavljamo bez odgovora.

# Poskus orisa izzivov v upravljanju Mitskega parka v Rodiku

**Neža Čebrov Lipovec**

*Univerza na Primorskem*

*neza.cl@fhs.upr.si*

## Uvod

Novonastali Čezmejni mitski park predstavlja noviteto v sklopu oblik upravljanja kulturne dediščine. Kot pove ime, park temelji na vsebinah, ki izhajajo iz nesnovne dediščine mitskega izročila, a vsebuje tudi številne druge snovne elemente. To so arheološka najdišča, stavbna dediščina, naravne vrednote in umetniška dela.

Bogat nabor različnih prepoznanih kulturnih in naravnih vrednot, ki so oblikujejo Mitski park Rodik, je upravljavce (Občino Hrpelje-Kozina in posebej Turistično združenje Rodik) in strokovne svetovalce vodil k odločitvi, da oblikujejo enoten načrt upravljanja za celoten park, ne zgolj za tista območja, ki jih predvideva Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) (2008). Naloga je še v pripravi, v tem prispevku pa želimo osvetliti nekaj vsebinskih vprašanj, ki se skozi snovanje parka in načrtovanje njegovega upravljanja izkazujejo kot izziv. Osrednje vprašanje zadeva značilnosti mitske krajine ter njenih sestavnih elementov. Problem razčlenjujemo z analizo posameznih varovanih elementov kot tudi elementov, ki tega statusa še nimajo, a so integralni del upravljanja, ter orisujemo nekatere ključne upravljavske naloge. V poglavju o čezmejnosti primerjamo upravljavske izzive v Rodiku in v »bratskem« parku v Moščenički Dragi. V sklepu poskušamo orisati okvirne usmeritve, kako se s temi izzivi spopasti. Rodiški Mitski park obravnavamo kot študijo primera za upravljanje mitske krajine, ki lahko služi kot referenca za morebitne sorodne primere.

## Upravljanje kulturne dediščine

Upravljanje je lahko definirano zelo tehnicistično; v slovenskem Zakonu o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) (2008, 3. točka 37. člena) je definirano kot »izvajanje nalog, ki so potrebne za izpolnitev namena, zaradi katerega je bila stvar razglašena za spomenik, in obsega predvsem vodenje in organiziranje vzdrževanja, uporabe, dostopnosti, predstavitve javnost in



<https://doi.org/10.26493/978-961-293-060-8.147-175>

Hrobat Virloget, K., ur. 2021. *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*.

Koper: Založba Univerze na Primorskem.

spremljanje stanja.« V sodobnih slovenskih interpretacijah zakonodajnih podlag pa je izpostavljen en vidik – to je pomen vključevanja lokalne skupnosti (Plestenjak in Stokin 2016, 13; Pirkovič 2018, 75–76). V tem se slovenski okvir upravljanja navezuje na sodobni mednarodni kontekst, ki trajnostno upravljanje primarno opredeljuje v odnosu do nosilcev dediščine. V tem sta ohranjanje in upravljanje opredeljena ne zgolj kot »upravljanje sprememb« (Teutonico in Matero 2003), temveč kot »upravljanje kreativne kontinuitete in družbeno organizirana dediščinska praksa« (Chitty 2017, 10). V mednarodnih strokovnih krogih je upravljanje dediščine že dobro razvito in uveljavljeno, predvsem v Avstraliji in Angliji, od koder izhajajo glavni teoretski teksti (Clark 2014; Kerr 2013; Heritage Lottery Fund 2001), kot tudi v Kanadi. Sodobno področje upravljanja dediščine tako ponuja bogat nabor navodil in vzorcev, kako pripraviti načrte upravljanja in ga nato izvajati (Plestenjak, Stokin in Zanier 2014; Wijesuriyja, Thompson in Young 2013; Palumbo 2000; Feilden in Jokilehto 1998).

### **Načrti upravljanja**

Konceptualni okvir upravljanja dediščine temelji na pojmih *identify* (prepoznavaj), *protect* (zaščititi), *conserve* (ohrani) in *present* (predstavi) in je v slovenskem kontekstu preoblikovan v temeljne sklope, ki sestavljajo upravljanje in njegovo glavno orodje – načrt upravljanja (NU) (Plestenjak Stokin in Zanier 2014). V slovenskem kontekstu je upravljanje dediščine še izrazito v povojih, saj je NU z zakonom iz leta 2008 (ZVKD-1) uradno zahtevan zgolj za spomeniška območja, ki imajo upravljavca. Področje upravljanja pa se medtem intenzivno razvija na področju varstva narave, kjer je NU prav tako zahtevan za zavarovana območja, ki imajo NU predviden v razglasitvenem aktu (Zakon o ohranjanju narave (ZON-UPB2) 2004).

Izhodišče vsakršnega upravljanja je temeljito poznavanje dediščine (razvoj, stanje ohranjenosti in ogroženosti) in njeno celovito vrednotenje; na osnovi tega se oblikujejo vizija ohranjanja ter strateški in izvedbeni cilji. Na osnovi slednjih pa se strukturirajo ukrepi, torej konkretne upravljaljske naloge, po štirih temeljnih sklopih: v načrtu upravljanja znanja (planiranje raziskav in hramba informacij), načrtu varstva in ohranjanja (varstveni postopki, torej konservatorski posegi, monitoring itd.), načrtu valorizacije (prezentacija, interpretacija, popularizacija) in pa komunikacijskem načrtu. Vse naloge morajo biti ustrezno časovno opredeljene (po prioritetah: kratko-, srednje- in dolgoročno) in finančno ovrednotene, vključno z dostopnimi ali načrtovanimi finančnimi viri. Ključno orodje monitoringa in ocenjevanja uspešnosti upravljanja pa so kazalniki, torej merljivi rezul-

tati, ki jih želimo doseči. Vsak načrt upravljanja mora imeti tudi rok trajanja (običajno največ pet let, pogosto manj). Sledi ponovna valorizacija, saj novo upravljanje lahko privede do sprememb na dediščini oz. se prepozna nove potrebe pri varovanju. Eno bistvenih izhodišč je dejstvo, da so načrti upravljanja zgolj orodja za izvajanje nalog in jih je potrebno redno prilagajati ter osveževati (Kerr 2013, 26; Wijesuriya, Thompson in Young 2013, 123; Plestenjak, Stokin in Zanier 2014, 167).

### **Lokalna skupnost**

Upravljanje temelji na razumevanju in vrednotenju (angl. *values-led approach*; Wijesuriya, Thompson in Young 2013), torej je vsakršen konkretni poseg odvisen od prehodnega prepoznavanja pomena in ocene ranljivosti ter ogroženosti. Načela upravljanja, in torej načrti upravljanja kot orodje, so zasnovani dokaj univerzalno in jih je moč prilagajati različnim zvrstem dediščine.

V evropskem kontekstu se NU uporabljajo skoraj izključno za snovno dediščino. Nesnovna dediščina v teh dokumentih nima definirane posebne pozicije oziroma se jo umešča po potrebi, v okviru razumevanja dediščine (Wijesuriya, Thompson in Young 2013, 61). V evropskem kontekstu je v splošnih navodilih zgolj omenjena (Heritage Lottery Fund 2001, 5), ta odnos odseva značilno evropsko materialistično naravnost v ohranjanju in upravljanju dediščine (Willems 2010). V drugih kulturnih kontekstih, posebej kjer so prisotne staroselske skupnosti (vzorčni primer je Avstralija), je odnos do upravljanja veliko celovitejši in stremi k enakovrednemu in skupnemu vrednotenju tako snovnih kot nesnovnih elementov. Srž tega odnosa pooseblja ICOMOS-ova burska listina (oblikovana že konec 1970-ih let, a sprejeta leta 1999), ki poudarja »kulturni pomen« dediščine (angl. *cultural significance*) kot temelj vsakršnega upravljanja in predstavljanja dediščine. A tudi v tem primeru je bistvenega pomena, kdo to dediščino vrednoti in kateri diskurz se ob tem vzpostavlja. Kot v svojem temeljnem delu opozarja Laurajane Smith (2006), v dediščini prepogosto prevladuje »avtorizirani dediščinski diskurz« (angl. *authorised heritage discourse, AHD*), ki temelji izključno na strokovni presoji o pomenu dediščine, ki perpetuira enoglasno razlago pomenov dediščine. Da bi bilo vrednotenje, in torej ohranjanje, celovito, pa mora to nujno izhajati (tudi) iz »podrejenega« (angl. *subaltern discourse*), torej perspektive dotične lokalne skupnosti, tudi če se ne sklada s strokovnim vrednotenjem. Vsakršno upravljanje torej temelji na dveh bistvenih predpostavkah – ena je temeljito poznavanje dediščine, torej različnih vrednosti, ki jih dediščini pripisujejo tako stroka kot

skupnost; druga pa je ustrezni upravljavski okvir, ki naj izhaja iz skupnostnega ovrednotenja te dediščine.

Pobuda za oblikovanje rodiškega Mitskega parka sicer raste iz znanstveno-raziskovalnih odkritij etnološke in arheološke stroke, primarno iz raziskav dr. Katje Hrobat Virloget, a so rezultati teh raziskav poželi izjemno podporo na lokalni ravni. Slednjo odseva sama prijava projekta Interreg »Mitski park«, katerega vodilni partner je Občina Hrpelje-Kozina, ter njegova izjemno uspešna izvedba. Poseben vidik uspešnosti je prav vzpostavitve sodelovanja med znanstveno stroko, lokalno oblastjo in lokalno skupnostjo, ki je aktivno sodelovala v nastajanju parku. Lokalna skupnost je bila osrednjega pomena že znotraj same raziskave, saj je ta temeljila na zbiranju ustnega izročila o prostoru. V Rodiku bo tako upravljanje parka poverjeno režijskemu obratu Občine Hrpelje-Kozina, ki ga bo izvajal v sodelovanju s Turističnim društvom Rodik. Naj tu opozorimo že na prvi izziv: ustroj organizacijske strukture upravljavskega telesa je bistvenega pomena (Plestenjak in Stokin 2016), saj mora biti upravljanje ustrezno usklajevano in usmerjeno. V ta namen se v primerih, ko gre za uradno razglašeno dediščino oz. lokalne ali državne spomenike, mora vključiti stroko, torej predstavnike Zavoda za varstvo kulturne dediščine, ki naj bi izvajali nadzor nad upravljavskimi dejavnostmi. V primeru Mitskega parka pa bi bilo smiselno oblikovanje svetovalnega organa, svojevrstnega »sveta zavoda«, ki usmerja delovanje upravljavskega telesa. V tem telesu morajo biti enakovredno vključeni tako predstavniki lokalnih oblasti in lokalne skupnosti kot predvsem stroke – kot bo razvidno v nadaljevanju.

### **Elementi upravljanja v Mitskem parku Rodik**

Park obsega več hektarov poseljenega in naravnega območja, v katerem je umeščenih dvanajst točk itinerarija parka. Temelj parka je nesnovna dediščina, to je mitska krajina, ki pa jo sooblikuje snovno naravno in antropogeno okolje. Konkretni upravljavski izzivi v primeru rodiškega parka tako zadevajo več elementov upravljanja: na ravni same lokacije izpostavimo predvsem ohranjanje varovane kulturne dediščine (vpisane v Register kulturne dediščine Slovenije<sup>1</sup>) kot tudi umetniških elementov v parku, a predvsem ohranjanje in upravljanje nesnovne dediščine ter v zvezi s to pogojno tudi ohranjanje (kulturne) krajine. Z vidika čezmejnosti pa se odpira vprašanje vzpostavitve enotnih kriterijev upravljanja z Moščeničko Drago. V nadaljevanju analiziramo predvsem dva značilna elementa upravljanja: to

<sup>1</sup> Glej <https://gisportal.gov.si>.

sta razumevanje dediščine in njenih vrednot ter ocena ranljivosti in ogroženosti.

### **Registrirana dediščina in spomeniki**

Na obravnavanem območju se nahaja več enot dediščine, ki so varovane z Zakonom o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1) in vpisane v Register kulturne dediščine. Vas Rodik je registrirana dediščina (evidenčna številka dediščine – EŠD 16061), cerkev sv. Trojice v njem pa kot spomenik lokalnega pomena (EŠD 3976). Več je lokacij arheološke dediščine:

- Arheološko najdišče Ajdovščina, ki ima edino status spomenika lokalnega pomena (EŠD 624) in obsega utrjeno naselbino (prazgodovinsko gradišče, središče Rundiktov, s kontinuiteto v pozno antiko) na osamelem hribu Ajdovščina ter zgodnjericke grobove Na Sedlu in Pod Jezerom. Zaradi izjemnega pomena in ohranjenosti te lokacije je bila že oblikovana zamisel, v dogovoru med Občino Hrpelje-Kozina in Zavodom za varstvo kulturne dediščine, da bi najdišče dobilo status spomenika državnega pomena.
- Arheološko najdišče Tabor (EŠD 7306), ki obsega ruševine verjetno srednjeveškega zidanega objekta z obzidjem.
- Arheološko območje Križen drev (EŠD 17290), kjer se nahaja časovno neopredeljiva utrjena postojanka, ohranjena kot groblja na platoju z maltnim vezivom in obdelanimi kamni; v izročilu je to bila postaja ob stari poti iz Rodika na Artviže.
- Arheološko najdišče Debela griža (EŠD 7278), kjer se nahaja prazgodovinska utrjena naselbina, postavljena v nižini sredi osmih kraških vrtač. Postavljena je v naravno obrambno lego, v celoti pa je ohranjen kamnit obrambni okop izjemnih dimenzij. Severno od naselbine je spodmol z rimskodobnimi sledovi poselitve.
- Ob zahodnem robu vasi Rodik se nahaja še arheološko najdišče Krivice s statusom registrirane dediščine (EŠD 17304), kjer so bile odkrite najdbe, ki kažejo na obstoj grobišča iz obdobja antike ali zgodnjega srednjega veka, vendar najdišče ne sega na samo območje mitskega parka oziroma ne tvori točke na poteh parka.

Izmed teh enot je zgolj arheološko najdišče Ajdovščina, s statusom spomenika lokalnega pomena, tisto, ki kot spomeniško območje po zakonu potrebuje načrt upravljanja; slednji bo v primeru Mitskega parka integriran v upravljanje celotnega območja. Natančne in za najdišče specifične

usmeritve za upravljanje dotičnega spomenika so v domeni odgovornih konservatorjev na Zavodu za varstvo kulturne dediščine. Status lokalnega spomenika ima tudi arheološko najdišče Debela Griža (Rodiška pečina, Remoščica), ki se ga pot mitskega parka ne dotika neposredno, čeprav je Remoščica vsebinsko del parka. Smiselno bi bilo v prihodnjih letih oblikovati smernice za upravljanje in interpretacijo tudi tega najdišča, ki bo nedvomno predmet bolj množičnih obiskov. V okviru parka bi bilo smiselno oblikovati tudi usmeritve za ohranjanje ostalih posameznih najdišč, ki imajo samo status dediščine.

### *Ogroženost in ranljivost*

Arheološka dediščina je na splošno podvržena zelo raznolikim nevarnostim (Palumbo 2000), ki so lahko posledica onesnaževanja, prostorskega razvoja in pa pretirane turistične dejavnosti. Slednje se kaže primarno v eroziji snovnosti dediščine kot tudi v neustreznih rekonstrukcijah za potrebe prezentacije. Velik problem predstavljajo vandalizem, »detektorstvo« in pljenje arheološke dediščine ter neavtorizirana izkopavanja. Med najpogostejše dejavnike propadanja arheološke dediščine pa štejemo neustrezen administrativno-upravljalovski okvir, ki vodi v zanemarjanje in pomanjkanje vzdrževanja, predvsem preventivnega vzdrževanja (Cecchi in Gasparoli 2010).

Kot ključen vidik ranljivosti arheološke dediščine v rodiškem parku lahko izpostavimo prav pomen preventivnega vzdrževanja arheoloških struktur in njihove okolice ter nevarnost prevelikega pritiska turizma (uničevanje samih struktur, vandalizem). Pomemben ukrep za preprečevanje posledic pritiska obiska je vzpostavitev vsaj osnovnih interpretacijskih sredstev, kar prispeva k obveščanju in ozaveščanju in stremi k preprečevanju vandalizma (Palumbo 2000, 10). Slednje je doseženo prav z izvedbo interpretacije v parku (tematska pot z označevalci ter avdiovodnikom). Posebno pozornost bo potrebno posvetiti monitoriranju stanja ter rednemu vzdrževanju.

### *Umetniška dela na območju mitskega parka*

Na tematski poti so ob vsaki točki umeščeni tudi kamniti prag, kamniti vertikalni označevalec oz. steber z imenom točke, predvsem pa kamniti kip, ki ponazarja vsebino dotičnega izročila. Vse nove kamnite elemente sta zasnovala oblikovalka kamna Špela Šedivy ter akademski kipar Damjan Švara v sodelovanju s študenti Višje strokovne šole Sežana.

Posebnost je točka Babe, kjer je nekdanj stal veliki apnenčasti monolit, v



katerem je prebivalstvo prepoznavalo podobo mitske figure Babe, a je danes uničen. Razstreljen je bil z dinamitom v času gradnje kraškega vodovoda po drugi svetovni vojni. Za potrebe interpretacije nesnovne dediščine mitske krajine je umetnik Marko Pogačnik sestavil novo podobo, ki se vsebinsko navezuje na izročilo o Babi. V duhu *land arta* in svojega umetniškega pristopa geopunktur je ustvaril novo postavitev iz ostankov monolita, in sicer v obliki mandorle, ki ponazarja maternico Zemlje. Postavitev je zasnovana kot zamejeni prostor, v katerega obiskovalec vstopa in se v njem osredotoča – na spoznano izročilo in na svojo percepcijo. Da je osredotočenost usmerjena, je prostor znotraj mandorle pokrit z gramozom. Umetitev umetniškega dela v sklop parka vidikom upravljanja dodaja še novo dimenzijo. Prisotnost inštalacije Marka Pogačnika kot tudi kamnitih kipov Špela Šedivy in Damjana Švare na posameznih točkah parka odpirajo posebno vprašanje vzdrževanja umetniškega dela na prostem.

### *Ogroženost in ranljivost*

Za umetniška dela na prostem je pomembno jasno definirati vzdrževalni pristop in odnos do naravnega patiniranja. Vprašanje patine ima v zgodovini umetnosti in tudi konservatorstva dolgo zgodovino (Mellucco Vaccaro 1996, 366–371). Na področju kiparstva ima spreminjanje površine skulpture zaradi naravnega spreminjanja samega materiala posebno vlogo pri bronastih skulpturah, kjer bron naravno oksidira in spremeni barvo. V primeru kamnitih skulptur, posebno v naravnem okolju, pa se odpre paleta možnih deterioracij – te segajo od razpok, listanja, mehanskih poškodb, nalaganja depozitov do biološke kolonizacije (International Council on Monuments and Sites 2008; Doehne in Price 2010). Kamnite skulpture bodo prav tako potrebovale načrt rednega pregledovanja stanja ohranjenosti, čiščenja v primeru vandalizmov ter konservatorskih posegov v primeru večjih poškodb. Posebej bo pa potrebno definirati protokol glede obdelave in vzdrževanja površine kamna, ki bo sčasoma patiniral s pojavljanjem lišajev in mahov na površini.

V specifičnem primeru ne gre več za klasično dilemo med izvorno podobo umetniškega dela ter njegovo spreminjajočo se podobo zaradi naravnega spreminjanja materiala (Philippot 1966 v Price idr. 1996, 372) skozi življenje umetniškega dela, ki slednje prav tako oblikuje in tvori njegovo »avro« (Benjamin 2008). V konkretnem primeru je odločitev o vzdrževalnem pristopu tudi del izvornega koncepta umetnika/umetnice. Avtorica kamnitih skulptur, Špela Šedivy, je v intervjuju pojasnila, da je naravna patina skulptur del same interpretacije, ki jo je s skulpturami želela ustva-

riti, in bi naravno patiniranje po potrebi celo spodbudila (elektronska korespondenca s Špelo Šedivy, 16. december 2020). Namen postavitve in oblike je namreč bil, da se od zunaj vneseni kamen »prepusti naravi«, da ga ta »sprejme« in se skulptura tako poveže z okoljem. Ta zavestna odločitev in umetniški vzgib narekujeta ustrezno ravnanje, v okviru katerega se torej sprememb na površini kamna ne odstranjuje z značilnimi restavratorsko-konservatorskimi pristopi (mehansko čiščenje, odstranjevanje z vodo, peksanje ipd.; Dolenc in Porekar Kacafura 2013, 3–8). Enak pristop je smiseln tudi za Pogačnikovo novo inštalacijo mandorle – maternice, oblikovane iz ostankov nekdanjega monolita Babe, ki so dejansko *in situ* najden material, ohranjen v neobdelani obliki, zgolj postavljen v novo prostorsko zasnovo. V obeh primerih kiparskih intervencij pa v vzdrževalna dela sodi ustrezno vzdrževanje in odstranjevanje vegetacije, ki bi čezmerno preraščala skulpture ter omejevala dostop in torej razumljivost del.

Preventivno vzdrževanje predstavlja »najvišjo obliko ohranjanja dediščine« (Feilden in Jokilehto 1998, 41) in ga zato umeščamo med poglobitve naloge upravljanja. Poleg vzdrževanja registrirane dediščine bo torej vzdrževanje obsegalo tudi kamnite skulpture, ob tem pa tudi kamnite pragove in kamnitih označevalcev.

### ***Krajina in naravne vrednote***

Pomemben, a izmuzljiv vidik upravljanja Mitskega parka predstavlja krajina – mitska krajina kot kategorija dediščine, ki je sicer primarno snovna, a ima dediščinski pomen zaradi nesnovne dimenzije. A njena ohranitev je neposredno povezana s konkretnim prostorom in z naravnimi vrednotami ter antropogenimi elementi v njem. Vprašanje se poraja, ali – in če, kako – krajino kot celoto ohranjati in upravljati.

Kateri so torej naravni elementi krajine in kakšen status imajo? Širša površina območja parka v trenutnem občinskem podrobnem prostorskem načrtu Občine Hrpelje-Kozina sicer obsega gozdne površine in kmetijske površine. Neposeljeni del parka na vzhodu, v okviru t. i. »Lintverjevega kroga«, poleg najdišča Ajdovščina obsega šest točk v naravi. Pri teh gre večinoma za naravne elemente, ki so jim ljudje v preteklosti pripisali posebne pomene: Jezero na vršiču Čuk (kot domovanje kačona, lintverja) kot naravna oblika, ob njem pa so prepoznavne tudi geometrično dokaj pravilne strukture iz apnenca, ki so bile tja prinesene (Kovačič 2021); ledina Kobilja glava, kjer se nahaja kamen v obliki živalske lobanjske kosti (kjer naj bi po izročilu čarovnice ubile človeka); ledina Pod lisičino, kjer se nahajajo kamnita vdolbina v apnenčastem sloju (»hudičev stol«) ter raze v apnenčas-

ti formaciji, ki jih pripovedno izročilo razlaga kot »šembiljine kolesnice«, ter lokacija vidnega stika fliša in apnenca (t. i. Sešica/Sušica) itd. Zahodni del parka, ki se nahaja na apnenčasti podlagi, pa sestavljajo kraške jame in doline, na katere se veže bogato izročilo o domovanju škratov, zmajev oziroma točkah vstopa v onostranstvo, torej smrti ali drugačni percepciji časa (Globoka jama, Cikova jama, Fukova jama).

Z zahodnimi točkami Babinega kroga (Globoka jama) park sega na varovano območje Natura 2000, varovano kot območje Kras in kot posebno ohranitveno območje (ID S13000276) ter posebno območje varstva (ID S15000023). Globoka jama (ID 47512) ima sicer status zavarovane naravne vrednote kot točke, enak status ima tudi Fukova jama (ali jama Maje-kavc; ID 411114). Cikova jama (ID 1319) ima status zavarovanega območja (točka) kot naravni spomenik lokalnega pomena. Posebna po dimenzijah je udornica Remeščica (imenovana tudi Rodiška pečina), o katere mitskem stvarjenju (ustvarila naj bi jo Jezus in sv. Peter) priča izročilo; ima status zavarovanega območja (ID 2050), hkrati pa je pripoznana kot naravna vrednota (točka) lokalnega pomena (ID 41125). Na širšem območju med točkami spodnjega dela parka (Babin krog) se nahaja še vsaj 15 točk naravnih vrednot, kraških jam. Skladno z Zakonom o varstvu podzemnih jam (ZPVJ) (2004, 11., 25. in 26. člen) mora vsaka od teh imeti predvidenega skrbnika. Številna določila pa postavljajo temelje za njihovo varovanje, kot so varstveni režim glede prepovedanih dejavnosti v jami; omejevanje obiska v odprtih jamah in nadzor vstopa v jamo; morebitna gradnja objektov ob jamah, s katero se posredno regulira tudi dejavnost na površju. Varstvo narave, predvsem pa varstvo podzemnih jam predstavlja pomemben vzvod ohranjanja in varovanja snovnih elementov mitske krajine, a zgolj kot točk. Opozorimo, da mora torej upravljanje parka ustrezno uskladiti zahteve varstva podzemnih jam ter predvidenih interpretacijskih dejavnosti neposredno v njihovih okolici.

### *Mitska krajina kot kulturna krajina*

Kako torej upravljati mitsko krajino kot krajino? Kulturna krajina je običajno definirana kot rezultat interakcije med človekom in naravo, ki naj bi odsevala plastenje oz. razvoj skozi čas (Taylor, St Clair in N. J. Mitchell 2014, 5) in funkcionira kot palimpsest. Sodobne študije preizprašujejo smiselnost ločevanja med naravno in kulturno krajino ter izpostavljajo predvsem asociativno dimenzijo krajine zaradi pomena, ki ga nosi za posamezne skupnosti.

Temeljni evropski dokument za upravljanje krajine, Evropska konven-

cija o krajini (2000), je ta koncept privzel in krajino definiral kot »območje, kot ga zaznavajo ljudje in katerega značilnosti so plod delovanja in medsebojnega vplivanja naravnih in/ali človeških dejavnikov«. Bistveno je, da ne razločuje med »naravno« in »kulturno« krajino, temveč izhaja iz prepletenosti elementov v njej, velik pomen pa pripisuje »zaznavanju« krajine s strani skupnosti (Pirkovič 2017, 31). Posledično je ponovno skupnost, povezana z dotično krajino, tista, ki ima (bi morala imeti) glavno vlogo v njenem upravljanju.

Slovenski kulturnodediščinski varstveni okvir vsebuje koncept kulturne krajine, a je ta izrazito usmerjen v njeno snovnost. Dediščinska zakonodaja kulturno krajino tolmači kot (Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah 2010, 3. člen, 8. točka) del odprtega prostora z naravnimi in grajenimi ali oblikovanimi sestavinami, katerega strukturo, razvoj in rabo pretežno določajo človekovi posegi in dejavnosti, ki soustvarjajo posebne kulturne in družbene vrednote in identiteto regij ter države. Kulturna krajina je rezultat součinkovanja človeških in naravnih dejavnikov ter je odraz in primer gospodarskega, kulturnega, socialnega, političnega in tehnološkega razvoja družbe. Glede na strukturne značilnosti in krajinske sestavine ločimo kmetijske krajine, poseljene krajine in zgodovinske krajine.

Kot potencialne varovane vrednote pa Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah navaja snovne elemente: krajinsko zgradbo in prepoznavno prostorsko podobo, značilno obstoječo parcelno strukturo, velikost in obliko parcel ter členitve, tradicionalno rabo zemljišč, tipologijo krajinskih sestavin in tradicionalnega stavbarstva, odnos med krajinsko zgradbo in stavbo oziroma naseljem, avtentičnost lokacije pomembnih zgodovinskih dogodkov, preoblikovanost reliefa in spremljajoče objekte, grajene strukture, gradiva in konstrukcije ter likovne elemente in zemeljske plasti z morebitnimi arheološkimi ostalinami (Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah 2010, 4. člen, 8. točka). Sodobne raziskave sicer kažejo, da kulturna krajina zaradi svojega imanentno dinamičnega značaja, ki – tako kot živa nesnovna dediščina – temelji na kontinuiranem spreminjanju, ne more biti vrednotena z enakimi merili kot neprimerljivo statičnejša nepremična (stavbna ali arheološka) dediščina (Lah 2018). A tudi nova predlagana orodja so usmerjena predvsem v snovne vidike, kot so analiza strukture (povezave, površine, volumni) ter posameznih materialnih ostankov (Lah 2018). Slovenski kulturnodediščinski okvir tako (še) ne ponuja orodja za ustrezno vrednotenje in ohranjanje mitske krajine. Potencialno pa se pot za to lahko odpre znotraj kategorije zgodovinske

krajine in v povezavi s konceptom krajev spomina (fr. *lieux de memoire*; cfr. Pirkovič 2017, 34).

Mednarodni strokovni kontekst ponuja več opcij. V okviru UNESCO-ve svetovne dediščine je kulturna krajina splošno definirana kot »combined works of nature and of man« (UNESCO 2019, 83). UNESCO-va konvencija kulturno krajino deli v tri kategorije: oblikovano naravo (parki, vrtovi ipd.); organsko razvito krajino, ki se dalje deli v »reliktno« ali »fosilno krajino« (ki se ne razvija več) in »kontinuirano krajino« (ki se še naprej spreminja skozi interakcijo med naravo in človekom); »asociativno krajino« (povezana z verskimi, umetniškimi ali kulturnimi pomeni). Izmed treh kategorij je asociativna krajina tista široka kategorija, ki – poleg lokacij zgodovinskih dogodkov, z umetnostjo in z religijami povezano krajino ipd. – zajema tudi mitsko izročilo, mite, folkloro (Dumbovič Bilušič 2015, 184). Rodiško mitsko krajino tako uvrstimo med asociativne krajine zaradi neposredne povezave s pripovednim izročilom. Pomembno je poudariti, da je izmed treh kategorij kulturnih krajin prav asociativna krajina tista, kjer je antropogeni element neznamen ali ga celo ni, pomen krajine pa je neposredno povezan zgolj z naravnimi elementi, na katere se asociativnost veže (Dumbovič Bilušič 2015, 181).

Čeprav je asociativni vidik, v najširšem smislu, v ospredju sodobnih definicij kulturne krajine, pa je ta najpogosteje izpostavljen v izvenevropskih kontekstih, kjer so prisotne staroselske kulture. Kot emblematični primer asociativne krajine je množično navajani primer narodni park Uluru-Kata Tjuta v Avstraliji, ki ga že 35 let upravlja aboriginska staroselska skupnost Anangu. Območje monolita iz peščenjaka je izjemnega pomena kot nesnovna dediščina, saj je za staroselsko skupnost krajina rezultat delovanja njenih človeških in mitskih prednikov. V razvoju konservatorstva kulturne dediščine je Uluru pomembna prelomnica, saj je iz zgolj naravne znamenitosti postal renominiran tudi kot kulturna dediščina ter predan v upravljanje tradicionalni skupnosti (Rössler 2014, 32–33). V evropskem kontekstu je tovrstna predkrščanska, »staroselska« vez z naravo izgubljena, zato primerljivih vzorov dediščine ne njihovih sistemov upravljanja ni. Relativno primerljiva z zahodnim kontekstom je Japonska, kjer je tradicionalna kultura še izrazito živa, a sobiva s sodobnim globalnim načinom življenja. Na Japonskem je bil koncept kulturne krajine, ki v veliki meri temelji na asociativnih vrednotah, uveden že v sredini sedemdesetih let, ključni vzvod njenega varovanja pa je prostorsko načrtovanje (Inaba 2012).

Navedene tri UNESCO-ve kategorije pa so prenesene v slovenske zakonske in strokovne podlage s področja prostorskega razvoja, a so mestoma

drugače razložene. Prav asociativna kulturna krajina je sicer skoraj identično razložena kot tista oblika, »v kateri[h] prevladujejo izrazite religiozne, umetniške ali kulturne povezave z naravnimi prvinami« (Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (O d S P R S) 2004). A specifičnih navodil glede njenega varovanja ni najti. Kategorije v rabi so primarno usmerjene v snovne vidike: »dediščinska kulturna krajina«, ki je definirana kot »kontinuirana kmetijska raba zemljišč ali materialne ostaline, ki odražajo preteklo rabo zemljišč, dejavnosti, spretnosti in tradicijo« (Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (O d S P R S) 2004; Bevk idr. 2020, 52), in sovпада s kulturnodediščinskim konceptom; »izjemna krajina«, ki temelji na elementih edinstvene rabe tal, ustreznega deleža naravnih prvin in/ali posebnega naselbinskega vzorca (na nacionalnem ali lokalnem nivoju); ter »območja in prvine krajinske prepoznavnosti«, ki jih določajo »kakovostne, izjemne ali značilne prostorske strukture, odvisne od tipoloških značilnosti krajine ter so pomembne za prepoznavnost prostora in jih je zato treba ohranjati, nadgrajevati ali sanirati« (Bevk idr. 2020, 52–53). Izpostavimo, da je med dejavniki za prepoznavnost krajine najti tudi dva, ki odpirata prostor za nesnovne vidike: avtentičnost in pričevalnost krajinske zgradbe ter zgodovinski ali simbolni pomen posameznih delov ali celote (Hudoklin, Selak in Simič 2005, 4). Simbolni pomen lahko izhaja iz naravnih ali kulturnih prvin, vrednoti pa se glede na nacionalno, regionalno in lokalno (str. 12–13). Lokalno pomembna območja prepoznavnosti se določajo glede na šest meril, med katerimi rodiška mitska krajina odgovarja vsaj sledečim: številčnosti in kvaliteti naravnih vrednot ter prostorsko pomembne kulturne dediščine (če štejemo številne evidentirane jame), povezanosti naravnih vrednot in kulturne dediščine (zelo konkretna povezava med jamami in nesnovno dediščino), prostorski pomembnosti in prispevku k identiteti prostora (mitsko izročilo kot topos kolektivnega spomina Rodičanov). Naj k temu dodamo, da bi tovrstno vrednotenje moralo izhajati iz vrednotenja (tudi) lokalne skupnosti.

Del Brkinov in Matarskega podolja (na področju Občine Ilirska Bistrica) že sodi med krajinska območja s prepoznavnimi značilnostmi, ki so pomembna na nacionalni ravni (Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (O d S P R S) 2004). Potencialna razširitev na celotne Brkine, vključno z Rodikom, bi lahko pomembno prispevala k ohranjanju snovnih elementov mitske krajine. Splošne usmeritve zadevajo tako posege v antropogene (ustrezna razmestitev funkcionalnosti, stik naselja z odprto krajine, skladno umeščanje novih elementov ...) kot naravne elemente (preprečevanje zaraščanja na kmetijskih površinah, preprečevanje poseganje v gozdne po-

vršine itd.). Prostorska zakonodaja torej ponuja najoprijemljivejše vzvode za celovitejše vrednotenje in upravljanje mitske krajine, a ostaja problem vključevanja asociativnih, nesnovnih vidikov.

### **Nesnovna dediščina**

Mitsko krajino sestavljajo tako nesnovno ustno izročilo kot tudi konkretni prostori, predvsem naravna okolica in antropogeni elementi, o katerih to izročilo govori oziroma se nanje navezuje. Pripovedno izročilo prikazuje mitski izvor kraja, prebivalcev in krajine ter njenih naravno-geografskih značilnosti. Trenutno ta bogati korpus rodiške nesnovne kulturne dediščine nima statusa zaščitene nesnovne kulturne dediščine.

Nesnovna dediščina je v kratkem času od uradne legitimacije z UNESCO-vo konvencijo leta 2003 dobila orodje za vrednotenje in osnovne usmeritve za upravljanje. Obstoječa literatura o upravljanju kulturne dediščine in snovanju načrtov upravljanja se primarno posveča snovni dediščini, nesnovni elementi pa v tem okviru dobijo mesto v okviru interpretacije. V UNESCO-vi konvenciji o nesnovni dediščini iz leta 2003 naloge upravljanja niso točno zapisane, saj je upravljanje specifične prepoznane vrednote stvar vsakokratnega procesa vrednotenja dotične skupnosti nosilcev te dediščine. Ta odnos odseva osnovno pozicijo konvencije, v čemer se ta temeljno razlikuje od »sestrske« konvencije o varstvu svetovne kulturne in naravne dediščine (1972), ki stremi k hierarhičnemu prepoznavanju izjemne vrednosti (angl. *outstanding universal value*) določenih enot dediščine. Obratno konvencija o nesnovni dediščini slednjo »prepoznava po pomenu, ki [ga] ima ta dediščina za identiteto, občutek pripadnosti in kontinuiteto skupnosti, kjer nastaja in kjer jo prenašajo na naslednje generacije« (Spanžel 2012, 13). Uspešno in ustrezno upravljanje nesnovne dediščine je tesno povezano z ohranjanjem skupnosti nosilcev te dediščine oz. zagotavljanjem in izboljševanjem pogojev za njeno ohranitev oz. obstoj. Posledično za nesnovno dediščino niso bili oblikovani priročniki za njeno upravljanje, temveč register dobrih praks (Židov 2014).

V slovenskem kontekstu je upravljanje nesnovne dediščine definirano z dvema členoma Pravilnika o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah (2010, 8. člen); prva točka pojasnjuje, da: »(1) [v]arstvene usmeritve za živo<sup>2</sup> dediščino vključujejo ukrepe za zagotovitev ohranjanja žive dediščine, ki obsegajo prepoznavanje, dokumentiranje, raziskovanje, zaščito,

<sup>2</sup> V slovenski zakonodaji je v rabi termin »živa dediščina«, kar pa je v strokovnih in znanstvenih besedilih označeno kot »nesnovna dediščina«. Več o tem v Židov (2014).

spodbujanje, izboljševanje in oživitev različnih vidikov te dediščine. Konkretnejše varstvene usmeritve se določijo na podlagi stanja oziroma ohranjenosti pojava dediščine, ki se deli na nepretrgano, rekonstruirano in izginulo dediščino.« Druga točka pa izpostavi vodilni pomen nosilcev pojava oz. dediščine, obenem pa tudi materialne prvine (predmeti, orodja, izdelki) in prostor, kjer se nesnovna dediščina ustvarja ali izraža, in se tako naveže na temeljni koncept konvencije.

Na primeru Rodika je potrebno najprej razjasniti, s kakšno vrsto nesnovne dediščine imamo opravka. Slovenski register nesnovne dediščine se naslanja na kategorizacijo, po kateri je oblikovan reprezentativni seznam UNESCO-ve nesnovne dediščine, ki obsega pet kategorij: ustno izročilo in ljudsko slovstvo, uprizoritve in predstavitve, šege in navade, znanja o naravi in okolju, gospodarska znanja in veščine ter kategorijo »ostalo« (ki je mednarodni okvir nima). V Rodiku se soočamo s konceptom »mitske krajine«, ki je v svojem bistvu sinteza ustnega izročila in elementov v krajini. S formalnega vidika so »rodiške pravce« pripovedno izročilo, z vsebinskega vidika pa imamo z več vidikov opravka s kategorijo »znanja o naravi in okolju«, saj številne od ohranjenih »pravc« pojasnjujejo vremenske pojave (dvig Babinega krila kot metafora za razjasnitev po dežju; lintverjeva jeza kot nastanek strel) in vsebujejo razlage naravnih pojavov (jame).

### *Nosilci nesnovne dediščine*

Glede na uveljavljene smernice ohranjanja in upravljanja nesnovne dediščine se poraja več vprašanj. Kot že rečeno, je nesnovna dediščina primarno povezava s krajem in kontekstom, kjer se udejanja. Ključni dejavnik ohranjanja so živi nosilci dediščine (posamezniki ali skupine) in torej skupnost, ki je prvi skrbnik in varuh dediščine. UNESCO-v register dobrih praks ohranjanja in upravljanja izpostavlja tiste primere, kjer se ohranjanje nesnovne dediščine vpenja v trajnostno upravljanje celotnega kulturnega in naravnega ekosistema, kjer dotična dediščina aktivno »živi« (Proshan 2008). Nosilci nesnovne dediščine imajo torej ključno vlogo pri ohranjanju in promoviranju dediščine; kjer nosilci niso več živi, se dokumenti (avdio- in videoposnetki, zapisi) te »izginule« dediščine ohranjajo v okviru ustanov (inštitutov, muzejev, parkov) (Draženič in Smrekar 2020). Kakšno je stanje v Rodiku? Jedro rodiške nesnovne dediščine primarno tvori pripovedno izročilo, ki ga je leta 2000 zapisala Jasna Majda Peršolja v knjigi *Rodiške pravce in zgodbe*, ob tem pa tudi ustno izročilo redkih informatorjev, ki jih je zabeležila etnologinja Katja Hrobat Virloget. Ta vidik razumevanja in posledično potencialne ogroženosti je eden bistvenih, če bi želeli



rodiško mitsko izročilo zaščititi z vpisom v register. Pogoj je, da ima dediščina zagotovljen prenos, torej nosilca te dediščine, v Rodiku torej pripovedovalca. V okviru Mitskega parka bo to pripovedno izročilo dobilo novo obliko življenja kot del interpretacije v parku in centru za obiskovalce: kot zapisano na panojih, posneto na avdiovodnikih, predvsem pa predano v živo preko vodnikov in metode *storytellinga*. Kot opozarja K. Hrobat Virloget (2019, 34; 2021), se ob tem poraja vprašanje, ali tovrstno ohranjanje – bodisi preko tiskane knjige, posnetega avdiovodnika ali profesionalno zai-granega *storytellinga* – sploh odgovarja konceptu ohranjanja nesnovne dediščine. Ko je ujeta na nek fizični nosilec, ta »živa«, spremenljiva dediščina zamrzne. Kaj je torej bistveno za ohranjanje te dediščine?

### *Pripovedno izročilo kot ljudsko slovstvo*

Ob tem si velja poglobljeno pogledati, katere so sestavine, ki definirajo ustno izročilo pripovedništva, saj te tvorijo tudi elemente, ki jih (lahko) ohranjamo. Pripovedno izročilo sestavljajo trije temeljni elementi: tekst (besedilo), tekstura (način podajanja, pripovedovanja oz. izvedba) in kontekst (okolje, kjer je pripovedovano, vključno z občinstvom) (Stanonik 2001, 117). Ključno vlogo ima povezovalac treh elementov, to je pripovedovalec, pravljicar. V preteklosti – in v primeru Rodika še danes – so to bili nadarjeni posamezniki, ki so z lastno pripovedovalsko noto in dramaturgijo interpretacijo preoblikovali ter torej predajali sporočilo fabule (zgodbeno ogrodje), ki se je ohranila skozi rodove. Folklorno pripovedovanje je torej tipičen primer stalnega predrugačenja in inovacije v nesnovni dediščini, saj je inovacija nujno prisotna, kaže pa se v nedrznih posegih v vsebino, ki sicer sledi tradiciji (Štefan 1999, 6–7).

V primeru Rodika lahko ugotovimo, da vendarle obstaja še nekaj pripovedovalk, ki to izročilo znajo prenašati na značilni ustni način (babica – vnuki). Gre za starejše Rodičanke, ki še živijo v vasi, a tudi tiste, ki so se preselile v lokalna urbana središča (npr. Koper), vendar izročilo ohranjajo v razširjenem družinskem krogu. Ta prenos še ni raziskan, a bi bila tovrstna raziskava smiselna predvsem zato, da se preveri, ali se sodobno pripovedovanje izvaja na osnovi natisnjenih »rodiških pravc« ali gre za živo izročilo preteklih generacij. K. Hrobat Virloget sicer opozarja (2019, 34–35), da glavni prenašalci rodiškega izročila umirajo, za njimi pa ostaja vrzel. Vprašanje pa se poraja tudi glede konteksta folklornega pripovedništva: okolje, v katerem se lahko izročilo prenaša, se je bistveno spremenilo. Če so nekoč ustno izročilo prenašali od ust do ust (Stanonik 2001, 118–119), ob vsakodnevnih opravilih in za krajšanje časa, je danes ta kontekst bistveno

spremenjen. Njegova bistvena elementa sta domače okolje in pa predvsem publika, ki s pripovedovalcem stopa v interakcijo, njegovo pripoved spodbuja, pripovedovalec je do nje dovzeten, se nanjo odziva (Štefan 1999, 134–140). Publika so običajno tvorili otroci in starejši (Žele 2003, 26), a nadarjeni pravljíčar je lahko navdušil tudi odrasle. Ciljna skupina/publika so sicer še danes predvsem otroci.

Poleg omenjenega prenašanja v intimnem okviru družine je velik del prenosa izročila prenesen na institucionalno raven, v okviru šolskih dejavnosti, z branjem, izjemoma pa tudi z gostovanji pravljíčarjev in pravljíčark v šolah ali preko tematskih dni izven šole. Slednje se z vzpostavitvijo parka vrši tudi v Rodiku. Ob tem je potrebno opozoriti še na drugi način obujanja nesnovne dediščine, in sicer prav preko prevzemanja rezultatov znanstvenih raziskav, na podlagi katerih se na novo vzpostavljajo prakse med lokalnim prebivalstvom kot rekonstrukcije nekdanjih, izginulih praks (Hrobat Virloget 2019, 32).

### *Folklorizem in storytelling*

Odpira se torej vprašanje odnosa do folklorizma, torej oživitve tradicije izven izvirnega konteksta in okolja oz. »posredovanje in predstavljanje kulture iz druge roke« (Moser 1962 v Istenič Poljak 2008, 62). A prav trajnostni vidik upravljanja in ohranjanja nesnovne dediščine briše mejo med tradicijo in folklorizmom. S tem ko je upravljanje mitskega parka v Rodiku prevzela lokalna skupnost in kot vodnike po parku vključila lokalne prebivalce, so bile v to dejavnost vključene tudi osebe, ki v svojem osebem življenju v intimnem krogu družine prenašajo rodiško ustno izročilo, torej sodobni pripovedovalci. Ciljno publiko v mitskem parku pa tvorita dve glavni kategoriji: šolske skupine in obiskovalci (izletniki, turisti); med šolskimi skupinami prvo ciljno kategorijo predstavljajo lokalne osnovne šole iz kraško-brkinske regije. Fragmentarno se torej ohranjajo posamezni elementi folklornega pripovedništva, a v preoblikovanem kontekstu. Vez s tradicijo še ni povsem pretrgana, posvetiti se je zato potrebno prav tistim elementom, ki so še živi, in jim omogočiti, da se razvijajo dalje. Ob tem se izostrí pomen interpretacije dediščine, natančneje osebne interpretacije skozi *storytelling* oz. »umetnost pripovedovanja« (Draženović in Smrekar 2020, 60); slednja si namreč z ljudskim pripovedništvom deli več elementov (vloga pripovedovalca, dramaturgija zgodbe, pripovedovanje kot umetniško ustvarjanje).

Prepoznavamo torej več elementov folklornega pripovedništva, ki se ohranjajo, a hkrati smo nedvomno priča prenosu izvirne funkcije in gra-

diva v nov kontekst. A prav s tem prenosom se pomemben del izvornega korpusa dediščine ohranja. Nenazadnje, v mednarodnem kontekstu ohranjanja nesnovne dediščine je *storytelling* termin, ki označuje kategorijo nesnovne dediščine; njena ohranjanje in razvoj pa se promovira preko festivalov. Primer dobre prakse v evropskem kontekstu je program »Land of Legends« v švedski regiji Kronoberg (UNESCO b.l.b). Malenkost bolj oddaljen, a za Rodik relevanten je tudi primer ustnega izročila kirgizijskih epskih pripovedovalcev, ki se ohranja z vzpostavitvijo študijskih centrov, kjer bi potekal horizontalen in vertikalni (medgeneracijski) prenos znanj, ter digitalnega arhiva (UNESCO b.l.c). Bistvena naloga upravljanja pa je v tem oziru ustrezno usmerjanje dela vodnikov in podajanje jasnih smernic stran od banalizacije nesnovne dediščine. Slednja je poleg zamrzovanja in poblagovljenja namreč ena od bistvenih prepoznanih groženj za nesnovno dediščino (Pukl 2012, 28; Židov 2014), ki jo lahko zajezi ustrezen strokovni nadzor nad podanimi vsebinami (Hrobat Virloget 2019, 36). V ta namen so bili v okviru projekta »Mitski park« oblikovane smernice za interpretacijo mitske krajine (Hrobat Virloget 2021) ter izvedena izobraževanja za vodnike. Slednja so vsebovala tako izobraževanja o sami vsebini ustnega mitskega izročila kot znanja o njihovi strokovni razlagi.

### *Pomen za lokalno skupnost*

Mednarodno promovirani primeri dobrih praks ohranjanja in upravljanja nesnovne dediščine se posvečajo primarno tradicionalnim skupnostim, smisel ohranjanja nesnovne dediščine pa je, kot že rečeno, trajnostni razvoj skupnosti, torej ohranjanje njene kulturne in ekonomske podstat. UNESCO-v register dobrih praks za varovanje nesnovne kulturne dediščine, ki je namenjen izmenjavi najboljših praks in mednarodnemu povezovanju, kot vzor izpostavlja npr. živi muzej glasbe Fandanga v Braziliji, preko katerega se je opolnomočila in ekonomsko ponovno vzpostavila lokalna skupnost (UNESCO b.l.a). Za upravljanje nesnovne dediščine je tako na prvo mesto postavljen pogoj, ki je eden izmed temeljev tudi pri upravljanju snovne dediščine – to je vključenost lokalne skupnosti v procese odločanja (Wijesuriya, Thompson in Young 2013; Plestenjak in Stokin 2016, 13). Samo aktivna vloga lokalne skupnosti omogoča vzdrževanje in ohranjanje dediščine ter spomenikov na lokalni ravni. Lokalna skupnost pa ima od tega tudi neposredne in posredne koristi, od dobička od vstopnin in prodaje spominkov do trženja lokalnih izdelkov in povečanega obiska gostinskih objektov, posebej pa je treba izpostaviti širši razvoj kulturnega turizma z urejanjem infrastrukture (kolesarske in pohodniške poti), raznovrstno po-

nudbo lokalne hrane in s povezavo z naravnimi znamenitostmi. Vsi ti vidiki so prisotni v primeru Rodika; vključenost lokalne skupnosti se izkazuje v že omenjenem predvidenem sistemu upravljanja, kjer pomembno vlogo igra lokalno Turistično društvo. Jasna podpora in udeležba lokalne skupnosti v vzpostavitvi parka sta se pokazali že v času njegove priprave, ko so lokalni prebivalci dovolili, da se na zasebnih parcelah postavijo označevalci (Hrobat Virloget 2019, 32), s pomočjo pri pripravljanih delih v parku in z udeležbo na tečajih za vodnike. S tem si lokalna skupnost postavlja temelje za trajnostni razvoj kraja – s čimer pa se neposredno približamo izhodiščni ideji o smiselnosti in ciljnih ohranjanja nesnovne dediščine, kot jo promovira UNESCO. Kot vzvod proti banalizaciji, pa je – kot že omenjeno v prvih poglavjih – ključnega pomena, da se ohrani stalni stik med etnološko stroko in upravljavci.

### **Čezmejnost**

Poseben izziv v upravljanju Mitskega parka v Rodiku pa predstavlja čezmejna povezava z mitološko tematsko potjo v Mošćenički Dragi, s katero skupaj tvorita čezmejni mitski park. Najprej je potrebno pojasniti, za kakšno vrsto čezmejnosti gre, pri čemer nam ponovno pomaga delovni okvir UNESCO-ve svetovne dediščine. V tem okviru namreč ločuje *transboundary* oz. *transnational sites* (čezmejna oz. transnacionalna območja), torej večja območja, ki bodisi prečijo državne meje oz. so vsebinsko povezana, a se nahajajo v oddaljenih državah. Ob tem pa obstaja tudi kategorija *serial nominations* (serijski vpisi dediščine), s pomočjo katere se spomeniki ali območja iste tematske skupine vpisujejo v skupni dosje. Ti se lahko nahajajo znotraj ene države ali več različnih držav, tovrstni primeri so alpska prazgodovinska kolišča, rimski limes v Evropi, *stećci* ipd. Nastajajoči Čezmejni mitski park bi po svojih značilnostih sodil v kategorijo transnacionalnega serijskega vpisa. UNESCO-ve operativne smernice dajejo jasna navodila: tako za čezmejne kot serijske primere je ključnega pomena oblika upravljalvskega sistema. Za čezmejna območja je bistven skupni upravljalvski odbor (angl. *Joint Management Committee*) (UNESCO 2019, 39), za serijske vpise pa je potrebno koordinirano upravljanje (str. 32) sicer ločenih upravljalvskih teles. Za transnacionalna serijska območja se priporoča oblikovanje medvladnega dogovora glede upravljanja. Naloge skupnega ali vsaj koordiniranega upravljanja so: usklajevanje različnih jezikov in institucionalnih kultur, vključno z lokalnimi skupnostmi, zagotavljanje participativnosti v upravljanju ter prezentiranje (interpretiranje) pomena serijskih spomeniških območij širši javnosti (UNESCO 2010, 4).

### **Primeri čezmejnih oblik upravljanja**

Na območju Slovenije in Hrvaške čezmejnost sama po sebi ni noviteta, saj imamo takih primerov več. V praksi poznamo več oblik čezmejnih enot – od serijskih in transnacionalnih UNESCO-ovih lokacij (npr. prazgodovinska alpska kolišča) in večjih čezmejnih geoparkov (npr. UNESCO-ov globalni Geopark Karavanke/Karawanken<sup>3</sup>) do čezmejnih parkov (park Isonzo/Soča<sup>4</sup>). Usmerjen v mitsko krajino je bil tudi projekt Interreg »Living landscape«, v okviru katerega je bil na idejni ravni zasnovan že mitsko-folklorni park, ki naj bi povezoval Gropado v Italiji in Rodik v Sloveniji (Hrobat Virloget in Kavrečič 2015) in predstavlja referenco za izvedeni Čezmejni mitski park. Del rezultatov pa je vključen v nastajajoči Geopark Kras (izvedba predvidena za leto 2022).

Pomemben vzor čezmejnega upravljanja kulturne dediščine predstavlja dvojni projekt (Claustra<sup>5</sup> in Claustra+), posvečen *Claustra Alpium Iuliarium*, ostankom rimskega alpskega zidu na slovenski in hrvaški strani meje (Nikolić Đerić 2018). Cilj projekta je bil vzpostaviti čezmejno upravljanje arheološke dediščine, torej jasno opredeljenih prostorskih grajenih enot, ki so historično tvorile enotno prostorsko strukturo na večjem teritoriju. Kljub očitnim razlikam glede na Mitski park pa projekta ponujata pomembno referenco za opredelitev skupnih elementov upravljanja. Projekt Claustra+ je povezal 19 točk v prostoru na obeh straneh meje. Zastavljene in izpeljane so bile skupne naloge: skupne preventivne raziskave izbranih arheoloških najdišč, skupna priprava čezmejnega konservatorskega načrta in čezmejnega načrta upravljanja, izvedba participativnih delavnic na obeh straneh meje, priprava skupnega promocijskega materiala (turistični vodnik, brošura, zložanka, dokumentarni in promocijski film ipd), ki je del komunikacijskih dejavnosti. V nadgrajevalnem projektu Claustra+ pa je bil zasnovan razvoj turističnega proizvoda Claustra, ki je obsegal oblikovanje smernic za razvoj in načrt promocije proizvoda, oblikovanje kulturno-turistične poti in povezanih itinerarijev, razvoj in izvedbo programa za obiskovalce, ki vključuje vzpostavitev čezmejnega konzorcija za povezovanje deležnikov in lokalnih gospodarskih subjektov, ter sistematično skupno promocijo proizvodov. Prepoznamo torej stremljenje ne zgolj h koordiniranemu ločenemu upravljanju, temveč dejansko skupnemu upravljanju. Posebna pozornost je bila v projektu Claustra posvečena vključevanju lokalnih skup-

<sup>3</sup> Glej <https://www.geopark-karawanken.at>.

<sup>4</sup> Glej <https://www.ita-slo.eu/sl/isonzo-soca>.

<sup>5</sup> Glej <https://claustra.org>.

nosti, ki so bile aktivno vključene v prezentacijo in participativno vzdrževanje arheološki ostalin na izbranih lokacijah. Na obeh straneh meje je bila vzpostavljena enotna interpretacijska infrastruktura. Projekt Claustra se danes umešča med uspešnejše primere upravljanja in interpretacije dediščine v širši regiji.

### ***Elementi skupnega upravljanja mitskega parka***

Specifika Čezmejnega mitskega parka ni le v zvrsti dediščine, nesnovni dediščini, temveč v sami obliki nesnovne dediščine. Tako v Rodiku kot v Mošćenički Dragi govorimo o mitski krajini, le da je slednja na hrvaški strani ohranjena zgolj skozi toponime (vrh Perun, vas Trebišće, naselje Volosko) in zelo redke povedke, ki nakazujejo na predkrščansko slovansko mitologijo (Hrobat Virloget 2021). Edini jasni vezni član med lokacijama je povezava med likom Babe (prisotna v Rodiku) in likom Peruna (prisoten v Mošćenički Dragi), ki v slovanski mitologiji tvorita božanski par. Tako slovenska kot hrvaška lokacija se neposredno navezujeta na naravne vrednote v krajini, a elementi dediščine so bistveno različni, kar temeljno vpliva na določanje skupnih točk upravljanja. V obeh primerih je oblikovana tematska pot, le da je na hrvaški strani ta obstajala že od prej, a se zaradi pomanjkanja konkretnih elementov v krajini ni navezovala na konkretne lokacije. V okviru projekta je bilo zasnovano enotno interpretacijsko orodje inovativnega avdiovodnika, ki obstoječo hrvaško pot, opremljeno s klasičnimi lesenimi tablami, dopolnjuje. Bistvena skupna točka je torej enoten pristop v interpretaciji nesnovne dediščine. Ta je definiran z že omenjenimi skupnimi smernicami, ki stremijo k preprečevanju banalizacije nesnovne dediščine. Prav tako je bil vzpostavljen enoten načrt za prilagajanje vsebin za osebe z omejitvami (slepi, slabovidni, gibalno omejeni), z enotnim pristopom pa je bil oblikovan tudi animacijski program za otroke. Zaradi skopo ohranjenega mitskega izročila v Mošćenički Dragi obstaja nevarnost, da se bo zaradi potrebe po prepoznavnosti parka pri interpretaciji dediščine pretirano uporabljalo zaigrano avtentičnost, s čimer se lahko zapade v banalizacijo in diznifikacijo, ki dediščino razvrednotita.

Vsaka lokacija ima lastno upravljavsko strukturo: v Rodiku je to režijski obrat Občine, v Mošćenički Dragi pa Turistička zajednica Mošćenička Draga v sozvočju s tamkajšnjo občino. Pomemben element skupnega upravljanja je tudi promocija turističnih paketov, to je različnih oblik eno-ali večdnevni obiskov za različne ciljne skupine, ki vključujejo tudi namestitev pri lokalnih turističnih ponudnikih.

Smiselni skupni elementi, ki bi lahko bili vključeni v oba načrta upravljanja, da zagotovijo čezmejni značaj Mitskega parka, bi morali obsegati:

- enakovredno obravnavno ter vrednotenje nesnovne dediščine po enotnih kriterijih;
- določitev skupne vizije ter strateških in izvedbenih ciljev;
- skupno določitev kazalnikov;
- določitev interpretacijskega koncepta in posledično interpretacijskega pristopa;
- skupno in usklajeno izobraževanje vodnikov, turističnih operaterjev in lokalnega prebivalstva;
- usklajeno vključevanje lokalnega prebivalstva;
- usklajeno nadaljevanje raziskav in zbiranje morebitnega etnografskega gradiva;
- enotno celotno grafično podobo in enoten promocijski material za obe lokaciji;
- skupno oblikovanje turističnega produkta za potrebe promocije in trženja parka;
- usklajeno beleženje obiska na obeh lokacijah;
- skupno planiranje spremljevalnega programa vsaj za morebitne skupne dogodke;
- povezano izvajanje monitoringa;
- skupno evalvacijo.

Nekatere od naštetih točk so bile že izvedene v času vzpostavljanja parka: smernice za enoten interpretacijski pristop, skupna izobraževanja, C G P, promocijski material, skupni turistični produkt.

Prvih pet let po zaključku projekta bosta obe lokaciji čezmejnega parka postavljeni pred izziv upravljanja parka brez profitne dejavnosti, saj se po načelih razpisa rezultati projekta v tem obdobju ne smejo tržiti (vstop in ogleda parka in razstav v centru za obiskovalce bosta brezplačna). Viri financiranja bodo izhajali iz proračunskih sredstev občine, morebitnih sponzorstev in drugih projektov. Financiranje bo pogojevalo tudi kadrovska zasedbo, ki bo izvajala redne dejavnosti v parku (vodenje centra za obiskovalce, vzdrževanje infrastrukture v parku, vzdrževanje naravnih vrednot, promocija in komunikacija, organizacija dogodkov).

### **Sklepna diskusija**

Predstavljena analiza je pokazala, da je upravljanje mitske krajine poseben izziv zaradi elementov, ki jo sestavljajo. Na primeru Rodika se je izrisala potreba po kategoriziranju mitske krajine znotraj nesnovne dediščine. Sintetični značaj mitske krajine ob tem kliče po vsaj treh temeljnih upravljaljskih nalogah: upravljanju arheoloških najdišč, ustreznem ohranjanju in

predstavljanju mitskega izročila kot pripovednega izročila ter ohranjanju krajine kot naravne vrednote. Orišemo lahko štiri ključne izzive.

Prvi izziv zadeva interpretacijo. Ker je Mitski park hkrati koncipiran kot sredstvo predstavljanja te dediščine, a tudi kot orodje trajnostnega razvoja kraja skozi turizem, je primarna naloga upravljanja ustrezno izvajanje interpretacije. To je preprečevanje negativnih učinkov, banalizacije in poblagovljenja. Slednje se lahko doseže na več načinov: (a) z upoštevanjem smernic za interpretacijo mitske krajine, ki so bile oblikovane s strani stroke, a na osnovi stikov s skupnostjo (Hrobat Virloget 2021); (b) z rednimi izobraževalnimi in osvežitvenimi tečaji za vodnike in turistične operaterje, ki bi jih bilo potrebno predvideti; (c) z rednim stikom med lokalno skupnostjo, ki bo park upravljala, in zunanjim svetovalnim organom, ki bi ga bilo potrebno oblikovati in ki bi vključeval tudi dediščinsko stroko.

Drugi izziv zadeva samo pripovedno izročilo, katerega ohranjanje je bistveno za mitsko krajino. Skozi interpretacijske dejavnosti za zunanje obiskovalce se bo slednje ohranjalo izven svojega izvornega konteksta, kot folklorizem, za potrebe turistične promocije. A hkrati je ravno priprava vodnikov za to interpretacijsko dejavnost pokazala, da v Rodiku še obstajajo osebe, ki so rodiško pripovedno izročilo prejele na tradicionalen način, tj. od starejših članov svoje družine in skupnosti, ter ga danes v svojem družinskem krogu predajajo dalje. S tega vidika bi med upravljalvske naloge umestili tudi spodbujanje nadaljnjih klasičnih etnoloških raziskav med sedanjo lokalno skupnostjo (v Rodiku in v krogu odseljenih Rodičanov, ki se redno vračajo) o njenem odnosu do pripovednega izročila. Pričakovati je, da bodo številni obiskovalci lokalnega izvora na lastno pobudo delili svoje vedenje o mitskem izročilu – kar bi bilo smiselno spodbujati, predvsem pa ustrezno beležiti v Centru za obiskovalce. Obstoj Mitskega parka, in specifično umeščenost centra za obiskovalce v vaški dom, ob tem ponuja priložnost, da se v upravljanje parka vključi tudi organizacija dogodkov za lokalno skupnost samo – npr. pripovedovalski, »pravljničarski« večeri, na katerih bi nosilci (nosilke) ustnega izročila predajali tudi številne druge zgodbe, ki niso vključene v izjemno selekcioniranih dvanajstih točkah parka. Za potrebe dokumentacije bi bilo ta pričevanja potrebno ustrezno beležiti in popisati. Tovrstni dogodki pa bi predstavljali nov kontekst, kjer bi nosilci izročila le-to lahko predajali mlajšim generacijam. Pomemben del upravljanja bo tako predstavljal tudi ustrezno oblikovan načrt komunikacije, ne samo z zunanjimi deležniki, temveč enakovredno tudi s člani lokalne skupnosti.

Tretji upravljalvski izziv pa predstavlja samo ohranjanje krajine kot na-



ravne vrednote, predvsem izvajanje vseh dejavnosti, ki bodo preprečevale njeno uničevanje. V ta sklop sodijo uravnoteženo in razpršeno usmerjanje obiska v izogib pritisku na posamezne lokacije, vzpostavitev ustrezne signalizacije in varnostnih opozoril (posebej v okolici jam), ureditev in vzdrževanje poti (v izogib uničevanju in onesnaževanju izven poti). Pomembno vlogo bosta v tem segmentu odigrala tudi reden monitoring in dokumentiranje stanja, za katera je potrebno določiti usposobljeno osebo. Tovrstni stalni nadzor bo v prvem obdobju upravljanja pokazal, ali bi bilo smotrno razmisliti o bodisi razširitvi normativnega varstva naravnih vrednot kot krajine ali ovrednotenju kot »območje krajinske prepoznavnosti«.

Ob izzivih, ki izhajajo iz osnovnega pomena mitske krajine, pa samostojen sklop predstavlja čezmejni značaj parka. Analiza je pokazala, da sta dve lokaciji zgolj relativno primerljivi: v Rodiku smo priča kompleksnim nalogam ohranjanja mitske krajine, ki jo sestavljajo številne lokacije in z njimi povezano pripovedno izročilo, v Moščenički Dragi pa nesnovno dimenzijo mitske krajine tvorijo toponimi. Naloge upravljanja se bodo v teh segmentih razločevale; skupne naloge pa bodo zadevale predvsem tiste elemente, ki so bili vzpostavljeni sinhrono skozi projekt Interreg (načela interpretacije, celostna grafična podoba, čezmejni turistični paket). Uspešnost čezmejne zasnove parka bodo pokazali sledeči kazalniki: najpomembnejši kazalnik bo število obiskovalcev, ki obiše eno lokacijo zaradi druge oz. načrtovano obiše obe lokaciji; drugi kazalnik bo izvedba morebitnih skupnih ali povezanih dogodkov; tretji kazalnik bo število udeležencev nadaljnjih skupnih izobraževanj za vodenje in delo v parku.

Strnemo lahko, da vzpostavitev Mitskega parka predstavlja pomembno študijo primera za razvoj upravljaljskih načel in praks. Mitski park namreč načinja pomembno upravljaljsko vprašanje: kako enakovredno upravljati hkrati snovno in nesnovno dediščino. Drobec odgovora ponujata tako izkušnja vzpostavitve Mitskega parka v Rodiku kot skupni imenovalci mednarodnih strokovnih načel – osnove trajnostnega ohranjanja dediščine so aktivna vloga lokalne skupnosti ter jasna strokovna izhodišča.

## Literatura

- Benjamin, W. 2008. *The Work of Art in the Age of Its Technological Reproducibility, and the Writings on Media*. Cambridge, MA: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Bevk, T., J. Hudoklin in A. Mlakar, ur. 2020. *Krajinska politika Slovenije*. Ljubljana: Društvo krajinskih arhitektov Slovenije.
- Cecchi, R., in P. Gasparoli. 2010. *Prevenzione e manutenzione per i beni culturali*

- edificati: procedimenti scientifici per lo sviluppo di attività ispettive*. Firenze: Alinea Editrice.
- Chitty, J., ur. 2017. »Introduction: Engaging Conservation – Practising Heritage Conservation in Communities.« V *Heritage, Conservation and Communities: Engagement, Participation and Capacity Building*, ur. G. Chitty, 1–16. London: Routledge.
- Clark, K. 2014. »Values-Based Heritage Management in the UK.« *APT Bulletin: Journal of Preservation Technology* 45 (2–3): 65–71.
- Doehne, E., in C. A. Price. 2010. *Stone Conservation: An Overview of Current Research*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- Dolenec, S., in I. Porekar Kacafura. 2013. »Naravni kamen.« *Priročnik: muzejska konzervatorska in restavratorska dejavnost* 1 (3.3): 1–19.
- Draženič, M., in A. Smrekar. 2020. *Priročnik za interpretacijo dediščine*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Dumbovič Bilušić, B. 2015. *Krajolik kao kulturno nasljeđe: metode prepoznavanja, vrjednovanja i zaštite kulturnih krajolika Hrvatske*. Zagreb: Ministarstvo kulture Republike Hrvatske.
- Evropska konvencija o krajini. 2000. [http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti\\_in\\_publicacije/konvencije/176/](http://www.svetevrope.si/sl/dokumenti_in_publicacije/konvencije/176/).
- Feilden, B. M., in J. Jokilehto. 1998. *Management Guidelines for World Cultural Heritage Sites*. 2. izd. Rim: ICCROM.
- Heritage Lottery Fund. 2001. *Conservation Management Plan*. London: Heritage Lottery Fund.
- Hrobat Virloget, K. 2019. »O aktivni in pasivni vlogi stroke ter javnosti pri ustvarjanju nesnovne dediščine: primer mitskega parka in starovercev.« V *Nesnovna dediščina med prakso in registri: 15. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*, ur. A. Svetel in T. Petrovič Leš, 24–41. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo; Zagreb: Hrvaško etnološko društvo, 2019.
- . 2021. »Mitska krajina: razmisleki in smernice za mitski park.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 17–55. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Hrobat Virloget, K., in P. Kavrečič. 2015. »Mitska krajina Gropade v okviru ustnega izročila na Krasu in širše.« V *Nesnovna krajina Krasa*, ur. K. Hrobat Virloget in P. Kavrečič, 69–84. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Hudoklin, J., I. Selak in S. Simič, S. 2005. »Ohranjanje prepoznavnosti slovenskih krajin: zaključno poročilo.« Acer Novo mesto, Novo mesto.
- International Council on Monuments and Sites. 2008. *ICOMOS-ISCS: Illustrated Glossary on Stone Deterioration Patterns/Glossaire illustré sur les formes d'altération de la pierre*. Monuments and Sites 15. Pariz: International Council on Monuments and Sites.

- Inaba, N. 2012. »Cultural Landscapes in Japan: A Century of Concept Development and Management Challenges.« V *Managing Cultural Landscapes*, ur. K. Taylor in J. L. Lennon, 109–126. London: Routledge.
- Kerr, J. S. 2013. *Conservation Plan: A Guide for the Preparation of Conservation Plans for Places of European Cultural Significance*. 7th ed. B. k.: Australia ICOMOS.
- Kovačič, G. 2021. »Rodiška mitska krajina: geografski vidik.« V *Mitska krajina: iz različnih perspektiv*, ur. K. Hrobat Virloget, 101–122 Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- Lah, M. 2018. »Kulturna krajina znotraj sistema varstva kulturne dediščine.« *Varstvo spomenikov* 50:98–117.
- Mellucco Vaccaro, A. 1996. »The Idea of Patina.« V *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, ur. N. S. Price, M. Kirby Talley Jr in A. Mellucco Vaccaro, 365–371. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Moser, H. 1962. »Vom Folklorismus in unserer Zeit.« *Zeitschrift für Volkskunde* 58 (2): 177–209.
- Nikolić Đerić, T. 2018. *Smernice razvoje destinacije Claustra+*. Reka: Logoteam.
- »Odlok o strategiji prostorskega razvoja Slovenije (ODSPRS).« 2004. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 76. <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-3397>
- Palumbo, G. 2000. »Threats and Challenges to the Archaeological Heritage in the Mediterranean.« V *Management Planning for Archaeological Sites*, ur. J. M. Teutonico in G. Palumbo, 3–12. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Peršolja, M. 2000. *Rodiške pravce in zgodbe*. Ljubljana: Mladika.
- Philippot, P. 1996. »The Idea of Patina and the Cleaning of Paintings.« V *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*, ur. N. S. Price, M. Kirby Talley Jr in A. Mellucco Vaccaro, 372–376. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Pirkovič, J. 2017. »Koncept kulturne krajine in vloga muzejev pri njenem varstvu.« V *Muzeji, dediščina in kulturna krajina: 1. mednarodni kongres slovenskih muzealcev*, ur. F. Bonin, 27–40. Radovljica: Slovensko muzejsko društvo; Ljubljana: Skupnost muzejev Slovenije; Celje: ICOM Slovenija.
- . 2018. »Uvod v sistematiko arheološke dediščine.« *Varstvo spomenikov* 50:69–84.
- Plestenjak, A., in M. Stokin. 2016. »Smernice upravljanja utrdbene dediščine na prostoru slovenske Istre.« *Varstvo spomenikov* 49:7–14.
- Plestenjak, A., M. Stokin in K. Zanier. 2014. »Teoretska izhodišča za izdelavo načrta upravljanja kulturnih spomenikov.« *Varstvo spomenikov* 47–48:162–173.

- Poljak Istenič, S. 2008. »Šege in navade kot folklorizem.« *Traditiones* 37 (2): 61–110.
- »Pravilnik o seznamih zvrsti dediščine in varstvenih usmeritvah.« 2010. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 102. <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2010-01-5232>
- Price, N. S., M. Kirby Talley Jr in A. Mellucco Vaccaro. 1996. *Historical and Philosophical Issues in the Conservation of Cultural Heritage*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute.
- Proschan, F. 2008. »Basic Challenges of Sustaining Intangible Heritage.« V *Safeguarding Intangible Heritage and Sustainable Cultural Tourism: Opportunities and Challenges*, ur. C. Haddad, 21–26. Bangkok: UNESCO Bangkok.
- Pukl, A. 2012. »Nosilci in register žive kulturne dediščine.« V *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*, ur. A. Jerin, A. Pukl in N. Židov, 21–26. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Rössler, M. 2014. »World Heritage Cultural Landscapes: 1992–2012«. V *Conserving Cultural Landscapes: Challenges and New Directions*, ur. K. Taylor, A. St Clair in N. J. Mitchell, 29–46. London: Routledge.
- Smith, L. 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.
- Spanželj, Š. 2012. »Konvencija o varovanju nesnovne kulturne dediščine.« V *Priročnik o nesnovni kulturni dediščini*, ur. A. Jerin, A. Pukl in N. Židov, 9–14. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej.
- Stanonik, M. 2001. *Teoretični oris slovstvene folklore*. Ljubljana: Založba ZRC.
- Štefan, A. 1999. »Folklorno pripovedovanje kot prepletanje izročila in osebne ustvarjalnosti.« Magistrska naloga, Univerza v Ljubljani.
- Taylor, K., A. St Clair in N. J. Mitchell. 2014. »Introduction: Cultural Landscapes: Twenty-First Century Conservation Opportunities and Challenges.« V *Conserving Cultural Landscapes: Challenges and New Directions*, ur. K. Taylor, A. St Clair in N. J. Mitchell, 1–28. London: Routledge.
- Teutonico, J. M., in F. Matero. 2003. *Managing Change: Sustainable Approaches to the Conservation of the Built Environment*. Los Angeles: Getty Conservation Institute.
- UNESCO. 2010. »Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage World Heritage.« <https://whc.unesco.org/archive/2010/whc10-34Com-9Be.pdf>
- . 2019. »Operational Guidelines for the Implementation of the World Heritage Convention.« <https://whc.unesco.org/document/178167>
- . B.1.a. »Fandango's Living Museum.« <https://ich.unesco.org/en/BSP/fandango-s-living-museum-00502>
- . B.1.b. »Land of Legends.« <https://ich.unesco.org/en/BSP/land-of-legends-programme-for-promoting-and-revitalizing-the-art-of-storytelling-in-kronoberg-region-01392>

- . B. l. c. »Safeguarding of the Art of Akyns, Kyrgyz Epic Tellers.« <https://ich.unesco.org/en/projects/safeguarding-of-the-art-of-the-akyns-kyrgyz-epic-tellers-00021>
- Wijesuriya, G., J. Thompson in C. Young. 2013. *Managing World Cultural Heritage*. Pariz: UNESCO.
- Willems, J. H. W. 2010. »Laws, Language, and Learning: Managing Archaeological Heritage Resources in Europe.« V *Cultural Heritage Management: A Global Perspective*, ur. P. Mauch Messenger in G. S. Smith. 212–229. Gainesville, FL: University of Florida.
- »Zakon o ohranjanju narave (ZON-UPB2).« 2004. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 96. <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-4233>.
- »Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1).« 2008. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 16. <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2008-01-0485>
- »Zakon o varstvu podzemnih jam (ZPVJ).« 2004. *Uradni list Republike Slovenije*, št. 2. <https://www.uradni-list.si/1/objava.jsp?sop=2004-01-0067>
- Žele, B. 2003. »Slovensko ljudsko izročilo in moderno poustvarjanje.« Diplomsko delo, Univerza v Ljubljani.
- Židov, N. 2014. »Nesnovna kulturna dediščina Slovenije: dileme pri varovanju v luči Unescove konvencije.« V *Interpretacije dediščine*, ur. T. Dolžan Eržen, I. Slavec Gradišnik in N. Valentinčič Furlan, 150–161. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

### **Poskus orisa izzivov v upravljanju Mitskega parka v Rodiku**

Cilj poglavja je opisati nekaj ključnih izzivov pri upravljanju Mitskega parka v Rodiku in slednjega ponuditi kot primer za določanje upravljaljskih nalog v primerih »asociativne kulturne krajine« v evropskem okviru. V prvem delu sta predstavljena sodobna definicija upravljanja dediščine kot »upravljanje ustvarjalne kontinuitete in družbeno kohezivnih dediščinskih praks« (Chitty 2017) in njen na vrednotenju osnovan pristop, ki temelji na sodelovanju s skupnostjo. Primer tega bo sistem upravljanja v Rodiku: uradno ga bo koordiniral režijski obrat občine, v katerem bodo aktivni lokalni prebivalci. V osrednjem delu prispevka analiziramo »mitsko krajino« skozi elemente – ki jih sestavljajo registrirana dediščina (predvsem arheološka najdišča), umetniška dela, ustvarjena za park, naravne vrednote in kulturna krajina, nesnovna dediščina – ter izpostavljamo vprašanje ranljivosti. Štiri registrirana arheološka najdišča so del parka, dva izmed njih imata status spomenika lokalnega pomena, za katere je po zakonu predviden načrt upravljanja; glavni prepoznani nalogi sta spremljanje stanja in preventivno vzdrževanje. Vzdrževanje bo osrednja naloga tudi za umetniška dela v parku. Na

območju parka je prisotnih tudi več zavarovanih naravnih območij in vrednot (jam), katerih varstveni režimi zadevajo zlasti dostopnost. Posledično se zastavlja vprašanje zaščite območja parka kot kulturne krajine in se pojavlja osrednji problem opredelitve: v rodiškem primeru imamo opravka s kategorijo asociativne krajine, orodje varstva in upravljanja pa ponuja prostorsko načrtovanje. Nenazadnje, nesnovna dimenzija krajine, sestavljena iz pripovednega izročila »pravc«, zahteva posebne naloge upravljanja: identifikacijo obstoječih tradicionalnih pripovedovalcev zgodb v skupnosti (za omogočanje in spodbujanje prenosa) ter predvsem ustrezno izobraževanje sodobnih interpretatorjev dediščine za obiskovalce (v izogib banalizaciji). Zadnji ključni vidik je čezmejni značaj parka, saj je ta sestavljen iz dveh fizično ločenih lokacij v dveh državah. Opozorili smo na analogije z upravljanjem serijskih (UNESCO) lokacij in poudarili potrebo po skupnem interpretacijskem pristopu, obenem s skupnimi načrtovanjem, promocijo in spremljanjem obiska.

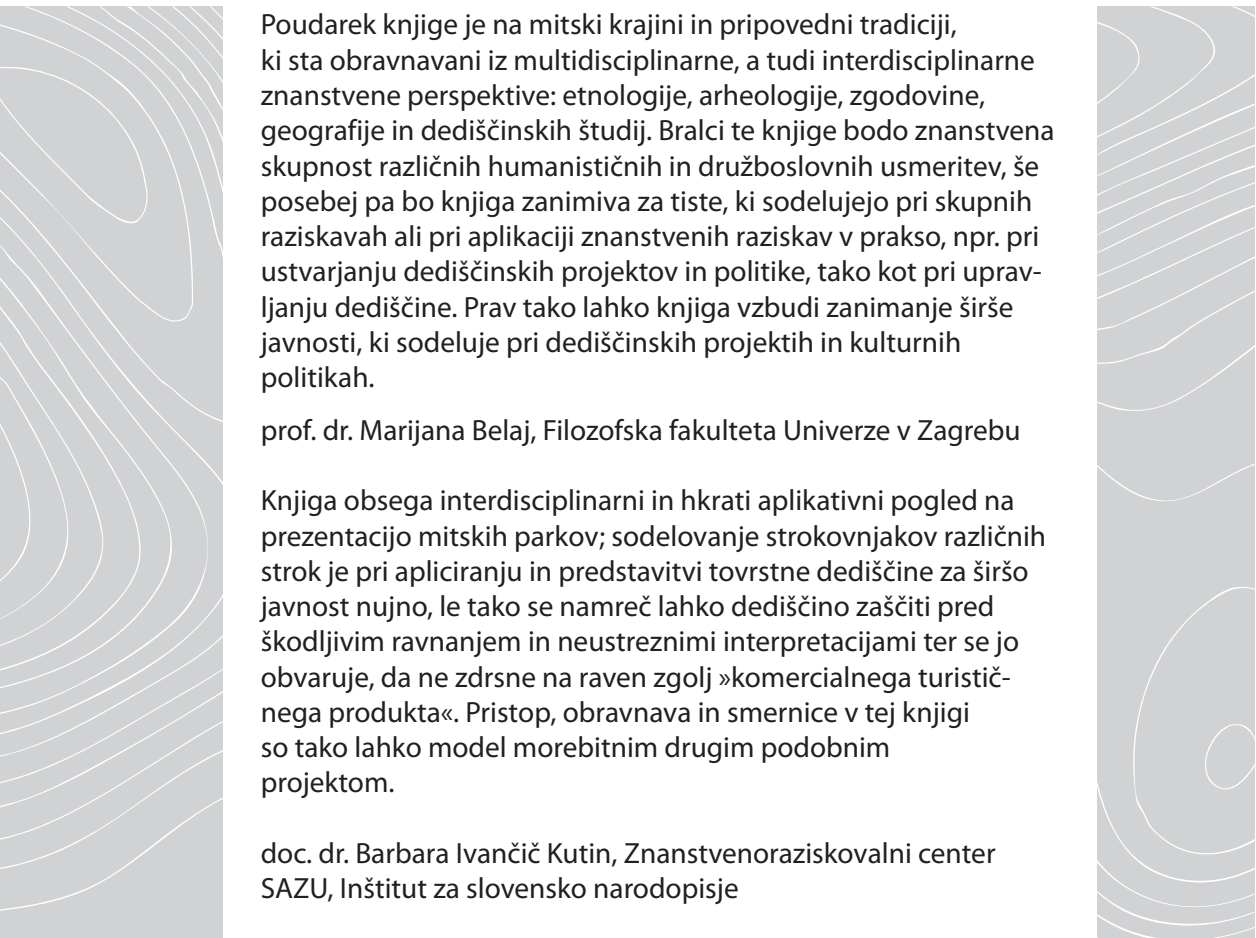
### **An Attempt to Outline the Challenges in the Management of the Myth Park in Rodik**

The chapter aims to outline some key challenges in the management of the Mythical Park in Rodik and propose it as platform for defining management task for cases of 'associative cultural landscape' in the European context. The first part introduces the contemporary definition of conservation management as 'the management of creative continuity and socially cohesive heritage practice' (Chitty 2017) and its values-based and community-led approach. The management system in Rodik will be an example of it: coordinated officially by an 'public utility unit' (*režijski obrat*) of the Municipality, in which local inhabitants will be active. In the core part the 'mythical landscape' is analysed through the elements that compose it (listed heritage – archaeological sites mainly –, artworks created for the park, natural sites and cultural landscape, intangible heritage) along with vulnerability issues. Four registered archaeological sites are part of the park, two of them listed as monuments of local importance, for which a management plan is required by law, the main task identified is monitoring and preventive maintenance. Maintenance will be a central task also for the artworks in the park. Several protected natural sites (caves) are also present, their protection regimes tackle especially accessibility to the caves. Hence, the issue of protecting the park area as cultural landscape is raised and the central problem of definition arises: the Rodik's one is an example of associative landscape but can only be protected with spatial planning tools. Lastly, the intangible dimension of the landscape, composed of the oral tradition of tales, requires specific management tasks: identification of the existing traditional storytellers in the community (to enable and stimulation transmission); adequate training of contemporary storytellers-interpreters for

visitors (to avoid banalisation). A last key aspect is the cross-border character of the park since it is composed of two disconnected sites in bordering countries. So, analogies with management of serial (UNESCO) sites are pinpointed, and the need for a joint interpretation approach is stressed, along with joint planning, promotion and monitoring of visits.

### **Pokušaj ocrtavanja izazova u upravljanju Mitskog parka u Rodiku**

Cilj ovog poglavlja je opisati neke ključne izazove u upravljanju Mitskim parkom u Rodiku i isto ponuditi kao primjer za utvrđivanje zadataka upravljanja parkom u slučajevima »asocijativnog kulturnog krajolika« u europskom kontekstu. Prvi dio predstavlja suvremenu definiciju upravljanja baštinom kao »upravljanje kreativnim kontinuitetom i društveno kohezivnim praksama baštine« (Chitty 2017) i pristup zasnovan na evaluaciji i na suradnji sa zajednicom. Primjer za to bit će sustav upravljanja parkom u Rodiku: službeno će ga koordinirati općinsko javno tijelo u kojem će se aktivirati lokalno stanovništvo. U glavnom dijelu rada analiziramo »mitski krajolik« kroz elemente od kojih je sastavljen (registrirana baština, prije svega arheološka nalazišta, umjetnička djela kreirana za park, prirodne vrijednosti i kulturni krajolik, nematerijalna baština) i postavljamo pitanje njegove ranjivosti. Četiri registrirana arheološka nalazišta dio su parka, od kojih dva imaju status spomenika od lokalnog značenja, za što je zakonom predviđen plan upravljanja; glavni identificirani zadaci su praćenje i preventivno održavanje. Održavanje će biti glavni zadatak koji će se odnositi i na umjetnička djela u parku. Na području parka postoji i nekoliko zaštićenih prirodnih područja i vrijednosti (špilja) čiji se režimi zaštite posebno odnose na njihovu pristupačnost. Kao rezultat toga, postavlja se pitanje zaštite područja parka kao kulturnog krajolika i nastaje glavni problem definicije: u slučaju Rodika bavimo se kategorijom asocijativnog krajolika, dok alat za zaštitu i upravljanje nudi prostorno planiranje. Na kraju, ali ne najmanje važno, nematerijalna dimenzija krajolika koja se sastoji od narativne tradicije »priča« zahtijeva posebne zadatke upravljanja: identificiranje postojećih tradicionalnih pripovjedača unutar zajednice (kako bi se omogućio i potaknuo prijenos) i prije svega odgovarajuću edukaciju suvremenih tumača baštine za posjetitelje (kako bi se izbjegla banalizacija). Posljednji ključni aspekt je prekogranični karakter parka jer se sastoji od dvije fizički odvojene lokacije u dvije države. Skrenuli smo pozornost na analogije upravljanja serijskim (UNESCO-ovim) nalazištima i naglasili potrebu za zajedničkim interpretativnim pristupom koji će biti objedinjen sa zajedničkim planiranjem, promidžbom i praćenjem posjeta.



Poudarek knjige je na mitski krajini in pripovedni tradiciji, ki sta obravnavani iz multidisciplinarne, a tudi interdisciplinarne znanstvene perspektive: etnologije, arheologije, zgodovine, geografije in dediščinskih študij. Bralci te knjige bodo znanstvena skupnost različnih humanističnih in družboslovnih usmeritev, še posebej pa bo knjiga zanimiva za tiste, ki sodelujejo pri skupnih raziskavah ali pri aplikaciji znanstvenih raziskav v prakso, npr. pri ustvarjanju dediščinskih projektov in politike, tako kot pri upravljanju dediščine. Prav tako lahko knjiga vzbudi zanimanje širše javnosti, ki sodeluje pri dediščinskih projektih in kulturnih politikah.

prof. dr. Marijana Belaj, Filozofska fakulteta Univerze v Zagrebu

Knjiga obsega interdisciplinarni in hkrati aplikativni pogled na prezentacijo mitskih parkov; sodelovanje strokovnjakov različnih strok je pri apliciranju in predstavitvi tovrstne dediščine za širšo javnost nujno, le tako se namreč lahko dediščino zaščiti pred škodljivim ravnanjem in neustreznimi interpretacijami ter se jo obvaruje, da ne zdrsne na raven zgolj »komercialnega turističnega produkta«. Pristop, obravnava in smernice v tej knjigi so tako lahko model morebitnim drugim podobnim projektom.

doc. dr. Barbara Ivančič Kutin, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje